

REVISTA ARHIVELOR

IANUARIE • FEBRUARIE • MARTIE

1/1991

**REVISTA TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA**

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor șef:

TUDOR MATEESCU

REDACTOR:

Miliana Serbu

SECRETAR DE REDACȚIE:

Irina Hrițcu

Redacția : București, B-dul Mihail Kogălniceanu, nr. 29.

Sector 5

Telefon : 15.41.60.

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA

REVISTA ARHIVELOR
Nr. 1/1991

S U M A R

EDITORIAL

SILVIA POPOVICI — Izvoare arhivistice privind actul Unirii Principatelor 7

STUDII ȘI COMUNICĂRI

ION OBRETIN — Obști sătești și boieri. Procesul de constituire a moșiei Benești-Vilcea (sec. XV-XIX)	11
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Contribuții la identificarea autorului unui manuscris românesc de la începutul secolului al XIX-lea.	23
PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ — Boierimea în catagrafia orașului București	33
TUDOR MATEESCU — Refugieri ale românilor din Dobrogea, la stînga Dunării, în timpul războiului Crimeii	60
ION MUNTEANU — Românii din America și Marea Unire	75
ADRIAN ADAMACHE — Informații privind monumentele ridicate în memoria eroilor primului război mondial, în perioada 1920—1940	79

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

MILIANA ȘERBU — Diplomați români: GRIGORE GAFENCU (V)	93
MIRCEA TIMBUS — Arhivele arădene — izvoare ale cunoașterii istorice	120
ALEXANDRU DUȚĂ — Colecția de hărți a f.A.S. Galați	126

TEHNICA ÎN ARHIVE

FLOREA OPREA — Utilizarea mertiolatului la dezinfecția materialelor de arhivă	134
---	-----

ȘTIINȚE AUXILIARE

DAN CERNOVODEANU — Drapelul armoriat al orașului Craiova din a doua jumătate a secolului al XIX-lea	136
---	-----

CERCETĂRI PESTE HOTARE

EUGEN GLÜK — Cercetări la Nürnberg	142
--	-----

ACHIZIȚII NOI

SILVIA VĂTAFU-GĂITAN — Îmbogățirea fondului documentar al Direcției Generale a Arhivelor Statului	145
---	-----

CRONICĂ	147
-------------------	-----

RECENZII ȘI PREZENTĂRI	163
----------------------------------	-----

SOMMAIRE

EDITORIAL

SILVIA POPOVICI — Des sources archivistiques concernant l'Unification des Principautés	7
--	---

ÉTUDES ET COMMUNICATIONS

ION OBRETIN — Collectivités rustiques et boyards. Le processus de constitution de la propriété foncière Benești-Vilcea (XV ^{ème} — XIX ^{ème} siècle)	11
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Contributions à l'identification de l'auteur d'un manuscrit roumain du début du XIX ^{ème} siècle	23
PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ — Les boyards dans la catagraphie de la ville de Bucarest	33
TUDOR MATEESCU — Retraites des roumains de Dobroudja vers la rive gauche du Danube, pendant la guerre de Crimée	60
ION MUNTEANU — Les Roumains de l'Amérique et la Grande Union	75
ADRIAN ADAMACHE — Informations sur les monuments érigés entre 1920 et 1940 pour glorifier les héros de la première guerre mondiale	79

PRÉSENTATIONS DES FONDS ET COLLECTIONS

MILIANA ȘERBU — Diplomats roumains: GRIGORE GAFENCU (V)	93
MIRCEA TIMBUS — Les archives d'Arad — sources de la connaissance historique	120
ALEXANDRU DUȚĂ — La collection des cartes de F.A.S. Galați	126

LA TECHNIQUE DANS LES ARCHIVES

FLOREA OPREA — L'utilisation du mertiolate dans l'aseptation des matériaux d'archive	134
--	-----

SCIENCES AUXILIAIRES

DAN CERNOVODEANU — Le drapeau aux armoiries de la ville de Craiova, datant de la seconde moitié du XIX ^{ème} siècle	136
--	-----

DES RECHERCHES À L'ÉTRANGER

EUGEN GLÜCK — Des recherches à Nürnberg	142
---	-----

DES NOUVELLES ACQUISITIONS

SILVIA VĂTAFU-GĂITAN — L'enrichissement du fond documentaire des Archives de l'État	145
---	-----

CHRONIQUE	147
---------------------	-----

COMPTE RENDUS ET PRÉSENTATIONS	163
--	-----

CONTENTS

EDITORIAL

SILVIA POPOVICI — Archivist sources concerning the Unification of the Principalities	7
--	---

STUDIES AND PAPERS

ION OBRETIN — Village communities and boyards. Formation of the Benești-Vilcea property (15 th cent.—19 th cent.)	11
VIRGILIU Z. TEODORESCU — Contributions to the identification of the author of a Romanian manuscript from the beginning of the 19 th century	23
PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ — The boyards in the catagraphy of Bucharest	33
TUDOR MATEESCU — Withdrawals of the Romanians from Dobrudja to the left bank of the Danube during the Crimean War	60
ION MUNTEANU — The American Romanias and the Great Union	75
ADRIAN ADAMACHE — Information on the monuments raised between 1920 and 1940 in the honour of the First World War heroes	79

PRESENTATIONS OF FONDS AND COLLECTIONS

MILIANA ȘERBU — Romanian diplomats: GRIGORE GAFENCU (V)	93
MIRCEA ȚIMBUS — The archives of Arad—sources of historical knowledge	120
ALEXANDRU DUȚĂ — The maps collection in Galați S.A.O.	126

ARCHIVE TECHNIQUES

FLOREA OPREA — Utilization of the mertiolate in the disinfection of archive materials	134
---	-----

AUXILIARY SCIENCES

DAN CERNOVODEANU — Craiova's flag from the second half of the 19 th century, and its coat of arms	136
--	-----

RESEARCHES ABROAD

EUGEN GLÜK — Researches at Nürnberg	142
---	-----

NEW ACQUISITIONS

SILVIA VĂTAFU-GĂITAN — The enrichment of the documentary fond of the Romanian State Archives	145
--	-----

CHRONICLE	147
---------------------	-----

PRESENTATIONS AND REVIEWS	163
-------------------------------------	-----

INHALT

LEITARTIKEL

- SILVIA POPOVICI — Archivquellen zur Geschichte der Vereinigung der rumänischen Fürstentümer 7

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

- ION OBRETIN — Dorfgemeinschaft und Bojaren. Der Heranbildungsprozess des Gutes Benesti-Vilcea (15. — 19. Jh.) 11
- VIRGILIU Z. TEODORESCU — Beiträge zur Identifizierung des Verfassers einer rumänischen Handschrift vom Beginn des 19. Jhs 23
- PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ — Das Bojarentum in der Bukarester Volkszählung von 1810—1811 33
- TUDOR MATEESCU — Die Flucht der Rumänen aus der Dobrudscha auf den linken Donauufer während des Krimkrieges 60
- ION MUNTEANU — Die Rumänen aus den USA und die Grosse Vereinigung von 1918 75
- ADRIAN ADAMACHE — Daten über die 1920—1940 zum Andenken an die Helden aus dem 1. Weltkrieg errichteten Denkmäler 79

BESTANDS UND SAMMLUNGSVORFUHRUNGEN

- MILIANA ȘERBU — Rumänische Diplomaten: GRIGORE GAFENCU (V) 93
- MIRCEA TIMBUS — Die Arader Archive als Quellen der geschichtlichen Erkenntnis 120
- ALEXANDRU DUȚĂ — Die Kartensammlung bei der Archivzweigstelle Galați 126

ARCHIVTECHNIK

- FLOREA OPREA — Die Benützung von Mertiolat bei der Desinfizierung des Archivgutes 134

HILFSWISSENSCHAFTEN

- DAN CERNOVODEANU — Die wappengeschmückte Fahne der Stadt Craiova aus der zweiten Hälfte des 19. Jhs 136

ARCHIVFORSCHUNGEN IM AUSLAHD

- EUGEN GLÜCK — Archivforschungen in Nürnberg 142

NEUERWERDUNGEN

- SILVIA VĂTAFU GĂITAN — Archivguterwerbungen bei der Generaldirektion der Staatsarchive 145

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS 147

BUCHDESPRECHUNGEN UND VORFÜHRUNGEN 163

Izvoare arhivistice privind actul Unirii Principatelor

SILVIA POPOVICI

Direcția Generală a Arhivelor Statului a întreprins vaste explorări în arhivele din alte țări, mai ales în cele cu fonduri bogate referitoare la istoria României, culegînd și depozitînd sub forma unor microfilme o informație dintre cele mai interesante care, evident, se cere utilizată de istoriografie. Între acestea se evidențiază, prin noutatea și valoarea informațiilor cuprinse, documentele aduse din Franța, care clarifică aspecte mai puțin cunoscute ale problemicii Unirii din 1859 și nuanțează atitudinea adoptată de Franța, în aceste împrejurări, față de Principatele Române.

Cu prilejul centenarului Unirii din 1959, din inițiativa Secției de științe istorice a Academiei și Institutului de istorie „N. Iorga”, au fost publicate primele trei volume de *Documente privind Unirea Principatelor*. După 1980 este reluată seria prin publicarea volumelor VI și VII — Corespondență diplomatică franceză și Corespondență diplomatică engleză, în urma colaborării dintre Direcția Generală a Arhivelor Statului și Institutul de istorie „N. Iorga”.

Documentele privind Unirea Principatelor, vol. VI — Corespondență diplomatică franceză (1856—1859), apărută în 1980, cuprinde 332 de documente, în cea mai mare parte inedite, privind perioada martie 1856 — noiembrie 1859, documente selectate din microfilmele aduse de la Arhivele diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Arhivele Naționale din Paris și colecția arhivelor particulare Ed. Thouvenel (ambasadorul Franței la Constantinopol) în perioada Unirii.

Din confruntarea celor cinci fonduri din care se constituie volumul, extragem informații de o deosebită însemnătate. Este vorba de corespondența completă a diplomaților francezi legați prin activitatea lor de Principatele Române, pe care o putem urmări — potrivit inserărilor din volum — pas cu pas, în funcție de evenimentele interne și externe, scrisorile înlănțuindu-se și desăvirșindu-și înțelesul tocmai datorită succesiunii lor cronologice. Judecățile nu sînt reci, oficiale, adeseori, ca în cazul lui Victor Place, se dovedește adeziunea la cauza românilor.

Referindu-se la dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, Victor Place, consulul Franței la Iași, o socotea drept „veritabilă lovitură de trăsnet pentru austrieci și pentru turci și, în același timp, triumful cel mai strălucit al politicii franceze, nu pentru că agenții francezi au lucrat în favoarea ei, „ci pentru că politica noastră a fost bună din punct de vedere al intereselor și aspirațiilor țării” (doc. 245).

În ansamblu, volumul de documente franceze a pus în circulație științifică noi și importante documente a căror cunoaștere va contribui la înțelegerea mai profundă a importantului eveniment, sugerînd o concluzie: Unirea principatelor apare evident ca rezultatul acțiunii poporului român, deoarece

sprijinul extern chiar și al unei puteri în general favorabile în acele împrejurări față de năzuințele românilor, ca Franța, a fost condiționat și incomplet.

Documente privind Unirea Principatelor, vol. VII — Corespondență diplomatică engleză (1856—1859), lucrare apărută în 1984, ca rezultat al colaborării dintre Direcția Generală a Arhivelor Statului și Institutul de istorie „N. Iorga”, înmănunchiază în paginile sale un număr de 418 documente engleze din perioada cuprinsă între începutul anului 1856 — când Congresul de pace lua în discuție problema organizării celor două principate și toamna anului 1859, când marile puteri europene au recunoscut dubla alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

Lucrarea se constituie într-o completare a volumelor de corespondență diplomatică deja apărută, încercînd să completeze imaginea factorilor sociali, economici și politici în care poporul român a realizat Unirea Moldovei cu Țara Românească. Documentele incluse în volum sînt total inedite, ele reflectînd o multitudine de aspecte ale luptei interne pentru Unire și, totodată, ale ciocnirilor de interese dintre marile puteri, instituite din 1856 drept garante ale statutului de autonomie al Moldovei și Țării Românești. Prin prisma acestor informații bogate și variate putem să nuanțăm mai precis mișcarea unionistă din ambele principate, să facem unele precizări cu privire la natura unor atitudini politice, să conturăm portrete politice și intelectuale ale unor frunțași ai Unirii, precizînd, în același timp, atitudinea diplomaților britanici, a guvernului de la Londra, în diferitele momente ale procesului Unirii. Lucrarea introduce în circuitul științific surse britanice de arhivă, vechile colecții de documente ca Hurmuzachi, Sturdza, Iorga neconținînd astfel de surse, informații ce întregesc imaginea actului Unirii din 1859.

O altă lucrare, *Românii la 1859. Unirea Principatelor române în conștiința europeană*, vol. I — Documente externe și vol. II — Texte străine, a fost realizată în colaborare cu Biblioteca Centrală de Stat și a apărut în 1984. Volumul I cuprinde 234 de documente din perioada 1848 martie 22 — 1866 octombrie 8, referitoare la pregătirea, înfăptuirea și ecoul internațional al Unirii Principatelor, selectate din colecțiile de microfilme și xerografii aflate la Direcția Generală a Arhivelor Statului și provenind din arhivele străine: Austria, Belgia, Franța, Germania, Italia, Iugoslavia, Marea Britanie, Portugalia, Turcia, Ungaria, U.R.S.S. Volumul II, elaborat de Biblioteca Centrală de Stat, cuprinde 31 de texte străine ale căror autori, indiferent de naționalitate, afirmă și susțin cu argumente pertinente necesitatea Unirii celor două Principate Române.

Cele două genuri de surse se completează în chip firesc, ele dezvăluie în toată amploarea labirintului de țesături și intrigi politice în care s-au încrucișat interese de tot felul, fățișe sau ascuse, în care luptele pentru influență și supremație n-au cunoscut margini, reflectînd, ca într-o oglindă, adevărata față a Europei marilor monarhii din anii 1848—1866, al căror declin se întredvedea de pe atunci.

Spun foarte mult înseși „motivele” și „justificările” unor țări potrivnice Unirii. La 2 aprilie 1857, ministrul Afacerilor Externe al Angliei, telegrafia reprezentantului acestei țări în Comisia Europeană pentru Principate, cu sediul la București, că guvernul englez se opune Unirii pentru că aceasta, „ar fi un prim pas spre dezmembrarea Imperiului Otoman, pentru apărarea integrității căruia a fost întreprins ultimul război și au fost făcute atîtea sacrificii costisitoare”. (Vol. I, p. 115—116). De asemenea Elias Regnault

scria, în 1858, că Austria era foarte hotărîtă să acţioneze împotriva Unirii, întrucît „ea se temea de spectacolul şi de exemplul pe care le pot oferi un popor liber aşezat la frontierele Transilvaniei şi Bucovinei, născut din aceeaşi părinţi, vorbind aceeaşi limbă, avînd aceleaşi obiceiuri şi aceleaşi idei ca şi românii supuşi ai Austriei şi putînd foarte uşor să le întindă mîna”. (Vol. II, p. 124).

O seamă de documente exprimă surpriza, uluiala şi chiar deruta diplomaţilor puterilor europene la aflarea ştirii despre dubla alegere a lui Cuza, în pofida prevederilor Convenţiei de la Paris din august 1858. Secretarul legaţiei Belgiei la Constantinopol raporta între altele: „... Puterile, la rîndul lor, nu pot accepta o formă de guvernămînt care consacră principiul Unirii politice a Principatelor, pe care au vrut să-l îndepărteze cu orice preţ ca pericolos pentru integritatea Imperiului Otoman”. (Vol. II, p. 357 — 358). O serie de documente oglindesc influenţa Unirii Moldovei cu Ţara Românească în celelalte teritorii locuite de români, teama autorităţilor de aici în legătură cu o ridicare generală la luptă a românilor pentru desăvîrşirea Unirii naţional-statale.

Pe lângă volumele de documente prezentate, arhiviştii de la Direcţia Generală a Arhivelor Statului şi de la unele filiale au elaborat şi unele lucrări ce conţin date şi informaţii speciale cum sînt: Contribuţia judeţului Vîlcea la Unirea Principatelor, elaborată de arhiviştii filialei judeţene Vîlcea, în colaborare cu fostul Consiliu al Culturii, publicată în 1982.

Lucrarea conţine 117 documente, din care 96 sînt inedite, privind campaniile electorale din 1857 şi 1859 pentru alegerea Divanului Ad-hoc şi, respectiv, Adunării Elective. Documentele reflectă starea de spirit a vîlcenilor care şi-au manifestat cu tărie profundele lor sentimente unioniste în toate ocaziile, dar mai ales în zilele fierbinţi ale lui ianuarie 1859. Dintre documentele prezentate menţionăm documentul din 29 septembrie 1859, prin care alegătorii districtului Vîlcea cer anularea alegerilor, datorită abuzurilor electorale săvîrşite de cîrmuitorul judeţului, I. Lahovari, sau cel din 20 iunie 1859, care prezintă o amplă panoramă a stării social-economice a judeţului.

Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori, lucrare a unor arhivişti ai filialei judeţene Iaşi, apărută cu ocazia comemorării a 100 de ani de la moartea domnitorului Unirii, conţine 273 de acte şi scrisori, dintre care 225 inedite, depistate în urma unei serioase şi competente investigaţii ale diverselor fonduri documentare din arhive şi biblioteci. Documentele conţin informaţii referitoare la epoca şi la problemele fundamentale ale acesteia, la cunoaşterea vieţii şi definirea personalităţii lui Alexandru Ioan Cuza.

Albumul heraldic *Aspiraţia poporului român spre unitate şi independenţă oglindită în simbol*, editat în 1981, este menit să evidenţieze modul în care izvoarele speciale, parte integrantă a tezaurului istoric al ţării reflectă lupta pentru împlinirea obiectivelor primordiale ale poporului român, unitatea naţională şi independenţa. Capitolul III, intitulat „Unirea Principatelor, dezlăsat al poporului român exprimat în simbol”, evidenţiază ideea de unitate reprezentată prin includerea în stemă a elementelor poziţionale ale stemelor Ţării Româneşti şi Moldovei, precum şi de doi lei ce reprezentau în evul mediu provincia Dacia şi care, în unele documente, sînt însoţite de cuvintele „Horia Rex Dacie”. „Tot norodul românesc”. „România virtus Romana rediviva”.

În afara ediţiilor de documente, studiilor şi lucrărilor prezentate, tematica Unirii reflectată în documentele aflate în depozitele noastre, a fost prezentată şi în paginile „Revistei Arhivelor”, cu ocazia diverselor aniversări

ale marelui act ce a pus bazele statului național modern. Între articolele prezentate menționăm: Documente din expoziția organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului cu ocazia centenarului Unirii (cînd se prezintă cea mai bogată expoziție pe această temă), constituită din documentele originale, fotocopii, stampe, cărți, afișe, publicații din perioada 1859 — 1866; documentele provenite de la mînăstiri (Actul dezvoltător al Adunării Ad-hoc, declarația deputaților țărani clăcași făcute prin reprezentantul lor Tănase Constantin), documente ale Camerei Deputaților, ale Ministerului de Interne precum și o colecție de mărci poștale românești din acea perioadă împrumutată de la diferiți colecționari.

Documente inedite privitoare la Unirea Principatelor aflate în arhiva Ministerului de Externe din Bruxelles este titlul altui articol, rod al cercetării efectuate la menționata arhivă unde se păstrează rapoartele consulilor Belgiei la București și Iași în anul 1851. Seria articolelor poate fi continuată, ele constituind o primă manifestare a cercetărilor efectuate asupra documentelor deținute.

Documentele prezentate, rod al activității de cercetare desfășurate în arhivele din țară și din străinătate, relevă cu noi argumente idealurile Unirii, ale făuririi unei Românie puternice, libere și demne.

Obști sătești și boieri. Procesul de constituire a moșiei Benești-Vâlcea (sec. XV—XIX)

ION OBRETIN

Instituție de veche tradiție, obștea sătească a constituit principala formă organizatorică a țărănimii de-a lungul întregului ev mediu românesc, cu reminiscențe pînă în epoca modernă. Începînd cu secolul al XVI-lea, se constată schimbări însemnate în viața obștilor sătești libere¹, tot mai mulți moșneni înstrăinîndu-și părțile de moșie. Astfel, s-a produs, pe de o parte, o puternică diferențiere în rîndul membrilor obștii, iar pe de alta s-a intensificat procesul de creștere a moșiilor boierești pe seama stăpînilor moșne-nești.

În partea de nord a comunei Bălcești, între satele Cîrlogani și Otetelișu, valea largă a Oltețului este dominată de două dealuri paralele, cu o altitudine de 300—350 de metri, alungite pe direcția nord-sud, puternic fragmentate de văi scurte și adînci². În acest perimetru geografic sînt atestate documentar, între anul 1475 și mijlocul secolului al XVIII-lea, satele Orzești, București, Benești, Mănicești, Comănești, Gergeni pe partea dreaptă și Mușetoiu, Cîrlogani, Vasilați, Sîrbi și Unguriți pe partea stîngă a Oltețului³.

Documente inedite, în special hotărnicii⁴, pun în evidență hotarele acestor sate, de mică întindere, înșirate pe fiecare parte a rîului, avînd două laturi transversale văii, iar celelalte două situate pe Olteț și pe valea numită Pîriu — satele din stînga — sau pe Olteț și pe coama dealului dinspre apus — satele din dreapta rîului. Fiînd astfel așezate, unele lîngă altele, pe un singur șir, cu hotarele alungite transversal văii și avînd laturile relativ paralele, satele situate pe o parte a Oltețului formau un sistem de sate „înjugate”. Împreună, satele situate pe ambele părți ale rîului, formau un complex de sate „însurărîte”⁵, asemănător celor de pe văile învecinate ale rîurilor Cerna⁶, la răsărit și Pesceana, la apus.

¹ Pentru problema obștilor sătești vezi P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964; H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I—III, București, 1958, 1959, 1965.

² N. S. Aur, *Procese morfodinamice în sectorul de confluență Cerna-Olteț*, în „Analele Universității din Craiova”, Istorie, geografie, filologie, II (1973), p. 153—164.

³ Satele Mușetoiu și Cîrlogani, avînd altă evoluție, nu fac obiectul acestui studiu.

Dintre numele de sate amintite aici s-au păstrat pînă astăzi numai Benești, Cîrlogani, Vasilați, și Unguriți, celelalte dispărînd.

⁴ Arh. St. Craiova, colecția Documente CLXXVII/1, 17, 18; CLXXXVI/12, 12 bis; Arh. St. Buc., fond Episcopia Rîmnicului, LXVI/17; colecția Documente istorice, CLXXX/289.

⁵ Pentru tipologia hotarelor sătești vezi H. H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 90—102; Gh. Iordache, *Unitate și diversitate socio-etnografică*, Craiova, 1977, p. 7—61.

⁶ H.H. Stahl, *op. cit.*, p. 92—93.

Hotarele acestor sate au fost supuse de către boieri, în primul rînd Otetelișeni, unui îndelungat proces de aservire, concretizat prin cumpărări sau cotropiri ale părților de moșie moșnenești. Prin aservirea integrală a unor sate și a unor părți din hotarul altora, aici s-a constituit moșia Benești.

Satele Cămănești și Gergenii apar într-un document din 5 iunie 1475. Basarab cel Bătrîn, zis Laiotă, întărea „slugilor domniei mele” fiilor lui Ion: Radu, Iuga, Radomir și Micu cu fiul său Radu „ca să le fie Cergeanii (sic!) toți și Comăneștii toți pentru că le sînt vechi și drepte ocine”⁷.

Boierii, cu sau fără dregătorie⁸, obțineau confirmarea de către domn a stăpînirii, în devălmășie, asupra acestei moșii moștenită de la tatăl lor Ion. Dar acest domeniu feudal, constituit din două sate alăturate, s-a descompus în mai multe stăpîniri. Astfel, satul Gergenii⁹ apare în secolele următoare ca făcînd parte din moșia Otetelișu, iar satul Comănești¹⁰ a fost inclus, în cele din urmă, în moșia Benești.

În timpul domniei lui Neagoe Basarab, o parte a satului Comănești era stăpînită de Stan și de Crăciun¹¹ din Otetelișu, pe care însă au vîndut-o „pentru 10.000 de aspri gata de argint” lui Drăghislav și lui Șolomon¹². La 1613, această ocină, cu rumâni, era stăpînită în devălmășie de către nepoții acestora. Postelnicul Radu Otetelișanu, nepot al lui Stan și al lui

⁷ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, București, 1966, p. 246—247. (În continuare se va cita *D.R.H.B.*).

⁸ Puteau fi numiți „slugi” chiar dacă la acea dată nu dețineau vreo dregătorie, pentru faptul că, în virtutea stăpînirii acestui domeniu feudal, erau obligați să slujească cu armele ori de cîte ori erau chemați de domn. Privilegiul stăpînirii reprezenta o răsplată a slujbei făcute în trecut și pentru cea care ar fi fost posibilă în viitor. Vezi Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, 1977, p. 108.

⁹ Deși informațiile documentare privind acest sat sînt puține, putem reconstitui, cu ușurință, topografic, hotarul său. Era înjugat cu satul Bălcești în partea de sud și Comănești la nord; la răsărit se învecina cu Otetelișu, iar la apus cu Uliciuiu. A dispărut din toponimie ca sat prin alipirea sa la Otetelișu, care se afla în stăpînirea acelorași boieri. Vatra satului Gergenii a continuat însă să fie locuită pînă astăzi. Toponimul s-a menținut doar pentru a denumi fostul hotar, dar ca trup distinct al moșiei Otetelișu. Astfel, deși satul Gergenii nu mai apare în descripția virmontiană și nici pe harta lui Schwantz din anul 1722, vatra sa cu gospodăriile și locurile de cultură se disting clar pe harta lui Specht din anul 1791, intitulată „Militarische Karte der kleinen oder oesterreichischen und grossen Walachei ...” („Biblioteca Academiei Române, Hărți, 1003, D. XXVII.6). În actul de împietrire a moșiei Benești din anul 1859 se precizează: Despre Știrbești, unde să desparte moșia Buciumi cu Comănești, *înjugată cu Gergenii* ..., în culmea dealului dintre Olteț și Pesceana, despărțitor Buciumilor și Comănești, ce acum i să zice Gergenii, de către *adevărații Gergenii de Otetelișu*". (Arh. St. Buc., fond Episcopia Rîmnicului, LXVI/12 — sublinierea noastră). Ca sat dispărut a fost localizat „probabil lîngă Otetelișu”. (*D.R.H.B.*, vol I, p. 538, indice). Pe hotarul fostului sat Gergenii se află azi partea satului Otetelișu de pe malul drept al Oltețului.

¹⁰ Satul Comănești a fost localizat greșit în județul Gorj. (*D.R.H., B.*, vol. I, p. 540 indice). Corect este localizat de Gh. Iordache „lîngă Otetelișu”, fără alte precizări însă. (Gh. Iordache, *op. cit.*, p. 22, 177).

¹¹ Aceștia sînt primii boieri despre care putem afirma că aparțin familiei Otetelișanu. (Ion Obretin, *Contribuții privind genealogia Otetelișenilor*, în „Studii vilcene”, VI, 1983, p. 181—184).

¹² *Documente privind istoria României*, B. Țara Românească, veac XVII, vol. II, p. 169. (În continuare se va cita *D.I.R.*, B.). Documentul, datat 16 aprilie 1613, precizează: „... a cumpărat Drăghislav și Șolomon ... încă din zilele răposatului Basarab voievod”. Hotarul ocinei este descris lapidar: „... de la piatra din gura Zgăvrizei în sus pînă la biserică și din apa Oltețului pînă în spinul Hămgui”.

Crăciun, a încercat, în timpul domniei lui Mihai Viteazul, să reintre, abuziv, în stăpînirea ei¹³.

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea un Neagoe cumpăra de la moșnenii Mănicești o ocină în Sirbi „de la Olteț pînă în Pîriu” și în Comănești „de la Olteț pînă unde s-au mărginit cu Știrbeștii”, pentru care plătea „un cal bun și 100 de aspri”¹⁴.

Părți din hotarul Comănești au fost însă cumpărate de moșnenii din Buciumi, probabil înainte de mijlocul secolului al XVI-lea. În timpul domniei lui Mircea Ciobanul stăpîneau aici Ion, Dobroslav, Bughin, precum și „Stoica, Hamza și toată ceata lor”. Albul din Mănicești cumpăra de la aceștia șapte ogoare și un vad de moară¹⁵.

Și în secolul al XVII-lea satul Comănești a fost stăpînit atît de boieri cît și de moșneni. În a doua jumătate a acestui secol, feciorii Arcăi din Comănești vindeau lui Drăghici din Stolojani jumătate din Comănești. Fiii acestuia, la rîndul lor, au vîndut această jumătate de sat, cu cinci familii de rumâni, postelnicului Staicu Bengescu¹⁶. De la el, probabil, moșnenii din Buciumi au cumpărat și această jumătate de sat, ajungînd astfel să-l stăpînească în întregime¹⁷.

Cu aceasta, din sat aservit cum apare în secolul al XV-lea și după ce cunoaște o lungă perioadă de stăpînire mixtă, boierească și moșnenească, satul Comănești ajunge în întregime în stăpînirea moșnenilor din Buciumi. Aceasta a dus la dispariția lui prin unirea hotarului cu cel al Buciumilor, aflat în prelungirea sa, în stînga Oltețului, pe locul actualului cătun Unguriți. Noul hotar, astfel constituit, s-a numit Buciumi și Comănești¹⁸.

¹³ *Ibidem*: „Și au făcut Basarab voievod și cărți pentru această ocină mai sus spusă, dar cînd a fost după aceea, un nepot al lui Stan și Crăciun din Otitelii, anume Radu postelnic, dacă a văzut că au ars cărțile acelor oameni mai sus zîși, iar Radul postelnic el așa a pîrit înaintea răposatului Mihai vodă că n-au vîndut bunicii lui, Stan și Crăciun, această ocină mai sus zisă nimănu. Iar întru aceasta domnia lui a cercetat și a judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei lui și a aflat și domnia lui că a fost vîndută . . . și a rămas atunci Radul postelnic de lege și de divan”.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*. Domnul Radu Șerban confirmă aceste stăpîniri pe baza unui hrisov dat de „Mircea voievod, fiul lui Radul voievod”.

¹⁶ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXXIX/1. (Documentul este deteriorat fără dată).

¹⁷ Așa rezultă din contextul hotărniciei din anul 1752 (*Ibidem*, CLXXVII/1).

¹⁸ Satul Buciumi este atestat la 16 aprilie 1613, cînd este amintit ca martor Manea din Buciumi, alături de banul Hamza din Spineni, Stan din Văsălași, Vladul din Mănicești și Dedea din Fierăști. (Ion Folescu, *Un document inedit de la Radu Mihnea*, în „Studii vilcene”, VI, 1983, p. 257). În conscripția virmonțiană și pe hărțile austriece din 1722 și 1791 nu mai apare satul Buciumi și nici Comănești. Pe harta din 1722 a lui Schwantz, intitulată „Tabula Valachiae Cisalutanae”, este trecut numai satul Unguriți. (Biblioteca Academiei Române, Hărți, 231. D. XXVII.6). În hotărnicia din anul 1845 se precizează despre Unguriți că „. . . această moșie să dovedește din cartea de hotărnicie a doisprezece boieri cu anul 7269 (1752), noiembrie, că a fost tot de Buciumi și Comănești”. (Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/1 17). Satul Buciumi și-a schimbat numele în Unguriți pe la începutul secolului al XVIII-lea, după numele unora dintre moșneni (cei care descindeau din Oprea Ungurian). Credem că aceștia erau transilvăneni stabiliți în Bucium în secolul al XVII-lea. Deveniți moșneni în Buciumi, numit apoi Unguriți, ei au cumpărat părți și din Comănești, pînă ce întregul hotar a ajuns în stăpînirea lor. De altfel, în această zonă, de-a lungul Oltețului, pe coama dealului dinspre apus, „a existat din timpuri vechi un drum pentru defilarea turmelor de oi de la munți spre cîmp și viceversa”, așa cum se poate citi în răspunsul la chestionarul istoric al lui Nicolae Densusianu dat de învățătorul D. Demetrescu de la școala din Benești, în anul 1896 (Biblioteca Academiei Române, Manuscrise românești, nr. 4547).

Stăpînirea moșnenească asupra întregului hotar al fostului sat Comănești nu a durat mult. Într-o jumătate de secol, prin cumpărarea de către Otetelișeni a părților de moșie moșnenești, a intrat definitiv în stăpînirea acestora, devenind trupul Buciumi și Comănești al moșiei Benești.

La 1752, moșnenii Unguriți, cum se numeau atunci, stăpîneau hotarul Buciumi și Comănești pe doi „moși”: Oprea Ungurian și Manea Cîlțea¹⁹. Fiecărui îi revenea cîte o funie lată de 210 stînjani. Fiecare „moș” avînd trei descendenți, funiile au fost subîmpărțite în cîte trei curele a cîte 70 de stînjani fiecare.

Împărțirea hotarului era la acea dată numai teoretică, se referea la drepturi asupra hotarului satului. Moșnenii stăpîneau hotarul în devălmășie: împărțirea pe moși și stabilirea descendenței moșnenilor din aceștia a servit la identificarea drepturilor asupra hotarului satului ce reveneau celor ce-și vinduseră părțile²⁰. În felul acesta au fost precizate și deosebite părțile din hotarul Buciumi și Comănești cumpărate de vornicul Barbu Otetelișanu.

După ce și-a precizat și deosebit pe teren părțile cumpărate, care reprezentau aproape jumătate din hotarul Buciumi și Comănești, vornicul Barbu Otetelișanu le-a impus moșnenilor Unguriți „ce era <u> și ei părtași în Buciumi și Comănești, de a luat vornicu Barbu Otetelișanu din apa Oltețului spre apus pînă în Dealul Pescenii și moșnenii Unguriți iar din apa Oltețului, dar spre răsărit”²¹. Astfel s-au refăcut din nou hotarele vechilor sate: Comănești, în dreapta Oltețului și Buciumi, acum Unguriți, în stînga.

Pentru că moșnenilor Unguriți le mai rămăseseră totuși în stăpînire 50 de stînjani din hotarul fostului sat Comănești, „ca să lipsească ei de tot de acolo”, vornicul le-a dat acești stînjani în hotarul satului Sîrbi²², pe lîngă hotarul cu Unguriți. Astfel, hotarul Comănești ajunge din nou, în întregime, în stăpînire boierească.

La 1 iunie 1764, clucerul Barbu Otetelișanu, fiul vornicului Barbu Otetelișanu, vînzînd părțile pe care le avea în hotarul Sîrbi moșnenilor de acolo (numiți în document și „moșnenii Palei”), le-a dat moșnenilor Unguriți să stăpînească din nou acești 50 de stînjani în fostul hotar Comănești, numit „trupul de moșie Buciumi și Comănești”. Din aceștia, moșnenii Unguriți au cedat Luxandrei Otetelișanu, care stăpînea moșia Otetelișu, 20 de stînjani „ca să-și facă d-ei moară pe apa Oltețului, în capul lor”, primind în schimb partea din Unguriți pe care o cumpărase aceasta de la

¹⁹ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/1.

²⁰ Ibidem. Barbu Otetelișanu cumpărase a patra parte dintr-o funie de la Ion, fratele lui Marin, Dumitrașcu și Vasile; o funie de 70 de stînjani de la Marin, fiul lui Vlad, care era fiul lui Oprea Unguritul. Din funia Cîlțestilor cumpărase partea lui Barbu Cîlțea. La 1735 cumpărase toată partea de moșie a lui Constantin Purcarul, care pretindea drept de stăpînire în funia Cîlțestilor. Acestuia însă i s-a contestat dreptul la această stăpînire, nerecunoscîndu-i-se apartenența la acest neam. În fața hotarnicilor, Dumitrașcu Unguritul și fratele său afirmau că „nu s-ar fi trăgînd acest Costandin din neamul Cîlțestilor, nici îl știu să aibă moșie în Buciumi”. În această pricină, cei doisprezece boieri hotarnici au decis că dacă acest Constantin își va aduce dovezi că se trage din neamul Cîlțestilor, cum pretindea, atunci partea sa de moșie să o stăpînească vornicul; iar dacă nu va putea dovedi, „să întoarcă banii cu dobînda lor”.

²¹ Ibidem, CLXXVII/1; CLXXXVI/12, 12 bis; CLXXVII/17.

²² Ibidem.

Stan Diculescu, care la rîndul său o cumpărase de la un Avram sin Barbu Unguritu²³. La 15 octombrie 1841, moșnenii Unguriți au vîndut și restul de 30 de stînjeni lui Nicolae Mînaștiriceanu. De la acesta i-a cumpărat, la 15 februarie 1845, Nicolae Sefendache, care i-a cedat unchiului său Grigore Otetelișanu, de la care luase banii pentru a-i cumpăra²⁴.

După moartea clucerului Barbu Otetelișanu, jumătate din hotarul Buciumi și Comănești a fost moștenită de fiul său, paharnicul Nicolae Otetelișanu. Cealaltă jumătate fusese dată ca zestre fiicei sale Anica. Soțul ei, Bănică Politim, a cerut în anul 1845 să i se hotărînicească această parte și a vîndut-o lui Grigore Otetelișanu²⁵. Partea lui Nicolae Otetelișanu a fost moștenită de fiul său, Costică N. Otetelișanu. În anul 1868, după moartea lui Grigore Otetelișanu, C. N. Otetelișanu a moștenit întreaga moșie Benești a unchiului său²⁶, cu hotarul Comănești, numit apoi Buciumi și Comănești, iar de atunci Gergeni.

Satul Mănicești se afla situat la nord de Comănești, înjugat cu acesta²⁷. Prima atestare documentară este din 16 aprilie 1613²⁸. Sat de moșneni, a opus o rezistență deosebită încercărilor de a-l aservi făcută de către ramura din Benești a boierilor Otetelișeni. Spre deosebire de celelalte sate (Orzești, București, Benești și Comănești), cea mai mare parte a hotarului său a rămas, în cele din urmă, în stăpînire moșnenească, deși satul a dispărut pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea.

La mijlocul secolului al XVI-lea, un Albu cumpăra în Mănicești 14 ogoare, adăugîndu-le celor două pe care le avea ca zestre a soției sale²⁹. Spre sfîrșitul acestui secol doi frați, Dumitru și Tatul, stăpîneau a patra parte din sat, fiind „bătrînă și de bastină încă de mai nainte vreme, de demult, din zilele altor domni bătrîni”³⁰. Tot în Mănicești ei au răscumpărat șase locuri, zălogite de tatăl lor, cu 35 de șoimi și o pătură. Pentru trei seliști cumpărate plăteau cîte un bou sau un rimător. Popa Bonciu, fiul lui Dumitru, cumpăra un loc de vie³¹.

Cei doi, Dumitru și Tatul, avînd o situație economică deosebită, au cumpărat părți însemnate din satele vecine. La Benești au cumpărat o ocină de la Vlăducu și de la Vladu din Merișani, pentru care plăteau 13.000 de aspri. La Știrbești au cumpărat „moșie” de la un Cîrstea, plătînd „50 de

²³ Ibidem, CLXXVII/12.

²⁴ Ibidem, CLXXVII/16.

²⁵ Ibidem, CLXXVII/17; CLXXVI/12; Arh. St. Rîmnicu Vilcea, colecția Documente, XCII/1.

²⁶ *Șapte biserici cu averea lor proprie*, București, 1904, p. 245.

²⁷ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/1. Hotărnicia din anul 1752 precizează și hotarul Măniceștilor: „Trasu-s-au și hotarul Mănicești pe tre locuri și s-au găsit la trăsura pe la capul hotarului despre răsărit, pe lîngă Olteț, din hotarul Benești pînă în hotarul Buciumi (sublinierea noastră) stînjini 492; la mijloc iar din hotarul Benești în jos pînă în hotarul Buciumi și Comănești stînjini 429; și la capul dealului despre apus, pe deal, iar din hotarul Beneștilor în jos pînă în hotarul Buciumi și Comănești stînjini 420”. Sat dispărut, a fost localizat greșit. Gh. Iordache îl confundă cu Mănicea, sat situat mult mai la nord, în comuna Zătreni. (Gh. Iordache, *op. cit.*, p. 122, 175, 179).

²⁸ *D.I.R.*, B., veac XVII, vol. II, p. 170.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Ion Folescu, *op. cit.*, p. 258.

³¹ *Ibidem*.

măsuri de grâu și 8 șoimi". Tot la Știrbești, Tatu a cumpărat partea unui Voicu pentru două vaci cu lapte, o iapă, 100 de aspri și i-a plătit birul pe un an. În obștea moșnenilor Vasilași ei au pătruns prin înfrățire³². Devenind astfel membrii ai obștii acestui sat, au început să cumpere și părți ale moșnenilor de acolo. Astfel, popa Ion, fiul lui Tatu, cumpăra o vie de la Anca și trei răzoare de vie de la Jilavu.

Și alți moșneni din Mănicești cumpărau părți de moșie în satele vecine. Un Neagoe din Mănicești a cumpărat o ocină în Comănești, partea lui Solomon „pentru un cal bun și pentru 100 de aspri”. Tot el mai cumpăra părți ale moșnenilor din Sirbi. Un Ilea avea părți de moșie în Mănicești, Comănești și Benești³³. Într-un document din 1632 sînt menționați feciorii lui Preda Popescu din Mănicești care stăpîneau o vie la Ulicioiu³⁴. Satul Mănicești este trecut pe harta lui Schwantz din anul 1722³⁵. În conscripția virмонтiană din 1722 este trecut între satele de moșneni, cu 22 de familii³⁶.

La 1752 stăpînirea hotarului Mănicești era socotită pe patru „moși vechi”³⁷. Pînă la această dată Otetelișenii cumpăraseră în întregime părțile a trei „moși” și 15 stînjeni din cel de-al patrulea de la frații lui Cazan Călugărul (Ion, Anghel și Bratu)³⁸. Din cei 492 de stînjeni, cîți măsura hotarul Mănicești la capul de la răsărit, 379 erau stăpîniți de vornicul Barbu Otetelișanu și numai 113 de moșneni³⁹.

În anul 1754, moșnenii Mănicești, care stăpîneau și în Benești, au făcut schimb cu Maria Otetelișanu, văduva vornicului Barbu Otetelișanu, cedînd partea lor din Benești pentru partea stăpînită în Mănicești de către aceasta, „ca să stăpînească moșnenii hotarul Măniceștilor și jupîneasa Maria să stăpînească tot hotarul Benești⁴⁰”.

În anul 1755 moșnenii și-au delimitat părțile în Mănicești prin șase boieri hotarnici⁴¹. Hotarul satului a fost împărțit în patru funii, în interiorul cărora stăpînirea se făcea tot în devălmășie de către toți părtașii, descendenți dintr-un „moș” comun și de cei care aveau cumpărături.

Împărțirea în funii scoate în evidență o puternică inegalitate între moșneni, determinată de numărul diferit al descendenților unui „moș” cu drept de stăpînire în cadrul unei funii. Pe de altă parte, unii moșneni, cumpărînd și părțile altora, ajung să stăpînească părți însemnate din hotarul satului.

³² *Ibidem*. Popa Bonciul, fiul lui Dumitru, s-a înfrățit cu Beliciine „de au dat popei Bonciului un loc de vie pădure, iar popa Bonciul el a dat lui Beliciine un bou și i-a făcut și o sărăcustă. Iar după aceea iarăși s-au înfrățit amîndoi frații Dumitru și Tatul peste acest loc de vie”.

³³ *D.I.R.*, B., veac XVII, vol. II, p. 170.

³⁴ Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Călușu, XV/5.

³⁵ Biblioteca Academiei Române, Hărți, 231. D. XXVII. 6.

³⁶ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei, sub austriaci*, vol. II, București, 1944, p. 306.

³⁷ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXXVII/1; Tatul, din care „se trăgea Cazan Călugărul cu cetașii lui Popești”, Radu, din care se trăgeau Rusăneștii, Pîrvul Gugul și Radu Buză.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, CLXXVI/13; CLXXVII/2.

⁴¹ *Ibidem*, CLXXVII/2.

În anul 1788 moșnenii Mănicești au devenit din nou părtași în hotarul Benești, cumpărînd 120 de stînjieni de la clucerul Barbu Otetelișanu ⁴². Zece ani mai tîrziu au făcut schimb cu Ioniță Otetelișanu, fiul lui Barbu, care le-a cedat partea lui din Știrbești pentru această parte a moșnenilor Mănicești din Benești ⁴³. Acest schimb le-a consolidat stăpînirile și în Știrbești unde, în scurt timp, și-au așezat locuințele. Hotarul Mănicești a rămas nelocuit iar satul a dispărut. El nu mai apare pe harta rusă din anul 1835 ⁴⁴. La 1845 încă mai erau amintite „nameștiile ce au apucat de au clădit fiecare pârtaș pe partea sa” ⁴⁵ din hotarul Mănicești rămas în stăpînirea moșnenilor ce atunci își spuneau „moșnenii Știrbești”.

Hotarul Mănicești a rămas în cea mai mare parte în stăpînire moșnească. La 1851 Grigore Otetelișanu stăpînea doar 39 de stînjieni din Mănicești ⁴⁶. În anul 1845 moșnenii au ieșit din devălmășie, alegîndu-și părțile prin hotarnicul Grigore Otetelișanu ⁴⁷.

La nord de Mănicești, înjugat cu acesta, se afla *satul Benești* ⁴⁸, singurul din cele amintite pînă aici care există și astăzi. Este atestat documentar tot la 16 aprilie 1613. Ilea, amintit mai sus, avea cumpărături și în Benești și le lăsa moștenire fiicei și fiului său, nedelimitate din hotarul satului, „oricît se va alege partea lui” ⁴⁹.

În secolul al XVIII-lea Otetelișenii pretindeau că ar fi stăpînit în întregime satul Benești, invocînd hrisoave din 1418 și 1589 ⁵⁰, care însă nu s-au păstrat. Sigur este doar faptul că, în secolul al XVI-lea, ei stăpîneau o parte din hotarul Benești. Un document din 1629 amintește de niște vecini din Benești pe care Otetelișenii îi aveau la Benești în timpul domniei lui Mihai Viteazul ⁵¹. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, postelnicul Stroe din Otetelișu stăpînea și la Benești.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea o parte a hotarului Benești se afla în stăpînirea moșnenilor Mănicești. Vlăducu și Vladu din Merișani vindeau, pentru 13.000 de aspri, „jumătate de moșie din Benești” lui Dumitru și Tatul din Mănicești ⁵².

În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu stăpînea în Benești postelnicul Gorgan Otetelișanu „cu frați <i> și nepoți <i> lui Otetelișeni”. Aceștia, căutînd să cotropească întregul hotar, au intrat în conflict cu

⁴² Ibidem, CLXXVII/3; Mihai Purice, Matei Purice, Vladul Purice cu fiii lor, Matei sin popa Marin cu fratele său Gheorghe, Crăciun și Ion Căzan.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957, p. 284.

⁴⁵ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/18.

⁴⁶ Ibidem, CLXXVI/12; Arh. St. Rîmnicu Vilcea, colecția Documente XCII/4

⁴⁷ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/18.

⁴⁸ Ibidem, CLXXVII/1. În această hotărnicie din anul 1752 este precizat și hotarul satului Benești: „Întîi la capul despre răsărit, pe lîngă apa Oltețului din piatra ce am pus de către hotarul București în jos pînă în hotarul Măniceștilor au ieșit stînjini 675; și la trăsura du pe la mijloc, din piatra ce am pus în sat dinjos de casăle vechi, pînă iară în hotarul Măniceștilor au ieșit stînjini 667; și la trăsura de la cașul hotarului despre apus, pe culmea dealului, din piatra ce s-a pus de către București în jos, pînă în hotarul Măniceștilor au ieșit stînjini 1020”.

⁴⁹ D.I.R., B., veac. XVII, vol. II, p. 170.

⁵⁰ Arh. St. Craiova, colecția Documente CLXXVII/1; CLXXXVI/12.

⁵¹ D.R.H., B., vol. XXII, București, 1969, p. 630–634.

⁵² Ibidem.

Iovan, Dumitru „și cu alți părtași ai lor”, descendenți ai lui Dumitru și Tatu⁵³. Domnitorul a orînduit, în 1710, doisprezece boieri hotarnici ca să cerceteze la fața locului. Aceștia au hotărît ca moșnenii Mănicești să stăpînească a treia parte din Benești iar două părți să rămînă Otetelișenilor.

În anul 1752, cînd Barbu Otetelișanu a luat 12 boieri pentru a hotărîcii Beneștii și cumpărăturile pe care le aveau în Mănicești, Buciumi și Comănești, Vasilași și Sîrbi, Cazan Călugărul „cu cetașii lui Popești” au revendicat din nou jumătate din Benești, pe baza actului din 1613. Dar, întemeindu-se pe hotărînicia din 1710, și acești hotarnici au decis ca Măniceștii să stăpînească în Benești doar o treime din hotar, din care însă ei înstrăinaseră mai bine de jumătate⁵⁴. Fiind nemulțumiți, Măniceștii au cerut din nou judecată la divanul lui Constantin Racoviță (1753—1756). Aici, Maria Otetelișanu, văduva vornicului Barbu Otetelișanu, a arătat un hrisov din anul 1589, dat de Mihnea Turcitul, prin care s-ar fi întărit Otetelișenilor stăpînirea asupra întregului hotar Benești. Ea susținea că hrisovul Măniceștilor din anul 1613 „era făcut numai dupe spusa unor martori, care nu poate sta împotriva hrisovului Mihniei vodă”. Nici de această dată Măniceștilor nu li s-a recunoscut ca justă pretenția de a stăpîni jumătate din Benești⁵⁵.

În timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica (1748—1752) Măniceștii se judecaseră cu Otetelișenii și la Divanul din Craiova cerînd să-și răscumpere părțile înstrăinate după 1710. Li s-a admis doar dreptul de a le răscumpăra pe cele vîndute cu mai puțin de 20 de ani în urmă, cele înstrăinate de mai mult timp rămîneau în stăpînirea vornicului. Barbu Otetelișanu⁵⁶.

În urma acestor procese, moșnenii au acceptat să schimbe partea ce o mai aveau în Benești cu partea stăpînită în Mănicești de Maria Otetelișanu, „stîngen pentru stîngen, ca să ne izbrănim unii de către alții și nici eu treabă în Mănicești să nu mai aibu, dar nici ei în hotariu meu Beneștii”⁵⁷. Astfel, întregul hotar Benești ajunge în stăpînirea Otetelișenilor.

După moartea Mariei Otetelișanu, Beneștii au fost împărțiți între fiii săi, clucerul Barbu și vistierul Ioniță, Clucerul Barbu Otetelișanu a vîndut moșnenilor Mănicești 120 de stînjani în Benești în anul 1788. Zece ani mai tîrziu, Ioniță Otetelișanu i-a schimbat cu partea sa din Știrbești⁵⁸.

În anul 1831 Grigore Otetelișanu a așezat la linie satul Benești, fiind determinat de „interesul moșiei ca să nu se întindă satul peste vechea seliște și să intre în țarina holdelor”. Un drum lat de 8 stînjani străbătea satul de la un capăt la celălalt. De o parte și de alta au fost așezate gospodăriile clăcașilor, pentru care s-au prevăzut 12 stînjani lățime și 33 $\frac{1}{3}$ stînjani lungime pentru curte și grădină. În mijlocul satului s-a făcut o piață lungă

⁵³ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXXVI/8.

⁵⁴ *Ibidem*, CLXXVII/1. Barbu Otetelișanu a cumpărat „de la Tudor și de la vărul său Radu Negrul . . . pe lingă Olteț stînjani 112 $\frac{1}{2}$, la mijloc stînjani 111 și despro apus stînjani 170 . . . de la trei frați ai lui Cazan Călugărul, anume Ion, Anghel și Bratul, despre răsărit pe lingă Olteț stînjani 28, la mijloc stînjani 27 $\frac{1}{2}$ și la capul despre apus 42 $\frac{1}{2}$ ”.

⁵⁵ Ion Folescu, *Două documente referitoare la satele Benești și Mănicești*, în „Studii vîlcene”, VII, 1985, p. 247—253.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*; Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/13.

⁵⁸ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/3.

de 66 stînjeni și lată de 20. Aici au fost construite casa sfatului, pătulele magaziei de rezervă și, în anul 1835, școala ⁵⁹.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea moșia Benești era stăpînită de Iordache și Grigore Otetelișanu, fiii visticierului Ioniță și de Nicolae Otetelișanu, fiul clucerului Barbu Otetelișanu. După moartea lui Grigore Otetelișanu (1869) moșia Benești a fost stăpînită pînă în anul 1871 de Constantin N. Otetelișanu, fiul lui Nicolae Otetelișanu, iar apoi de fiul său Grigore ⁶⁰.

La nord de Benești, înjugate cu acesta, se aflau satele *București și Orzești* ⁶¹. Hotarul Benești era măsurat „din hotarul București în jos...” La mijlocul secolului al XVIII-lea erau în întregime aservite, fiind stăpînite de Barbu Otetelișanu. Hotărnicia din anul 1752 precizează că „*hotarul București și Orzești sînt tot ale dumnealui vornicului Barbu, pînă în hotarul Risipișilor, nefiind trebuință a se mai stînjeni, neavînd pricină cu nimeni*”. Documentul amintește de „casăle vechi ale dumnealui vordnicului Barbu Otetelișanu unde sînt fîntînile” și precizează că „acele case vechi le-a făcut răposatul părintele dumnealui, Gorgan postelnicul, pe *hotarul București, care-l avea cumpărat deosăbit de frații lui*, că moșia Benești a fost de frați moștenire veche și neîmpărțită pînă atunci” (subl. ns.) ⁶². Satul Orzești este atestat și într-un zapis din 8 noiembrie 1706, prin care Constantin Brănișteanul vindea lui Gorgan Otetelișanu 35 de stînjeni, partea sa de moșie din Orzești ⁶³. Fiind aservite de timpuriu și stăpînite tot timpul de Otetelișeni aceste două sate n-au mai făcut obiectul unor tranzacții care să fie consemnate în documente, iar hotarele lor au fost încorporate moșiei Benești.

Satul Benești, sistematizat în anul 1831, s-a dezvoltat și pe o parte a hotarului fostului sat Benești. Vatra vechiului sat se întindea mult mai la sud față de limitele actuale. Școala, așezată pe locul celei vechi, este în partea de sud a satului, pe cînd altădată se afla în centrul său. La 1864 sînt amintite „grădinile locuitorilor mahalalei numită București, după numele pămîntului pe care locuiesc ei acum” ⁶⁴. În anul 1892 C. Alessandrescu consemna că satul Benești, potrivit tradiției locale, era foarte vechi. „Aici era să fie Bucureștii” ⁶⁵, afirmau bătrînii satului.

Și satele din stînga Oltețului au fost supuse tendințelor de a le aservi ale Otetelișenilor. Acestea însă, deși în anumite perioade se părea că vor fi aservite complet, au reușit în cele din urmă să rămînă sate de moșneni.

S-a văzut care a fost evoluția satului Buciumi, devenit Unguriți, pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea. Prin pierderea stăpînirii din dreapta Oltețului asupra hotarului fostului sat Comănești, moșnenii Unguriți au rămas

⁵⁹ Arh. St. Rîmnicu Vilcea, fond Prefectura județului Vilcea, dosar 31/1865, f. 48, dosar 119/1835, f. 9, 31, 53.

⁶⁰ *Șapte biserici ...*, p. 245–247.

⁶¹ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/1.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, CLXXVI/7.

⁶⁴ Arh. St. Rîmnicu Vilcea, dosar 31/1865, f. 47.

⁶⁵ C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Vilcea*, București, 1893, p. 34.

să stăpânească numai hotarul Unguriți. Părți din hotarul Unguriți au fost însă înstrăinate, fiind cumpărate tot de Otetelișeni și incluse în moșia Otetelișu. Astfel, la 1 aprilie 1769⁶⁶ un Vasile Spirleanu vindea 90 de stinjeni Aniței Otetelișanu. La 5 octombrie 1811⁶⁷ unsprezece moșneni au vîndut alți 80 de stinjeni cluceresei Luxandra Otetelișanu. Toți acești stinjeni au fost măsurați și dați în stăpînirea lui Ioan Otetelișanu în partea de sud a hotarului Unguriți, pe lângă moșia Otetelișu. La 15 noiembrie 1863 Grigore Otetelișanu a ales părțile moșnenilor Unguriți, care atunci au ieșit din devălmășie⁶⁸.

La nord de satul Unguriți se afla *satul Sîrbi*⁶⁹. În 1613 Neagoe și Vladul stăpîneau o ocină în „Sîrbii de la Olteț pînă în Pîriu”. Același Albul, care cumpărase numeroase ogoare în Mănicești și Comănești, cumpăra și părți ale moșnenilor din Sîrbi: 6 ogoare, partea lui Fătul, trei părți din partea lui Nicola și jumătate din partea lui Radu⁷⁰.

Prin cumpărăturile din hotarul Sîrbi făcute de Gorgan Otetelișanu pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea și Barbu Otetelișanu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea⁷¹, o parte însemnată a hotarului Sîrbi ajunsese în stăpînirea Otetelișenilor de la Benești. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea moșnenii Sîrbi și-au răscumpărat aceste părți de moșie⁷².

La nord de Sîrbi se afla *satul Vasilați*⁷³. În conscripția virmontiană este trecut în rîndul satelor de moșneni. Tot aici se precizează că o parte a satului se afla în stăpînirea lui Barbu Otetelișanu⁷⁴. Pe harta lui Schwantz apare ca sat părăsit⁷⁵.

La 1752 Barbu Otetelișanu și-a delimitat în partea de nord a hotarului⁷⁶ cumpărăturile făcute⁷⁷. La această hotărnicie, Mihai și Preda Medeleanu, „zicînd că Partenie Călugărul a fost din neamul lor și li s-ar cădea lor să întoarcă bani (<i>i</i>) la d-lui vornicul Barbu Otetelișanu și să ție ei partea lui Partenie din Văsălați și din Sîrbi că este vîndută cu preț mic”, au încercat să răscumpere o parte din hotarul înstrăinat. Motivînd că moșnenii

⁶⁶ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXXIX/3, 4, 5, 6, 25.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Hotărnicia din anul 1752 precizează hotarele și mărimea satului; se întindea din Olteț pînă în Pîriu, fiind înjugat cu satul Vasilați la nord și Unguriți la sud. Hotarul, măsurat pe două trăsuri, avea la răsărit 559 stinjeni și 467 la apus. (Ibidem, CLXXVII/1).

⁷⁰ D.I.R., B., veac XVII, vol. II, p. 169.

⁷¹ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/1; de la Ion Jilavul 46 1/2 stinjeni, de la „boierii Băriani” 93 stinjeni și de la Partenie sin Călin 93 stinjeni.

⁷² Treptat, satul Sîrbi s-a unit cu Vasilați. Încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea se numea Vasilații de Jos. (Ibidem, CLXXVII/18). Încă din secolul al XVIII-lea locuitorii satului mai erau numiți „moșnenii Palei”. Așa se numește și astăzi fostul sat Sîrbi.

⁷³ Este atestat documentar tot în anul 1613. (Vezi mai sus, nota 18).

⁷⁴ C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 306: „Il Barbu Otetelișanu ha una parte di questo villaggio e li suoi dependenti pagano birniceste, cioè mono di que le pagano li altri”.

⁷⁵ Biblioteca Academiei Române, Hărți, 231, D. XXVII. 6.

⁷⁶ Arh. St. Craiova, colecția Documente, CLXXVII/1; CLXXXVI/12. Hotarul Vasilați măsura, la cele trei „trăsuri”: la răsărit 530 stinjeni, la mijloc 428 și la apus 916 stinjeni.

⁷⁷ Ibidem; de la Partenie Călugărul o funie (66,53 1/2; 114 1/2 stinjeni); o altă funie, de aceeași mărime, de la „boierii Băriani”; de la Stanca — 44, 35 1/2 și 76 stinjeni.

n-ar fi cerut răscumpărarea pământului în termenul de 30 de ani ⁷⁸, Barbu Otetelișanu și-a păstrat stăpînirea asupra acestor cumpărături.

La 10 martie 1769 moșnenii Vasilați și-au răscumpărat părțile de moșie aflate în stăpînirea Otetelișenilor, Otetelișenii au mai stăpînit în hotarul Vasilați, pînă la începutul secolului al XX-lea o crivină și o vie ⁷⁹.

Începînd cu secolul al XVI-lea se constată un proces avansat de destrămarea a obștilor satești libere. Din sînul lor se diferențiază o categorie de moșneni întreprinzători care, prin moșteniri și cumpărături, se îmbogățesc. Pe lingă părți ale moșnenilor din aceeași obște, ei cumpără, la fel ca boierii, părți ale moșnenilor din satele vecine, mergînd chiar pînă la o jumătate de sat. Moșnenii care aveau părți în mai multe sate, cumpărate sau moștenite, erau numeroși. Moșnenii Mănicești aveau stăpîniri și în Benești, Comănești, Vasilați și Știrbești. Moșnenii Unguriți au ajuns, prin cumpărări repetate, să stăpînească hotarul Comănești, aflat mai înainte în stăpînire boierească. Ei dispuneau de importante sume de bani, dar deseori plăteau cumpărăturile și în natură cu: boi, cai, porci, șoimi, grîu, pături etc.

Pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea se constată o puternică ofensivă boierească de aservire a hotarelor moșnenești, căreia obștile satești îi rezistă cu greu. Gorgan Otetelișanu și fiul său Barbu au ajuns să stăpînească în întregime hotarele Orzești, București și cea mai mare parte din hotarele celorlalte obști satești. Această ofensivă boierească coincide cu domnia lui Constantin Brîncoveanu și cu perioada cînd Oltenia s-a aflat sub stăpînire austriacă.

Moșia Benești a cunoscut cea mai mare întindere a sa la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ea cuprindea în întregime hotarele fostelor sate Orzești și București, cea mai mare parte a hotarelor Benești și Comănești precum și părți însemnate din Mănicești, Sirbi și Vasilați. Tocmai acum Otetelișenii întîmpină o puternică rezistență din partea moșnenilor, concretizată prin cereri de răscumpărare a părților de hotar înstrăinate și chiar prin procese la Divanul din Craiova sau la cel domnesc. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea moșnenii din Sirbi și Vasilați și-au răscumpărat părțile vîndute, înlăturînd astfel pericolul ca satele să fie aservite. Tot atunci moșnenii din Mănicești și-au regrupat stăpînirile, renunțînd la stăpînirea asupra Beneștilor și încetînd astfel un lung proces cu Otetelișenii pentru această stăpînire, din care au ieșit defavorizați. În schimbul acestei renunțări, avantajoasă și pentru Otetelișeni, care rămîn singurii stăpînitori în Benești, și-au întărit stăpînirea asupra hotarului Mănicești și asupra hotarului Știrbești. Stabilindu-se în Știrbești ei și-au menținut stăpînirea

⁷⁸ Ibidem: „Pentru care pricină a răspuns d-lui vornicul Barbu Otetelișanu cum că nici părinții acestor oameni n-au mers cu bani la părintele d-lui, Gorgan postelnicul, ca să-i întoarcă, nici la d-lui n-au venit cu bani să-i întoarcă acum. Ci încă au scos d-lui mărturie pe Visarion Călugărul și pe Irimie ot Vasilați, pe Ivan Văsălatul i pe diaconul Dragul, oameni bătrîni, de au mărturisit că dupe ce a cumpărat Gorgan post. acea parte de moșie de la Partenie Călugărul, au ieșit cu zăpăsul la soborul bisericii și au zis moșnenilor Palei să întoarcă banii și să le dea zăpăsul lui Partenie Călugărul, și nici unii n-au vrut să-i întoarcă banii, nici au mai zis ei au feciorii lor nimic pentru acea cumpărătoare de moșie”.

⁷⁹ Șapte biserică ..., p. 245.

asupra hotarului Mănicești, rămas neaservit, dar și nelocuit între cele două trupuri ale moșiei Benești și Comănești, numit și Buciumi și Comănești sau Gergeni.

R É S U M É

Cet étude met en relief le fait que, pendant le Moyen Age, sur le cours moyen de l'Oltet, dans le sud du district Vilcea, il y avait des propriétés villageoises, englobées dans un système territorial complexe. En faisant usage des registres de cadastre et des autres catégories de documents, l'auteur établit les limites territoriales et leur système, localisant ainsi précisément des villages inconnus (Orzești, București, Mușetoiu) et des villages déjà connus, mais avec localisation erronée (Mănicești, Comănești, Sirbi). On met en évidence quelques aspects particuliers concernant les collectivités de cette zone: des petites propriétés, une exceptionnelle mobilité des paysans libres qui avaient des possessions dans plusieurs villages et qui montraient une grande force économique, ressemblant à celle des boyards etc.

L'auteur présente en détail les efforts prolongés et les méthodes utilisées par les boyards de la famille Otetelișanu pour pénétrer et pour asservir ces propriétés. Leur effort finit au milieu du XIXème siècle et eut plusieurs conséquences: des villages sont disparus et la propriété foncière de Benești s'est constituée; le village de Benești a été systématisé autour du manoir et de l'église; deux propriétés villageoises ont été unifiées pour consolider la collectivité par rapport à l'offensive des boyards (Mușetoiu avec Cirlogani, Vasilați avec Sirbi, Comănești avec Unguriți et Mănicești avec Știrbești).

P R É C I S

This paper reveals the fact that, during the Middle Ages, on the middle course of the Oltet, in the southern part of Vilcea country there existed some village properties included into an intricate territorial system. By using cadastral records and other categories of sources, the author establishes the territorial limits and the system they belonged to, thus precisely localizing villages which have been either unknown, or erroneously localized in some other regions (Mănicești, Comănești, Sirbi). Some particular aspects concerning the communities of the zone are underlined: small properties, a very special mobility of the freeholders who owned possessions in many villages and had a great economic power, resembling that of the boyars etc.

The paper presents in detail the strong and long efforts as well as the methods of the Otetelișani boyars who tried to penetrate and take into possession of these lands. Their struggle came to an end at the middle of the 19th century and had many consequences: some villages were systematized around the manor house and the church; two village properties were unified in order to strengthen the community against the boyars (Mușetoiu with Cirlogani, Vasilați with Sirbi, Comănești with Unguriți and Mănicești with Știrbești).

Contribuții la identificarea autorului unui manuscris românesc de la începutul secolului al XIX-lea

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Procesul de cunoaștere a faptelor înaintașilor impune, printre altele, și o atentă cercetare a ceea ce a fost încredințat într-un anumit moment tiparului, întrucât anumite supoziții, rezolvări, parțiale, menționări de date, semnalări de documente, prin trecerea timpului, lărgirea bazei documentare conferă posibilitatea precizărilor ce pot defini anumite aspecte sau pot conduce spre o mai temeinică verificare a celor formulate anterior. De o asemenea evoluție, se poate afirma după 50 de ani, s-a bucurat și semnarea făcută de Marcu Beza, neobositul cercetător al prezențelor românești în Orient, referitoare la un document existent în al 4-lea deceniu al secolului nostru la mănăstirea Varlaam de la Meteore.

În prestigioasa revistă de cultură „Boabe de grâu”, a anilor '30 el a încredințat¹ tiparului consemnările referitoare la prezențele românești din cadrul complexului de mănăstiri de la Meteore. Printre cele semnalate se află și o condică, din care a reprodus fotografiile a 4 file². Făcând o sumară prezentare a conținutului, Marcu Beza, apreciind calitățile limbii, ale scrisului și ale miniaturilor ce au fost realizate în interiorul condicii, se întreba cine a fost autorul acestor pagini. Pornind de la anumite elemente subiective, lansă supoziția că lucrarea ar putea să fie atribuită unui localnic, din zona Meteore, de obârșie română macedonean, dintre cei mulți care în decursul timpului s-au aflat în relații directe cu aceste așezăminte.

Pentru clarificarea acestei probleme este necesar ca, prioritar, să acordăm atenție datelor referitoare la amplasamentul complexului monahal de la Meteore. Este situat în zona centrală a Greciei, în regiunea Tesalia³, la poalele versantului estic al munților Pindului, ce domină dinspre vest cu a lor înălțime de peste 2 600 m. Aceste înălțimi se află în dialog cu solitarul Olimp, cu cei peste 2 900 m. ai săi, ce se află la nord-est. Regiunea este deosebit de pitorească prin formele pe care le-au căpătat în decursul evoluției geologice stâncile ce se află în imediata apropiere a râului Pineios (Pinios), ce se constituie ca o adevărată coloană vertebrală a regiunii, înainte de a ajunge la Marea Egee, în zona golfului Salonic. Dominînd orașul Calabaca (Kalampaka), stîncile cu formele lor curioase, chiar înfricoșătoare prin gradul de inaccesibilitate, au devenit din secolul al XIII-lea loc de adăpost pentru călugării ce au fost nevoiți de distrugerile provocate la Athos să se refugieze în interiorul Greciei. Adăpostindu-se în condițiile aspre oferite de aceste fortărețe naturale, călugării, cu sprijinul oamenilor din

¹ Marcu Beza, *Urme românești la Meteore*, în „Boabe de grâu”, V (1934), nr. 6, p. 321, 324, 332—334.

² *Ibidem*, p. 332—334; Idem, *Urme românești în răsăritul ortodox*, ed. II, București, 1937, p. 71, 83—84; N. Iorga, *Legături descoperite de M. Beza în mănăstirile Meteorele din Tesalia, cu o notă despre Nicolae Vodă Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul*, București, 1934, p. 22; G. Murnu, *Istoria românilor din Pind, Vlahia Mare (980—1259)*, București, 1913, p. 19, 23, 207, 210; Marin Popescu-Spineni, *Românii din Balcani*, București, 1941, p. 11, 16, 74.

³ Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aromaine)*, vol. I, București, 1928, p. 114.

Fig 1. Pagina de titlu a condicii Șintei Mănăstiri Bucovăț.
Manuscris păstrat la Mănăstirea Varlaam de la Meteore.

Fig 2. Pagină redînd pe Sf. Nicolae, patronul mănăstiri
Bucovăț (Ibidem).

partea locului, în majoritate vlahi⁴, precum și cu ajutorul⁵ substanțial al domnilor din țările române, au ridicat și întreținut în decursul secolelor o activă viață monahală.

Contactele permanente cu țările române, materializate în cele mai diverse forme, printre care notabile sînt daniile⁶ făcute acestor mănăstiri, au contribuit la acumularea unui tezaur cultural care, numeric și valoric, conferă acestui complex o distinctă personalitate ce poate să completeze izvoarele care contribuie la cunoașterea istoriei românilor în decursul veacurilor. Aceste mărturii relevante pentru timpuri mai îndepărtate sau mai apropiate impun o atentă cercetare diplomatică, care să le confere locul cel merită în rîndul izvoarelor importante pentru contribuțiile românești pe aceste meleaguri. Semnalarea făcută de Marcu Beza în anul 1934 se referă tocmai la o asemenea prezență, pe care încercăm, în limita posibilităților actuale de documentare, să o atribuim unuia din acei care, la cumpăna secolelor XVIII — XIX, a avut numeroase și valoroase contribuții culturale prin realizarea unor condicii ce azi sînt element de referință pentru cei ce trudesc în scopul scoaterii la iveală a faptelor înaintașilor.

Lui Marcu Beza, cu prilejul vizitării Mănăstirii Varlaam de la Meteore, cei trei călugări ce trăiau viața sihastră i-au oferit posibilitatea să vadă ca scumpe relicve, printre altele, și o condică de 24 de file, din care el ulterior a încredințat tiparului patru reproduceri fotografice ale paginilor pe care le-a considerat ca fiind deosebit de sugestive.

Pelerinajul întreprins în aceste locuri a pornit de la semnalările unor călători pasionați de cunoașterea trecutului. Referindu-se la călătoria lui Robert Curzon din 1834, reținea observația acestuia că zona este locuită de o populație care vorbește limba vlahă. În acest mediu, pe stîncile de la Meteore, în locuri incredibil de a fi abordate de om pentru a deveni mediu de viață cotidiană, s-au încropit așezările monahale ce s-au adaptat peisajului, constituindu-se, prin caracteristica lor, peisaj de profunde impresii⁷. Depășirea dificultăților verticalității a conferit locurilor însă gradul de securitate față de eventualii atacatori porniți după pradă, cu care, în decursul secolelor, s-a confruntat Peninsula Balcanică. Mărturiile păstrate consemnează că din secolul al XV-lea danii ale domnitorilor din țările române au venit în sprijinul mănăstirilor Sf. Ștefan, Sfinții 40 Mucenici, Varlaam, Schimbarea la Față „de pe culmi” ș.a. Produse alimentare, bani, obiecte de cult, manuscrise, cărți s-au constituit componente ale daniilor făcute și reconfirmate pe parcursul anilor în favoarea acestor așezăminte⁸.

⁴ Marcu Beza, *Urme românești la Meteore*, p. 321. Pornește de la observația lui Robert Curzon, din 1834, care remarcase că zona era locuită de o populație care vorbea limba vlahă. Cf. Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 11, 16, 74.

⁵ N. Iorga, *Fundațiunii religioase ale domnilor români în Orient*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, seria II, tom. XXXVI (1914), p. 866 și urm.; Ioachim Bălan, *Vetrele de sihăstrie românească, secolele IV—XX*, București, 1982, p. 451, 486.

⁶ Mircea Păcurariu, *Istoria Disericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1981, p. 412, 553, 577, 603.

⁷ Se poate stabili un raport între Meteore și zona Buzăului. Construcțiile amenajate în piatră, prin sălbăticia locurilor, gradul de dificultate ca acces și confort, au conferit acestor locuri, timp de mai multe secole, condiții de desfășurare a unei aspre vieți monahale.

⁸ Leandros Vranoussis, *Texte și documente românești inedite din Grecia*, în „Magazin istoric”, XVI (1972), nr. 2 (59), p. 6—10. Autorul semnaleză că la Meteore se găsesc peste 200 de documente românești sub formă de originale, copii sau traduceri, urmînd ca acestea să fie publicate într-un volum, „Arhivele Meteore”. Este semnalat și un catalog al manuscriselor de la Meteore, care a fost publicat de N. Bleis la Atena, în 1967.

Printre relicvele păstrate pînă în secolul nostru se află și condica de 24 file, pe care încercăm să o supunem unei analize, pornind de la cele patru reproduceri, care să poată permite definirea autorului acesteia. Prima filă reprodușă de Marcu Beza are un chenar înflorat. Folosindu-se de culorile roșu și verde, a redat un înger ce desfășoară o pînză, pe care stă scris cu roșu titlul. Literele chirilice consemnează: „Condica Sfintei Mănăstiri Bucovățu ce iaste închinată la Mănăstirea Sfîntului Varlaam de la Meteore”.

A doua filă reprodușă cuprinde un desen în peniță, realizat cu cerneală neagră, redînd pe Sf. Nicolae, hramul mănăstirii Bucovățu (după cum sugerează și textul scris în partea superioară a paginii) Sfîntul Nicolae este flancat în partea de sus de două personaje purtătoare de cărți. Aceste personaje apar din nori. Sfîntul Nicolae este plasat pe un teren colinar, sugerat de denivelările înierbate. Poartă odăjdii bogat decorate cu elemente vegetale stilizate. Cu mîna dreaptă face semnul binecuvîntării, iar cu stînga ține o carte cu tartaj frumos ornamentat. Rama este realizată din elemente geometrice, rombul avînd în centru cite un punct. În colțul din dreapta al paginii, mențiunea: 4 L. Starea de conservare, relevată de fotografie, evidențiază că are colțul din dreapta jos deteriorat.

Următoarea filă reprodușă (5 L) are o compoziție cu numeroase personaje. În interiorul ramei, decorată cu elemente florale stilizate, se află în partea superioară textul: „Toți sfinții. Hram S. Mănăstiri Varlaam de la Meteore”. Compoziția redă în partea de jos un pristol plasat pe un teren vălurit; pristolul este flancat de două personaje îngenunchiate care se roagă. Pe tăblia pristolului se află cîteva obiecte de cult. În spatele pristolului se află cîteva obiecte de cult. În spatele pristolului se află, protejate de doi îngeri care le flanchează, o lance și un pămătuț. Atît în stînga, cît și în dreapta se află, pe trei nivele, femeii și bărbații participanți la această scenă. În partea superioară, într-un nimb flancat de patru îngeri și un chit, se află tronînd Iisus Hristos, avînd la picioare globul pămîntesc. Referindu-ne la starea de conservare, pe baza imaginii fotografice, constatăm și în acest caz că este parțial deteriorat colțul din dreapta jos.

Altă reproducere fotografică redă fila cuprinzînd „Hrisovul mării sale Domnul Io Radulu Voievodu”, din 1609. În compoziția paginii este inclusă reproducerea imprimării sigiliului domnesc, relevînd că s-a făcut colaționarea, confruntîndu-se originalul cu copiile din această condică. În dreapta, mențiunea: „vel logofăt”. Frontispiciul are următoarele elemente: medalion cu simbolul Țării Românești, pasărea cu crucea în cioc și simbolurile astrale: soarele și luna. Medalionul este sprijinit de doi lei afrontați ce țin o spadă și buzduganul domnesc. Deasupra medalionului este plasată o coroană. În partea de jos a paginii, litera inițială „Ci”, înscrisă într-o floare: lălea. Starea de conservare constatată după reproducerea fotografică: în partea de jos dreapta slab deteriorată.

În textul prezentării, Marcu Beza face mențiunea că în condică sînt reproduse șase documente: hrisovul lui Matei Basarab din 1634, hrisovul lui Mihail Racoviță din 1743, cartea lui Nicolae Petre Mavrogheni din 1786, precum și cartea Divanului din 1790. Toate sînt acte referitoare la Mănăstirea Bucovățu.

Marcu Beza, evidențînd calitățile condicii, își pune pentru el, dar și pentru viitorime, legitima întrebare: „cine le-a transcris așa de frumos în această condică? Fără îndoială, un monah cunoscător de românește, care

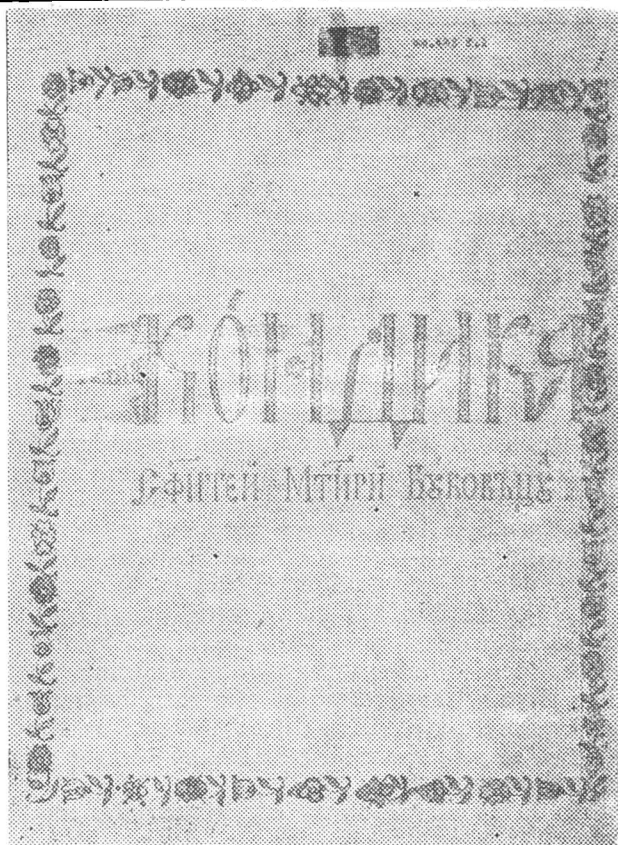

Fig. 3. Condica Mănăstirii Bucovăț

Fig. 4. Pagină cu prima parte a Hrisovului lui Radu voievod (Ibi dem).

nu și-a dat numele. Poate să fi fost macedonean, căci, uitându-mă pe o listă de călugări ce au stărețit la Mănăstirea Varlaam între anii 1513—1803, găsesc că mulți se trăgeau din sate curat aromânești: Discata, Mețova, Diminița (Condicile m-rii Varlaam nr. 87, p. 55 a)".

Trecerea deceniilor de la editarea și reeditarea acestor informații a oferit posibilitatea ca, prin coroborarea cu alte izvoare, să enunțăm noi aprecieri referitoare la geneza acestei condici, atât ca epocă de realizare, loc, cât și ca definire a celui care a trudit la realizarea ei.

De la bun început se impune faptul că această condică a fost întocmită în țară, unde, având la dispoziție documentele de referință, s-a procedat la copierea lor. Această copie a fost prezentată spre autentificare domniei, care a imprimat sigiliul⁹ ce confirma verificarea cu elementele probatorii, constatându-se copierea corectă după originalele folosite.

În deceniul publicării acestei semnalări, au fost publicate o serie de studii referitoare la trecutul Mănăstirii Coșuna-Mofleni-Bucovățu. Și tot în acel deceniu numeroși cercetători s-au preocupat¹⁰ de evidențierea multiplelor preocupări pe care le-a avut în anii de viață și de rodnică activitate cel care a fost Dionisie Eclesiarhul. A aminti cercetările întreprinse de Ion Donat, Nicolae Iorga, Ion Vîrtosu, cărora mulți alții li s-au alăturat în munca de migală pentru evidențierea multiplelor valențe ale operei lui Dionisie Eclesiarhul, constituie un act de istorie a culturii românești, în care el își află un loc bine definit prin faptele sale ce au contribuit la salvarea și punerea în circuitul cunoașterii a numeroase vestigii ale trecutului. Spunem acestea întrucît cele patru file reproduse de Marcu Beza, prin modul de scriere, ca și prin desenele realizate, sînt caracteristice activității de o viață a lui Dionisie Eclesiarhul. Maniera de distribuție arhitecturală a paginii de titlu, a frontispiciilor, a literelor inițiale, modul de decorare, precum și de folosire a culorilor îl definesc pe Dionisie Eclesiarhul, asemănarea fiind ușor de stabilit cu condicile realizate pentru mănăstiri ca: Bistrița¹¹, Jitianu¹², Sadova¹³, Govora¹⁴, Cotroceni¹⁵ ș.a.

Dar cea mai concludentă exemplificare poate fi manuscrisul 443 de la Arhivele Statului București, cuprinzînd documentele referitoare la mănăstirea Bucovățu. Confruntarea celor patru reproduceri cu filele condicii 443 oferă posibilitatea de a stabili analogii care merg pînă la similitudini. Manuscrisul, avînd 276 file, cuprinde 156 documente referitoare la moșiile: Bucovățu, Radovanul, Cornățelul, Perișorul, Surlari. Aceste documente au fost emise de calcară domnească între anii 1609—1820. La fila 5v., ca și pe ultima filă a condicii, este și semnătura lui Dionisie Eclesiarhul, dascăl slavonesc¹⁶. La fila 7, miniatura reprezintă pe Sfîntul Nicolae. Condica este legată în piele roșie.

⁹ Sigiliul inelar al domnului Ioan Gheorghe Caragea, de formă ovală, aplicat cu tuș roșu, are în centru stema țării susținută de doi lei afrontați, însemnele puterii fiind spada, buzduganul și o coroană princiară.

¹⁰ Ion Donat, *Despre Dionisie Eclesiarhul și Mănăstirea Bucovățu — un „proimion” și pomelnicul mănăstirii*, în „Arhivele Olteniei”, XV (1936), nr. 83—85, p. 22—39.

¹¹ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 192, 193, 194.

¹² Ibidem, nr. 453.

¹³ Ibidem, nr. 295.

¹⁴ Ibidem, nr. 447.

¹⁵ Ibidem, nr. 206, 691, 692. Semnalăm și condica Schitului Pirlita (ibidem nr. 207), ale Mănăstirii Tismana (ibidem, nr. 329, 330) și a Mănăstirii Obdecanu (ibidem, nr. 373).

¹⁶ Semnătura o reîntîlnim și pe ultima filă scrisă a acestei cronici.

Fig. 5. Pagina de titlu a condicii Sfintei Mănăstiri Bucovăț (Arhivele St. Buc. colecția Manuscrise, nr. 443, f.1).

Fig. 6. Pagina evocând hramul „Toți sfinții” al Mănăstirii Varlaam de la Meteore (Ibidem).

Fila 1, foaie de titlu, avînd 20×25 cm, are o ramă lată de 1 cm., cu flori de cîmp divers colorate, dominînd galbenul deschis, rozul, bleul, albastrul. Frunzele sînt redatate cu verde kaki. În interiorul ramei este scris titlul: Condica (scris cu chinovar roșu prin hașurare) Sfintei Mănăstiri Bucovățu (cu chinovar roșu).

Fila a doua are o ramă lată de 1 cm, compusă dintr-o alternanță de flori galbene și albastre. În interiorul ramei se află trei personaje. În centru, Sfîntul Nicolae, flancat în partea de sus de Iisus Hristos și Maria Fecioara. Personajul central este redat în picioare pe un teren deluros. Este încălțat cu sandale și poartă haine bogat ornamentate cu elemente florale. Este redat cu mîna dreaptă făcînd semnul binecuvîntării, iar în stînga ține o evanghelie. Iisus Hristos și Maica Domnului sînt redați apărînd din nori. Primul ține cu mîna o carte, iar Maica Domnului are mîinile îndreptate spre cartea Sfîntului arhiepiscop Nicolae. Desenul, ca și în alte cazuri ale creației lui Dionisie Eclesiarhul, credem că nu a fost terminat. În afară de florile de la ramă, restul nu a fost colorat. Notabil este însă că apar ușoare tente la elementele florale, precum și la îmbrăcăminte. Tenta cenușiu deschis, ce conferă o notă distinctă acestui desen, relevă calitățile de artist ale lui Dionisie Eclesiarhul. Această pagină, comparată cu fila asemănătoare din condica de la mănăstirea Varlaam, relevă că ambele au fost create de același artist.

Selectiv reținem și fila 5, avînd un frumos frontispiciu de document. În centru este redată stema țării, încadrată de două rame cu frunze verzi-kaki. Stema este înscrisă într-o ramă ce este realizată schematic, redînd ramuri de lauri cu frunze și fructe colorate cu negru și roșu. În interiorul ramei, pe o movilă conică, se află o pasăre cu aripile desfăcute, avînd capul conturat spre stînga, țînînd în cioc o cruce roșie. Pasărea a fost colorată cu maro închis. În stînga și în dreapta crucii sînt plasate semnele astrale: soarele și luna, umanizate; spațiul ce se constituie fundal este umplut cu 14 steluțe roșii. În stînga movilei conice apare o mică construcție religioasă cu două turle. Are acoperișul în două ape. În dreptul naosului, peretele lateral este perforat de o fereastră. În afara ramei, în partea superioară, este o coroană princiară flancată de însemnele puterii: o sabie și un buzdugan. Coroana are la interior culoarea bleu, iar la exterior perle galben închis, iar frunzele sînt redatate cu galben deschis. Această compoziție este flancată de patru cercuri perlate realizate în culoarea albastră. În interior sînt înscrise: „IŌ RAD VOE VOD”. Urmează titlul: „Hrisovul Măriei Sale Domnului IŌ Radul Voevod”. Literele mari sînt scrise cu roșu intens, iar restul cu chinovar roșu.

Notabilă este și fila 11, ce are ca titlu: „Hrisoave domnești pentru mile de vinărici”, scris cu chinovar roșu. Titlul este încadrat de o frumoasă ghirlandă vegetală cu frunze cenușii și patru flori galbene.

Compararea scrisului, modul de realizare a literelor specifice lui Dionisie Eclesiarhul, precum și maniera de realizare a desenelor relevă că această condică de la mănăstirea Varlaam a fost scrisă tot de el, fapt petrecut în epoca în care a scris și condica Mănăstirii Bucovățu. Este știut că manuscrisul nr. 443 a fost realizat în ultimele luni ale anului 1813. La 5 decembrie, Dionisie Eclesiarhul menționa că: „aceasta este a 22-a condică scrisă de mine”, redînd și conjunctura în care a realizat această lucrare. Menționînd propria stare fizică, precum și nevoia de a salva documentele, el decla-

ra: „s-au răpus și hrisoavele și alte sineturi ale moșiilor mănăstirii, lucru ce iaste mai de trebuință și mai de folos, din întâmplarea vremilor, numai oareșce puține au rămas și acelea sparte, dărămate, mînjite...”. În același an, Dionisie Ecclesiarhul a realizat și „Pomelnicul Mănăstirii Bucovățu” (manuscris 147)¹⁷.

Fig. 7. Pagină cu frontispiciu documentului lui Radu voievod (Ibidem, f. 5).

Semnalarea lui Marcu Beza oferă posibilitatea, în anii următori, prin reproducerea tuturor celor 24 file, studierii integrale a acestui manuscris, punându-l în rîndul izvoarelor de referință la istoria Mănăstirii Bucovățu și a raporturilor cu Mănăstirea Varlaam de la Meteore. Pe această cale, o serie de aspecte supuse atenției cercetătorilor în ultimii ani de situația Mănăstirii Bucovățu, considerată ca cel mai vechi așezămînt monahicesc românesc

¹⁷ Arh. St. Buc., colecția Manuscrise, nr. 147, Cf. Ion Donat, *Fundațiunile religioase ale Olteniei*, I, *Mănăstiri și schituri*, în „Arhivele Olteniei”, XV (1936), nr. 86–88, p. 286–289; Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinat*, București, 1936, p. 17, 19, 133, 140.

închinat la o mănăstire străină, vor putea fi înțelese mai larg, concomitent oferind posibilitatea de a adăuga la lista lucrărilor realizate de Dionisie Eclesiarhul o nouă contribuție. Mai mult, această verigă va putea releva modul cum se întocmeau condicile interne și cum se alcătuiau cele care puteau fi folosite de beneficiari externi, în acest caz de cei cărora le era închinată Mănăstirea Bucovățu încă din 1588.

R É S U M É

Dans les années '30, dans la revue „Grains de blé”, Marcu Beza, le très actif chercheur de la présence des roumains dans la Péninsule Balkanique signalait qu'en Grèce, à Meteore il y avait un très précieux manuscrit contenant des transcriptions des documents provenant de la chancellerie de la Valachie et destinées pour la Monastère de Bucovăț, qui avait été cédée à la Monastère Varlaam de Meteore. L'auteur relevait les qualités du manuscrit et mettait en relief la graphie et le dessin, ainsi que les éléments d'ornement qui le décoraient. Cette qualité ont déterminé la question légitime: qui avait été l'auteur de ce manuscrit? Le chercheur a accompagné le texte avec quatre copies photographiques représentant quelques pages importantes du manuscrit. La réponse de cette n'a pas été trouvée pendant qu'on peut attribuer cette création aux Dionis l'Ecclésiaste. Comme arguments il spécifie les similitudes de graphie et de dessin, ainsi que les décorations dont les thèmes et réalisation sont conformes aux celles d'un autre manuscrit gardé en Roumanie et qui est considéré l'oeuvre du Dionis l'Ecclésiaste. L'auteur souligne la nécessité de réaliser des bonnes copies de toutes les pages du manuscrit pour une analyse complète et comparative qui pourrait conduire à l'identification du créateur du manuscrit de Meteore.

PRÉCIS

During the 30's, in the magazine „Grains of wheat” Marcu Beza, who tirelessly researched the Romanian presence in the Balkanic Peninsula, showed that in Greece, at Meteore, there existed a very precious manuscript containing transcriptions of documents issued by the Wallachian chancery for the benefit of the Bucovatz Monastery which had been to the Varlaam Monastery from Meteore. The author reveals the characteristics of the manuscript, emphasizing both the writing and the ornamental elements which decorated it. These qualities determined his legitimate question: who might be the author of this manuscript. He added to the four photos representing some significant pages of the manuscript. Time hasn't given an answer to this question. In this present paper the author expresses his opinion that this manuscript might be Dionisie the Ecclesiast's work. His arguments are the similitudes both in writing and in drawing, as well as the ornaments which the same themes and forms as those of another manuscript preserved in the country and which is considered to be Dionisie The Ecclesiast's. The author pleads for the necessity of making good copies of all the pages of the manuscript, which will permit a complete and comparative analysis, leading to a precise identification of the author of this manuscript.

Boierimea în catagrafia oraşului Bucureşti din 1810—1811

PAUL CERNOVODEANU și IRINA GAVRILĂ

Catagrafia oraşului Bucureşti, întocmită în perioada 1 mai 1810 — august 1811, din inițiativa autorităților militare țariste de ocupație, în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, se păstrează în Arhiva Centrală de Stat — Acte Vechi (T.G.A.D.A.) din Moscova, fondul 68, Administrația militară rusă din Moldova și Țara Românească, în dosare cu numere felurite (20, 557, 1 133, 1 135, 1 136, 1 245, 1 246, 1 248) și a fost semnalată în 1958 de prof. univ. Ion Ionașcu, pe atunci director al Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti. La solicitarea sa, catagrafia a fost microfilmată și expediată în țară, rolele aflându-se astăzi în posesia amintitei instituții sub nr. de inventar 95.707. Din inițiativa conducerii Muzeului, în 1964 s-a procedat la traducerea manuscrisă în limba română a textului catagrafiei, operația fiind încredințată slavistei Eugenia Georgescu-Tiștu, în acea perioadă colaboratoare externă a Institutului de istorie „N. Iorga”, care s-a achitat cu multă probitate de această delicată misiune.

Trebuie de la bun început să facem însă o precizare. Așa cum se prezintă astăzi în microfilmele Muzeului de istorie și artă al municipiului Bucureşti, precum și în traducerea cuprinsă în 18 caiete dictando, catagrafia Capitalei din 1810—1811 nu este completă¹. De aceea nu posedăm indicații din ordinul cui anume s-au dat dispozițiile de efectuare a recensământului, nici asupra instrucțiunilor tehnice privind întocmirea lui, modul general de executare și concluziile finale. Cert este faptul că la alcătuirea catagrafiei nu s-a ținut cont de cunoscuta împărțire administrativă a oraşului în 5 plăși, corespunzătoare „boielelor” sau „văpselelor” și existență încă de la 13 noiembrie 1807². De data aceasta capitala a fost *ad-hoc* divizată în șapte despărțăminte polițienești a câte 2 cvartaluri, operațiunile de înregistrare fiind încredințate comisarilor de cvartaluri, iar totalizările — atâtea câte există — revenind comisarilor de despărțământ. În microfilme și traducere lipsesc materialele demo-statistice referitoare la despărțămintele 1 și 2, iar cele privind despărțămintele 3 și 6 sînt incomplete³; posedăm, însă, în întregime, catagrafia nominală a locuitorilor din despărțămintele 4, 5 și 7, cu precizarea însă, că în acest din urmă despărțământ nu sînt indicate mahalalele, deci, o lipsă de unitate, pe ansamblu.

Din examinarea materialului existent rezultă că nu posedăm — cel puțin în microfilme și traducerea studiată — decît aproximativ 2/3 din catagrafia Capitalei întocmită la 1810—1811, iar dificultatea localizării teritoriale a porțiunii recenzate este sporită și prin lipsa de indicare a mahalalelor în unele despărțăminte; totodată, ținem să precizăm, că s-au făcut tabele

¹ Ion Ionașcu, *Date statistice noi despre Bucuresti în anii 1810 — 1811, culese din arhivele Moscovei*, în „Revista Arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 175—191. Autorul nu se referă decît în treacăt la amintita catagrafie, reproducînd doar recensământul clădirilor din București (p. 183—184, anexele 1—2).

² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1897, p. 254.

³ Astfel, pentru despărțământul 3 nu există tabelul centralizator, lipsind probabil în întregime recensământul din cvartalul 1 și o parte din cvartalul 2, iar din despărțământul 6 nu cunoaștem decît situația din cvartalul 2.

centralizatoare numai pentru despărțămintele 4—7. În sfârșit, nu putem răspunde deocamdată la întrebarea dacă microfilmele aflate în posesia muzeului reproduc sau nu în întregime textul catagrafiei bucureștene din 1810—1811, în lipsa oricărei indicații în acest sens; evident, numai cercetări suplimentare în fondul menționat din arhivele sovietice vor fi în măsură să elucideze problema.

După toate aparențele, dregătorii locali ai Agiei și Spătăriei nu par a fi colaborat la întocmirea acestei catagrafii, efectuată doar de comisarii de poliție sau de cvartal ai trupelor de ocupație⁴ ce au întocmit nominal evidența populației din Capitală în limba rusă, precum și recensământul tuturor clădirilor din oraș, dar — acesta din urmă — pe plăși sau boiele. Operațiunile de recenzare au început la 1 mai 1810, în vremea administrației militare din Principate a generalului Nikolai Mihailovici Kamenski, și s-au încheiat în august 1811, când la cirna ei se afla viitorul mareșal Mihail Ilarionovici Kutuzov; de treburile administrative răspundea președintele Divanurilor reunite ale Moldovei și Țării Românești, pe atunci senatorul Vasili Ivanovici Krasno-Miloșevici (numit la 27 martie 1810), secondat de vice-președinții Divanului din Țara Românească, succesiv generalii Christophor Friedrich Engeldardt (până în ianuarie 1811) și Stetter (până în octombrie 1811) și organele locale. De buna rînduială a Capitalei se ocupau în Divan, la data alcătuirii catagrafiei vornicul obștirilor, anume Manolache Lăhovari și vornicul de poliție, adică Scarlat Grădișteanu⁵.

Chiar dacă recensământul locuitorilor din București a fost efectuat de comisarii de poliție ruși, apare, neîndoios, certitudinea că ei au trebuit să fie asistați, măcar spre a le servi ca interpreți, de vătășei și preoții din mahalale, așa cum s-a procedat în 1807 la un recensământ anterior al clădirilor din oraș, înfăptuit de 5 boieri orînduiți pe cele 5 „boiele” sau plăși⁶. Motivația alcătuirii catagrafiei din 1810—1811 de către administrația militară rusă de ocupație n-o cunoaștem, dar, în mod indubitabil, trebuie să fie legată de cvartiruire, mișcarea populației (în special afluența refugiaților sud-dunăreni) și de rațiuni demo-fiscale.

Categoriile de locuitori luate în evidență erau următoarele, în ordinea menționării lor: boieri, preoți, negustori, meșteșugari, „moldoveni” sau „moldo-valahi” (de fapt românii autohtoni constituind marea masă a locuitorilor), apoi țigani (în stare de robie), săraci lipsiți de hrană (rubrică inserînd cerșetori, pauperi, infirmi, văduve scăpătate), arnăuți (în general slujind pe la casele boierești), indivizi fără pașapoarte (inserînd localnici sau alogeni lipsiți de un statut juridic precis) și „sîrbi” (etnicon în care sînt subsumați toți emigranții sud-dunăreni, în special bulgarii); cu toții erau împărțiți după sex. În despărțămintele V și VI apar și alte categorii de alogeni: armeni și evrei. Grecii, albanezii, turcii, puținii germani, ca și un singur italian recenzați sînt menționați însă, numai după profesii. În sfârșit, se menționează (dar după criterii neunitare, variînd de la despărțămînt la despărțămînt) și „supușenia” sau cetățenia locuitorilor: adică valahă, austriacă, franceză, rusă și turcă.

⁴ Vezi anexa I.

⁵ Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1765—1815)*, ed. D. Bălașa și N. Stoicescu București, 1987, p. 109, 169; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IX, p. 226, 240, 268—269.

⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IX, p. 252, 255.

În privința totalizării populației s-au strecurat în catagrafie erori de calcul ale cenзорilor în tabelele centralizatoare, pe care le-am corectat la ordinator. Populația reală surprinsă în acest document — după cum am spus, parvenit nouă doar fragmentar — se cifra doar la 24.412 locuitori, dintre care 21.104 sînt înșirați nominal.

Cu privire la boierime, categorie privilegiată prin excelență și inserată pe primul loc în catagrafie, alcătuită din dregători sau membrii fără ranguri, împreună cu familiile lor, cifrele date de cenזורi pe despărțăminte sînt și ele eronate⁷, păcătuiind prin micșorare. De categoria boierilor se mai leagă și alte două din recensămîntul analizat și anume aceea a arnăuților, întilniți îndeosebi în slujba caselor boierești, precum și a țiganilor robi, deși în parte aceștia erau stăpîniți și de mănăstirile din oraș sau de negustori avuți. În despărțămîntul III — figurînd parțial în catagrafie și menționînd fragmentar cvartalul 1 și doar patru mahalale din cvartelul 2 anume: Sf. Visarion, Popa Dirvaș, Precupeții Noi și Ceauș David din plasa Podul Mogoșoaiei sau „boiaua” de albastru — fără nici un total centralizator — locuiau, după calculele noastre, 198 boieri de ambele sexe (109 bărbați și 89 femei)⁸, deserviți doar de 2 (!) arnăuți și 93 robi țigani. În despărțămîntul IV, care prin mahalalele Silivestru și Precupeții Vechi din cvartalul 1 acoperea aceeași „boia” de albastru, iar prin mahalalele Pantelimon și Iancului din același cvartal, ca și prin mahalalele Oborul Vechi, Popa Nan, Delea Veche și Delea Nouă se întindea și în plasa Tîrgului de Afară sau „boiaua” de galben, întilnim puțini boieri, doar 21 (12 bărbați și 9 femei) în slujba cărora — printr-o simplă coincidență — se afla un număr identic de robi țigani.

Despărțămîntul V, prin mahalalele Sf. Gheorghe Vechi, Stelea (din cvartalul 1) și Răzvan (din cvartalul 2), se suprapunea plășii Tîrgului din Lăuntru („boiaua” de roșu), iar prin mahalalele Sf. Vineri, Udricani, Olteni, Ceauș Radu, Lucaci și Vergu (din cvartalul 1), Negustori, Sfinților, Olari, Popa Rusu, Popa Soare, Sf. Ștefan, Hagiului și Mîntuleasa (din cvartalul 2), plasei Tîrgului de Afară; localizarea mahalalei Ceauș Dinu — de mult dispărută — nu ne este cunoscută. În despărțămîntul V locuiau 529 boieri (267 bărbați și 262 femei), dar numărul robilor țigani rămîne totuși destul de scăzut: 314 indivizi de ambe sexe, iar arnăuții sînt foarte puțini doar 20. Aceasta, deoarece și boierii înregistrați aparțineau treptelor IV — V, avînd în general o gospodărie modestă.

În despărțămîntul VI, unde nu sînt menționate decît mahalalele Staicului, Foișor, Apostol și Dobroteasa din cvartalul 2, acoperînd — parțial — plasa Broșteni (sau „boiaua” de negru), sînt întilniți 214 boieri (cite 107 de fiecare sex), în slujba cărora se aflau 93 de arnăuți și 249 robi țigani, bărbați și femei. În sfîrșit, în despărțămîntul VII, unde nu sînt indicate mahalalele, dar trăia protipendada din „boialele” roșie și verde (plasa Gorgani), sînt recenzați 140 boieri (75 bărbați și 65 femei), în slujba cărora se aflau 37 arnăuți și 558 robi țigani de ambe sexe (în parte stăpîniți și de Mitropolie).

⁷ Vezi anexa II. La totalul de 867 membri ai boierimii (434 bărbați și 433 femei) din despărțămintele IV—VII, dacă se mai adaugă și cei necalculați din despărțămîntul III (198 indivizi de ambe sexe), rezultă doar cifra de 1065 indivizi (543 bărbați și 522 femei) pe întreg fragmentul recenzat din București.

⁸ Vezi anexa III.

Așadar, pe ansamblul fragmentului recenzat din Capitală se pot număra 1 102 membri ai boierimii (570 bărbați și 532 femei), reprezentând apreciablea cifră de 4,51% din totalul populației, calculată la 24.412 locuitori.

Recenzenții au inserat în catagrafie numele a 71 familii boierești, dar în majoritatea cazurilor, reprezentanții acestei clase sînt menționați doar cu prenumele însoțit de dregătoria respectivă, fenomenul fiind caracteristic mai ales pentru boiernașii de treaptă mică. Catagrafierea boierimii nu s-a făcut însă fără erori, nu numai de calcul, din partea cenzorilor. Astfel, au fost trecuți în rîndul acestei categorii privilegiate Marina Tipografoaia, văduva unui Nicolae Tipografu, cu familia ei din mahalaua Sf. Vineri⁹, două familii de greci obscuri (Kuțovski din mahalaua Negustori și Stavru din mahalaua Olari)¹⁰, un Hagi Drăghici cu copiii săi, tot din mahalaua Olari¹¹, un Nicolae stegar cu familia din mahalaua Popa Rusu¹², un oarecare Manoli Stan cu ai săi din mahalaua Sf. Ștefan¹³, stegarul Spătăriei Vasile Emeră, de fapt Amira, din mahalaua Mintuleasa cu familia¹⁴, un Ioniță abagiu cu mamă, soție și copii, ca și un Ioniță Nicolau cu soția din aceeași mahala¹⁵ și chiar medicul grec Panaiotache Nicolau sau Panait Nicolaide, trăind cu familia sa în cvartalul 2, despărțămîntul VII¹⁶. Tot în rîndul boierimii sînt trecuți, în mod abuziv, membrii familiei armeanului Petru Serafim din mahalaua Stelea¹⁷, fost dragoman al ambasadei franceze de la Constantinopol, numărînd 5 bărbați și 2 femei, avînd supușenia franceză, și un polcovnic Gheorghe Arapov cu soția Arghira, suditi ruși din cvartalul 1, despărțămîntul III¹⁸. În schimb, slugerul Pantazi din mahalaua Silivestru cu soția Safta și fiicele Zița, Sofia și Maria sînt trecuți la rubrica meștășugari¹⁹.

În ceea ce privește dregătoriile menționate în catagrafie, ele aparțin, în număr destul de restrîns, protipendadei, întîlnind un fiu de domn (beizadea), o văduvă de mare ban, doi mari vornici, cite un mare vornic „al treilea” și „al patrulea”, o văduvă de vel vornic al obștirilor, precum și doi mari vistiieri; apoi boieri de treapta a II-a: cluceri, căminari, paharnici și stolnici; de treapta a III-a: serdari, medelniceri, slugeri, pitari, șetrari, armași, cămărași, mari vameși; în cele din urmă boierii de treptele IV și V,

⁹ T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1246, f. 29v.—30. La 20 septembrie 1831, această Marina, Maria sau Măriuța solicita indemnizație pentru scutelnici, sub motivul că soțul ei fusese trei-logofăt, dar cererea îi este respinsă pentru faptul că nu era boieroaică de rang. (Arh. St. Filiala municipiului București, fond Primăria municipiului București, dosar 12/1831, f. 29).

¹⁰ T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1348, f. 3v.—4, 17v.—18.

¹¹ Ibidem, f. 17v.—18.

¹² Ibidem, f. 20v.—21.

¹³ Ibidem, f. 52v.—53.

¹⁴ Ibidem, f. 67v.—68. Acest mic dregător din cînurile ostășești, ajuns mai tîrziu „bătrîn, beteag și foarte sărac”, solicita, la 12 februarie 1836, administrației țării o pensie. (*Analele parlamentare ale României*, vol. VII, 1835—1836, București, 1895, p. 276—277). Pensia i-a fost acordată, încasînd, în 1842—1843, cite 30 lei lunar (*Ibidem*, vol. XII, 1841—1842, București, 1900, p. 371; vol. XIII, partea I-a, 1844, București, 1902, p. 357).

¹⁵ T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1348, f. 70v.—72.

¹⁶ Ibidem, dosar 1135, partea a II-a, f. 1v.—2. Asupra acestui medic vezi P. I. Cerovodeanu și N. Vătămanu, *Date documentare privind starea sanitară a orașului București între anii 1810—1812*, în *Momente din trecutul medicinei. Studii, note și documente*, București, 1983, p. 222.

¹⁷ T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1246, f. 15v.—16.

¹⁸ Ibidem, dosar 1133, f. 14v.—15.

¹⁹ Ibidem, dosar 1245, f. 8v.—9.

alcătuind boiernășimea masiv reprezentată în acest recensământ: baș-ceași, vtori-logofeți, vtori-vistieri și ispravnici; în sfârșit numeroși treti-logofeți, treti-vistieri, treti-postelnici, treti-armași, treti-portari, polcovnici, ceași, zapcii de Divan, vâtafi de Divan, vameși, sameși, căpitani ²⁰.

Numeroși boieri, în special cei de treptele I — III, dispuneau de mai multe case în oraș (uneori pînă la 5, ca de pildă Anica Năsturel-Herăscu din mahalaua Sf. Vineri) ²¹, dintre care doar una era folosită ca locuință personală, celelalte — situate cîteodată în mahalale diferite — fiind închiriate, asigurîndu-și astfel o sursă de venituri suplimentară. Majoritatea boierilor dispuneau de case proprii, doar un număr redus locuind cu chirie. Astfel, 233 boieri (180 bărbați și 53 femei) erau proprietari de case și doar 33 capi de familie (27 bărbați și 6 femei) erau chiriași. Din cei 233 de boieri proprietari, se întîlnesc în catagrafie 58 (46 bărbați și 12 femei), menționați numai ca stăpîni de case închiriate, alți 142 (108 bărbați și 34 femei) locuind cu familiile lor în casele proprii, 25 (20 bărbați și 5 femei) trăind în casele lor cu familia, dar avînd și chiriași și, în sfârșit, 8 (6 bărbați și 2 femei), dispunînd de locuințe personale cu familia, dar și cu colocatarii chiriași și posedînd o altă sau mai multe case date cu chirie ²².

După cum am mai amintit, catagrafia menționează 71 de familii boierești și alte 5 cu nume incerte ²³, care fie sînt prea astropiate pentru a fi corect identificate, fie nu aparțin de fapt acestei categorii sociale. Familiile amintite sînt următoarele:

Rangul Dregătoria	Numele	Calitatea	Locuința
I	beizadea	proprietar	desp. VII, cv. 1
	mare ban	"	desp. VII, cv. 2
	mare vornic	"	desp. VII, cv. 1
	mare vornic	"	mah. Sf. Visarion (desp. III, cv. 2); mah. Precupeții noi (idem); desp. VII, cv. 1
	mare vornic	"	desp. III, cv. 1; desp. 7, cv. 1
	mare vornic	"	desp. VII, cv. 1
	mare vornic	"	desp. VII, cv. 1
	mare vornic	"	desp. VII, cv. 1
	al treilea	"	desp. III, cv. 1
	mare vornic	"	desp. III, cv. 1
	al patrulea	"	desp. III, cv. 1
	mare vistier	"	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)

²⁰ Vezi anexa IV.

²¹ T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1246, f. 33v.—36.

²² Vezi anexa V.

²³ Cum sînt: „Borzoian” (poate Birzeanu, Borzeanu?) — casa nr. 1511, mahalaua Mintuleasa, despărțămîntul V, cvartalul 2 (T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1348, f. 72v.—73); „Cireanca” (poate din familia Cioran, Cireanu, Cireșanu?) — casa nr. 237, despărțămîntul VII, cvartalul 1 (ibidem, dosar 1135, partea I-a, f. 12v.—14); „Haroro” — casa nr. 739, despărțămîntul VII, cvartalul 2 (ibidem, dosar 1135, partea a II-a, f. 7v.—8); „Lăptoaica” (de la Lapati?) — casa nr. 199, mahalaua Popa Dirvaș (ibidem, f. 66v.—67); „Priiariasa (poate pităreasa?) — casa nr. 186, mahalaua Olteni, despărțămîntul V, cvartalul 1 (ibidem, dosar 1246, f. 53v.—54).

	mare vistier	Varlaam	„	desp. VII, cv. 1
	mare vistier	Văcărescu	„	desp. III, cv. 1
II	clucer	Burchi	proprietar	desp. III, cv. 1
	clucer	Cantacuzino	„	desp. VII, cv. 2
	clucer	Crețulescu	„	desp. VII, cv. 1
	clucer	Dona (Cojescu)	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
	clucer	Facă	„	desp. III, cv. 1; mah. Staicului (desp. 6, cv. 2).
	clucer	Trăsnea <Greceanu>	„	desp. III, cv. 2 mah. Sf. Visarion
	căminar	Otetelișanu	„	desp. III, cv. 1
	paharnic	Comăneanu	„	desp. VII, cv. 1
	paharnic	Deșliu	„	desp. III, cv. 1; mah. Sf. Gheorghe Vechi (desp. V, cv. 1)
	paharnic	Grădișteanu	„	desp. III, cv. 1
	paharnic	Herăscu	„	mah. Sf. Vineri (desp. V, cv. 1)
	paharnic	<Năsturel>	„	mah. Mintuleasa (desp. V, cv. 2); mah. Staicului (desp. VI, cv. 2)
	paharnic	Manuc Mirzian	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
	paharnic	Neculescu	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 1)
	stolnic	Breslea <Băbeanu>	„	desp. III, cv. 1
	stolnic	Niculescu	„	mah. Sf. Vineri (desp. V, cv. 1)
	stolnic	Rîfoveanu	„	mah. Sf. Visarion (desp. III, cv. 2)
III	serdar	Căplescu	proprietar	desp. III, cv. 1
	serdar	Cernovodeanu	„	desp. III, cv. 1
	serdar	Ștefănescu	„	desp. VII, cv. 1
	medelnicer	Lămotescu	„	mah. Mintuleasa (desp. V, cv. 2)
	„	Tătăranu	„	mah. Vergului (desp. V, cv. 1)
	sluger	Borănescu	„	mah. Mintuleasa (desp. V, cv. 2); desp. VII, cv. 2
	„	Butculescu	„	desp. III, cv. 1
	„	Dragodan	„	mah. Olteni (desp. V, cv. 1)
	sluger	Paladi	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
	pitar	Lipănescu	„	desp. III, cv. 1
	„	Vlasto	„	desp. VII, cv. 2
	șetrar	Slătineanu	„	desp. III, cv. 1
IV	vtori-logofăt	Haftă	proprietar	mah. Răzvan (desp. V, cv. 2)
	„	Lehliu	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
V	treti-logofăt	Ranet	proprietar	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
	„	Răducănu	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)

„	Tipografu	„	mah. Sf. Vineri (desp. V, cv. 1)
„	Zaroianu	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
treți-vistier	Carabulea	„	mah. Mintuleasa (desp. V, cv. 2)
„	Zarafu	chiriaș	mah. Sf. Vineri (desp. V, cv. 2)
polcovnic	Arapu	„	desp. III, cv. 1
polcovnic	Boșan	proprietar	mah. Mintuleasa (desp. V, cv. 2)
ceauș spătăresc	Scordoc	„	mah. Udricani (desp. V, cv. 1)
vătaf de Divan	Caramanliu	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
„	Tocilescu	„	mah. Mintuleasa (desp. V, cv. 2)
vameș	Lambru	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)

Alte nume de familie boierești întâlnite în catagrafie nu sînt însoțite însă de dregătoria corespunzătoare a celor recenzați, fie în viață sau decedați ca urmași, identitatea lor fiind vag menționată doar cu apelativul de: „boier”, „proprietar”, „casa boierului” sau „boieroaica”, „văduva” ori „cucoana”. În această largă categorie intră familiile:

Rangul Dregătoria	Numele	Calitatea	Locuința
(stabilit cu probabilitate)	fără specificare		
IV	Amărăscu	proprietar	desp. III, cv. 1
III	Bărcănescu	proprietar	desp. VII, cv. 1
III	Bobescu	chiriaș	mah. Lucaci (desp. V, cv. 1)
V	Brașovan	proprietar	mah. Sf. Gheorghe Vechi (desp. V, cv. 1)
III	Brătășanu	„	mah. Sf. Vineri (desp. V, cv. 1)
III	Colceag	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
II	Cornescu		—
II	< Greceanu >	menține	
II	Drăgănescu	proprietar	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
II	< Știrbei >		
II	Drugănescu	chiriaș	desp. III, cv. 1
V	Eschistambol	proprietar	mah. Sf. Gheorghe Vechi (desp. V, cv. 1)
II	Fărcășanu	„	desp. VII, cv. 1
III	Gazotti	chiriaș	mah. Stelea (desp. V, cv. 1)
V	Găisan	proprietar	mah. Sf. Gheorghe Vechi (desp. V, cv. 1)
II	Greceanu	„	mah. Sfinților (desp. V, cv. 2)
III	Hallepliu	chiriaș	mah. Olteni (desp. V, cv. 1)

Rangul Dregătoria	Numele	Calitatea	Locuința
(stabilit cu probabilitate) fără specificare			
IV	Lapati	proprietar	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
III	Lăcusteanu	„	mag. Sf. Vineri (desp. V, cv. 1)
III	Măinescu	„	mah. Popa Rusu (desp. V, cv. 2)
II	Merișanu	„	mah. Vergului (desp. V, cv. 1)
V	Mora	„	mah. Mintuleasa (desp. V, cv. 2)
V	Papazoglu	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
II	Prejbeanu	„	mah. Popa Dirvaș (desp. III, cv. 2)
III	Rătescu	„	mah. Stelea (desp. V, cv. 1)
V	Stănescu	chiriaș	desp. VII, cv. 1
III	Voinescu	„	mah. Lucaci (desp. V, cv. 1)

Persoanele cu rangul cel mai înalt întâlnite în catagrafie sînt beizadea Grigore Ghica, fiul lui Alexandru Scarlat Ghica, domn al Țării Românești (1766—1768), trăind cu fiii săi Alexandru și Scarlat, un dascăl, o lucrătoare și 22 robi țigani în casa nr. 462 din despărțămîntul VII, cvartarul 1²⁴ și respectiv Smaranda Racoviță, născută Rosetti, văduva marelui ban Dumitrașco Racoviță (1740—1810), trăind în casa din despărțămîntul VII cvartarul 2 cu fiii ei, anume Dimitrie (1781—1835), însurat cu Sevastița (în alte izvoare apare Maria Ghica) și Mihail (1783—1857), căsătorit cu Anica Goleșcu și avînd ca fiu pe Alecu; în slujba lor se aflau 36 lucrători de ambe sexe²⁵.

În ordinea importanței urma marelui vornic Grigore Brâncoveanu (1771—1832), locuind în despărțămîntul VII cvartarul 1, dar lipsind din București, în casele sale șezînd doar 3 slujitori (vătafi, chelari), un grădinar sudit austriac cu 5 ajutoare și 22 robi țigani²⁶; alte case brîncovenesti din București, închiriate sau locuite de personal domestic se mai aflau în mahalalele Visarion și Precupeții Noi din despărțămîntul III, cvartarul 2²⁷; catagrafia menționa apoi pe Constantin Bălăceanu (1764—1831), a fost caimacam al Țării Românești (1807), membru al Întiului Divan, locuind în casele proprii de pe Podul Beilicului în mahalaua Sf. Spiridon Nou (despărțămîntul VII, cvartarul 1) împreună cu cei patru fii ai săi (Ștefan, Constantin, Iancu și Grigore), dascălul lor Ion Molida, un conte francez „Camury” cu soția sa Anne și un numeros personal: 20 slujitori (printre care și un grădinar) și 25 robi țigani (bucătari, croitori, vizitii, zidari)²⁸; în vecinătate, la casa cu nr. 341 din același despărțămînt VII, cvartarul 1, se afla cunoscutul boier Radu Goleșcu (1746—1818), mare vornic, cu fiul

²⁴ Ibidem, dosar 1135, partea I-a, f. 20—21v.

²⁵ Ibidem, dosar 1135, partea a II-a f. 11v.—13. Vezi și General M. Racoviță-Cehan; *Familia Racoviță-Cehan*, București, 1940, p. 50—52.

²⁶ T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1135, partea I-a, f. 21v.—23.

²⁷ Ibidem, dosar 1133, f. 36v.—37; dosar 1137, f. 101v.—102.

²⁸ Ibidem, dosar 1135, partea I-a, f. 10v.—13.

Iordache, soția Mărioara (născută Bălăceanu) și fiul lor Tache (Dimitrie), deserviți de 13 slujitori și 9 robi țigani²⁹. În sfârșit, în despărțământul III, cvartalul 1, în casa de la nr. 3, locuia Smaranda, văduva lui Matei Fălcoianu, vel vornic al obștirilor cu fiica Victoria, 35 slujitori și 4 slujnice cu familiile lor, fiind deservite de două familii de robi țigani ai boieroaicei Cornescu și avînd drept chiriași un bărbier și doi negustori evrei³⁰.

În rîndul marilor vistieri, adînc implicați în viața politică a vremii, catagrafia enumeră mai întîi pe Constantin Samurcaș, membru al Întîiului Divan și „Comité” al Principatului muntean, aflat în strînse legături cu vîrfurile administrației ruse³¹, șezător în casa cu nr. 344 din despărțământul VII, cvartalul 1, împreună cu soția Zoița (născută Brânleanu), fratele (denumit „Ciocol”! poate Iancu sau Alexandru?) sora Mărioara și două fete crescute de dînsul, Mărioara și Catinca, avînd un numeros personal auxiliar alcătuit din 13 slujitori (arnăuți, bulucbașa, vătafi, vizitii) și 21 robi țigani de ambe sexe (îndeplinind slujbe de brutari, căruțași, croitori, jimbleri, vizitii, fete în casă)³²; rivalul și predecesorul său, locuind în același cvartal 1 al despărțământului VII, în casa de la nr. 333, anume Constantin Varlaam, fost la rîndul său membru al Întîiului Divan și „Comité” al Principatului, avea pe lîngă sine pe soția Frusina și copiii lor Iancu, Costache, Maria și Catinca, fiind deserviți de 31 slujitori (arnăuți, chelar, doică vătafi, vizitiu) și 34 robi țigani (bucătari, jimbleri, vizitii)³³.

Din rîndul protipendadei catagrafia mai menționează pe Maria Cantacuzino, născută Pîrșcoveanu, văduva marelui paharnic Iordache Cantacuzino (1748—1810), cu fiul ei Grigore, locuind în casa de la nr. 723 din despărțământul VII, cvartalul 2, cu 19 lucrători de ambe sexe³⁴, apoi casele cu nr. 40—43 din despărțământul III, cvartalul 1 ale marelui vistier Bărbuceanu Văcărescu, în care ședeau doar slugile șimbriașe și robii țigani ai acestuia³⁵, boierul lipsind probabil din București. Se mai amintesc casa cu nr. 335 din despărțământul VII, cvartalul 1, a cucoanei Ilinca, văduva clucerului Iordache Crețulescu, născută Florescu, care ședea cu copiii Costachi și Alexandru și fratele ei serdarul Manolache Florescu, avînd un personal de 17 slujitori și slujnice, 3 lucrători și 18 robi țigani³⁶, apoi casa cu nr. 332 a cucoanei Anastasia Fălcoianca, născută Dona, văduva lui Ștefan Fălcoianu, în care se aflau și copiii ei Dumitru, Costachi și Nastasia, fiind deserviți de o slujnică și 9 robi țigani³⁷ și, în sfârșit, casa de la nr. 304 a serdarului Radu Fărcășanu, locuind-o cu soția sa Catinca (născută Bărcănescu), băieții Dumitrachi și Iancu și personalul de serviciu alcătuit din 8 slujitori și 16 robi țigani (printre care cite un bucătar, croitor și zidar)³⁸.

²⁹ Ibidem, f. 19v.—20.

³⁰ Ibidem, dosar 1133, f. 3v.—4.

³¹ Pentru corespondența lui Samurcaș cu căpeteniile militare ruse, generalii Bagration și Krasno-Miloșevici, precum și cu kneazul Vasili Trubețkoi, vezi Șcarlat Callimachi, *Documente privind relațiile româno-ruse*, București, 1961, p. 9—12.

³² T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1135, partea I-a, f. 1v.—2.

³³ Ibidem, f. 3v.—6.

³⁴ Ibidem, partea a II-a, f. 2v.—4.

³⁵ Ibidem, dosar 1133, f. 17v.—18.

³⁶ Ibidem, dosar 1135, partea I-a, f. 5v.—7.

³⁷ Ibidem, f. 3v.—4.

³⁸ Ibidem, f. 13v.—15.

În despărțămîntul III, cvartalul 1, casa de la nr. 18 era stăpînită de paharnicul Dincă Grădișteanu, ce o locuia cu soția Catinca și fiul Alecu și 3 slujitori simbriași și numeroși robi țigani (în rîndul cărora cite un bucătar și vizitiu)³⁹; în mahalaua Sf. Vineri din despărțămîntul V, cvartalul 1, cucoana Anica Herasca, născută Filipescu, văduva marelui paharnic Radu Herăscu-Năsturel (1750—1804), stăpînea cinci case, dintre care cea de la nr. 101 servea drept locuință personală pentru dînsa, fiul ei Constantin (viitorul general și ultimul mare ban), fiica ei Catinca, despărțită de soțul ei Alexandru Ghica zis „Barbă roșie” (1785—1868) și fetița lor Anica Ghica (mai tîrziu căsătorită cu ultimul caimacam al Țării Românești, Ioan Manu) și personalul lor domestic, compus din 3 slujitori și 30 robi țigani⁴⁰; celelalte case învecinate erau închiriate unor meșteșugari români și locuitori evrei, care se ridicau împreună cu familiile lor, la revelatoarea cifră de 67 de persoane⁴¹.

Din protipendadă se mai numărau căminarul Drăghici Otetelișanu, vădov, locuind cu fiica sa Safta în casa cu nr. 44 din despărțămîntul III, cvartalul 1, împreună cu 3 slujitori simbriași și 8 robi țigani (printre care un bucătar și nelipsitul vizitiu)⁴²; în același despărțămînt își avea casa la nr. 26 și șetrarul Dumitru Slătineanu, locuind-o cu soția Elena, născută Paladă și copiii lor Costache, Nicolae, Iordache, Barbu și Zoîța, avînd pentru ei un dascăl și personalul domestic compus din mai mulți simbriași (printre care un „ciocol” și un croitor) și robi țigani (bucătar, vizitiu ș.a.)⁴³. Mai amintim, în cele din urmă, ca un tipic exponent al păturii privilegiate din acea epocă pe faimosul bogătaș armean Manuc Bei Mirzaian (1769—1817), pătruns în rîndurile boierimii⁴⁴ și locuind în casa cu nr. 1 605 din mahalaua Mîntuleasa (despărțămîntul V, cvartalul 2) împreună cu soția sa Maria, fiul Murat, fiicele Penbe, Maria, Tina soacra și o rudă Asadur, și un personal de serviciu alcătuit din 10 slugi simbriașe armenes și 12 de origine română⁴⁵. Manuc Bei mai poseda o casă la nr. 1 459, în mahalaua Staicului (despărțămîntul VI, cvartalul 2), pe care o închiriasse unui Gheorghe vier cu familia sa⁴⁶.

În rîndul familiilor înstărite, dar cu dregătorii de treapta a II-a sau a III-a, catagrafia menționează pe stolniceasa Safta Bresloaica (născută Nenciulescu) (1753—1833), de fapt văduva lui Ioniță Băbeanu (+ 1808) zis și „Breslea”, logofăt al breslelor, locuind cu copiii ei Pană, Ioniță, Matache, Anica, Tița și Maria în casa cu nr. 11 din despărțămîntul III, cvartalul 1, cu slujitori simbriași; casele cu nr. 14—16 erau închiriate la diferiți țirgoveți⁴⁷. Întîlnim apoi pe Elena Brătășanca, născută Bîrsescu, văduva boierului Constantin Brătășanu (+ 1793), șezătoare cu fiul ei Gheorghe, 1 slujitor și 2 slujnice în casa nr. 78 din mahalaua Sf. Vineri (despărțămîntul V,

³⁹ Ibidem, dosar 1133, f. 10v.—11.

⁴⁰ Ibidem, dosar 1246, f. 33r.—34.

⁴¹ Ibidem, f. 33v.—36.

⁴² Ibidem, dosar 1133, f. 17v.—19.

⁴³ Ibidem, f. 12v.—13.

⁴⁴ Amănunte biografice la Ștefan Ionescu, *Manuc bei, zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1976, 205 p.

⁴⁵ T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1246, f. 110v.—111.

⁴⁶ Ibidem, dosar 1137, f. 10v.—11.

⁴⁷ Ibidem, dosar 1133, f. 8v.—10.

cvartalul 1)⁴⁸; apoi pe cucoana Catinca Bărcănescu, născută Ghica, văduva logofătului Enache Bărcănescu, locuind în casa cu nr. 192 din despărțământul VII, cvartalul 1, împreună cu copiii ei Dumitrache, Scarlat, Ralea (!) și Elena, cu 8 slujitori și 8 robi țigani⁴⁹. În același cvartal, în casa de la nr. 10, ședea și paharnicul Alexandru Comănescu cu fratele Anastasie și mama lor Sultana, văduva paharnicului Ioan Comăneanu, deserviți de 11 slujitori și 18 robi țigani⁵⁰.

În despărțământul III, cvartalul 1 întâlnim, în casa de la nr. 9, pe paharnicul Iordachi Deșliu, șezător cu soția sa Anica (născută Neculescu), fiica Elena și arnăuți simbriași. Boierul și-a închiriat casa și unor dregători de rang inferior cum ar fi un Constantin logofăt și un Nicolae șătrar, văduv cu fiica Maria, deserviți însă de slugi simbriașe și robi țigani⁵¹. În același cvartal locuia cu chirie, în casa slugerului Marin (Butculescu) de la nr. 37, Bălașa Drugăneasca (născută Greceanu), văduva stănicului Scarlat Drugănescu, împreună cu fiul ei Grigore, o singură slujnică, și o roabă țigancă cu fiica ei⁵², precum și vornicul Iordache Giani, proprietar al casei cu nr. 2, unde ședea cu soția Eufrosina, fiicele Marioara și Alexandra, 2 slujitori simbriași din Craiova, 2 vizitii și un arendaș, cu familiile lor, 3 slujnice și un rob țigan; boierul ținea cu chirie un cârciumar și sluga acestuia⁵³. În mahalaua Sf. Vineri (despărțământul V, cvartalul 1), în casa cu nr. 68, locuia Caterina Lăcusteanca (născută Căzănescu), văduva slugerului Matei Lăcusteanu, cu fiul ei Ștefan, un slujitor și 8 robi țigani⁵⁴; iar în mahalaua Stelea din același despărțământ, în casa de la nr. 35, boierul Dinu Rătescu, fără dregătorie, cu soția Profira, fiicele Manda și Tarsița, cu 3 slujitori și 4 țiganci roabe⁵⁵. În sfârșit, mai ținem să amintim și pe vel vornicul al patrulea, de rang mare, dar reprezentat de un grec de neam mai recent anume Petrache Retoridi, șezător în casa cu nr. 129 din despărțământul VII, cvartalul 1, împreună cu soția sa Mariana Mosco, fiul lor Alecu și 16 slujitori (arendași, bucătari, grădinari, logofeți, rindași)⁵⁶.

În final, din neamurile mărunte ne mărginim să precizăm că în catagrafie sînt inserați, de pildă, Dumitrache Bobescu cu soția Măriuța, chiriași ai cămărașului Iancu în casa cu nr. 465 din mahalaua Lucaci (despărțământul V, cvartalul 1), dispunînd de două slugi⁵⁷, apoi vistierul Alecu Carabulea, proprietar al casei cu nr. 1514 din mahalaua Mîntuleasa (despărțământul V, cvartalul 2), șezător cu soția Maria (născută Lămotescu) și fiica Elena cu 7 slujitori și 3 robi țigani⁵⁸ sau bancherul grec Spirea Gazotti, ulterior serdar, chiriaș cu familia alcătuită din soție (Smaranda) și copiii săi (Dumitru, Pascal, Tănase, Anastasia și Catinca), deserviți de 10 slujitori și 7 robi țigani, în casa cu nr. 47 din mahalaua Stelea (despărțământul V, cvartalul 1), aparținînd unui Bălan Ceauș⁵⁹.

⁴⁸ Ibidem, dosar 1246, f. 25v. — 26.

⁴⁹ Ibidem, dosar 1135, partea I-a, f. 14v. — 16.

⁵⁰ Ibidem, f. 2v. — 4.

⁵¹ Ibidem, dosar 1133, f. 6v. — 8.

⁵² Ibidem, f. 15v. — 17.

⁵³ Ibidem, f. 2v. — 3.

⁵⁴ Ibidem, dosar 1246, f. 22v. — 23.

⁵⁵ Ibidem, f. 14v. — 15.

⁵⁶ Ibidem, dosar 1135, partea I-a, f. 15v. — 17.

⁵⁷ Ibidem, dosar 1246, f. 99v. — 100.

⁵⁸ Ibidem, dosar 1348, f. 74v. — 75.

⁵⁹ Ibidem, dosar 1246, f. 16v. — 17.

În afara boierilor purtînd nume de familie, în catagrafie predomină, însă dregătorii — uneori mărunți ca treti-logofeții, zapcii sau vătăfi de Divan, polcovnicii, dar altădată și cu ranguri mai ridicate ca șetrari, medelniceri ori pitari — desemnați doar cu prenumele, ceea ce face identificarea lor foarte anevoioasă. Unii pot aparține unor familii cunoscute, dar operațiunile de a-i integra la locul cuvenit sînt, inerent, migăloase și reclamă timp. Ne-am propus doar ca mostre să indicăm cîteva exemple de asemenea boieri cvasi-anonimi, mult mai apropiați negustorimii și asimilați, cel puțin din punct de vedere economic, burgheziei bucureștene. De pildă, în despărțămîntul III, cvartalul 1, locuia, în casa proprie cu nr. 8, un postelnicel Gheorghe al lui Ion, cu soția Șmaranda și copiii Nicolae, Ion și Safta, fără nici un personal de serviciu⁶⁰, sau tot acolo un căpitan Sava, cu soția Anghelia, 2 fiice și un fiu, chiriași în casa cu nr. 524 a unui Mancea măcelar⁶¹. În mahalaua Popa Dîrvaș, din despărțămîntul III, cvartalul 2, locuiau cu chirie, în casa unei văduve Ileana, o Ioana văduvă polcovniceasa împreună cu sora ei Maria, tot văduvă, fără nici o slugă⁶². În aceeași mahală, în casa cu nr. 817 a unei pitărese Luxandra, locuia cu familia circiumarul acestei boieroace⁶³; în casa cucoanei Uța de la nr. 939, un vizitiu cu rudele sale⁶⁴, iar în locuința cu nr. 828 a unui Pascu geambaș, trăiau cu chirie Manolache logofețel cu soția Luxandra, un băiat crescut de ei, Gheorghe și o slugă cu simbrie⁶⁵.

Mahalalele din despărțămîntul V erau în mod asiduu locuite de acești boiernași modeste, trăind cu familiile lor în gospodării restrînse. Astfel, în despărțămîntul V, cvartalul 1, în mahalaua Stelea, întîlnim ca proprietar al casei cu nr. 61 pe un Enachi polcovnic, locuind cu soția sa Ralu, o slujnică și 6 chiriași evrei⁶⁶! în mahalaua Udricani trăia, în casa de la nr. 1090, Caterina văduva cu nepoatele ei Efrosina, Safta și Elina, avînd 3 robi țigani⁶⁷, iar în chiliile bisericii Udricani de la nr. 135 o Bălașa armășoica văduva, locuind cu copiii Ioniță, Catinca, Maria, Andrea, Sofia și ginerele Apostol, deserviți de o singură slugă⁶⁸. În mahalaua Vergu întîlnim, în casa cu nr. 476, pe un Nicolae armaș cu soția Zoița, 3 slujnice și, în calitate de chiriași, pe un Stan sacagiu cu familia lui⁶⁹. În cvartalul 2, în casa cu nr. 1257 din mahalaua Negustori a unui Ion Niculopulos, trăia cu chirie un vameș grec Andronachi cu 3 slujitori⁷⁰; în mahalaua Olari locuia, în casa cu nr. 67, un Ștefan căpitan cu soția Nița, copiii Nicola, Gligore, Smaranda, socrii Tudor și Stanca, cumnații Șerban și Ilinca, fără nici un personal de serviciu⁷¹, iar în mahalaua Popa Rusu, în casa proprie un ceauș Sava, cu soția Marghila, fiica Tarsina și mama Zoița cu o slujnică⁷².

⁶⁰ Ibidem, dosar 1133, f. 5v.—6.

⁶¹ Ibidem, f. 32v.—33.

⁶² Ibidem, f. 59r.—60.

⁶³ Ibidem, f. 67v.—68.

⁶⁴ Ibidem, f. 74v.—75.

⁶⁵ Ibidem, f. 76v.—77.

⁶⁶ Ibidem, dosar 1246, f. 19v.—20.

⁶⁷ Ibidem, f. 36v.—37.

⁶⁸ Ibidem, f. 41v.—42.

⁶⁹ Ibidem, f. 102v.—203.

⁷⁰ Ibidem, dosar 1348, f. 3v.—4.

⁷¹ Ibidem, f. 27v.—28.

⁷² Ibidem, f. 19v.—20.

În sfârșit, în mahalaua Popa Soare un Dobrin isprăvnicel, în casa cu nr. 912, cu soția Smaranda, fiul Stancu, însurat cu Constantina, sora Caterina și mama Dumitra, fără slugi⁷³, precum și un Alecu zapciu de Divan, în casa cu nr. 951, cu soția Elenca, trăind tot fără personal domestic⁷⁴. A mai continua este fastidios; exemplele selectate aruncă o lumină revelatoare asupra treptelor celor mai de jos ale boierimii, ducînd un trai modest, lipsiți, îndeobște de personal de serviciu și de robi țigani.

În concluzie credem că, în general, catagrafia orașului București reflectă o fizionomie bine conturată a boierimii cu compartimentele ei și standardul de viață oscilînd de la opulență pînă la un trai modic, cu mari discrepante între protipendadă și boiernășime. Publicarea integrală a tuturor numelor indivizilor aparținînd categoriei boierești din catagrafia bucureșteană a anilor 1810—1811, va înlesni, cu identificările și completările de rigoare⁷⁵, o radiografie socială foarte necesară, reflectînd epoca de amurg a acestei pături privilegiate, care prin continue primeniri și diluări se va apropia din ce în ce mai mult de burghezie, pînă cînd va dispărea, din punct de vedere instituțional, prin prevederile Convenției de la Paris din 1858.

ANEXA I

Catagrafia orașului București din 1810—1811

—Executanții—

- Despărțămînt I* — cvartal 1 lipsă
— cvartal 2
(Comisar de poliție: Ganetkov?) mai 1810
- Despărțămînt II* — cvartal 1 lipsă
cvartal 2
(Comisar de poliție: Maleavin?)
- Despărțămînt III* — cvartal 1 — nu se indică mahalale
— cvartal 2 — Mahalale: sf. Visarion, Popa Dirvaș, Precupeții Noi, Ceauș David
(Comisar de poliție: Comninov?)
- Despărțămînt IV* — cvartal 1 — Mahalale: sf. Silivestru, Precupeții Vechi, Pantelimon Iancului
— cvartal 2 — Mahalale: Oborul Vechi, Popa Nan, Delea Veche, Delea Nouă
(Comisar de poliție: Fediacovici)
- Despărțămînt V* — cvartal 1 — Mahalale: sf. Gheorghe Vechi, Stelea, sf. Vineri, Udricani, Oiteni, Ceauș Dinu, Ceauș Radu, Lucaci, Vergu.
— cvartal 2 — Mahalale: Răzvan, Negustori, Sfinților, Olari, Popa Rusu, Popa Soare, sf. Ștefan, Hagiului, Mîntuleasa.
(Comisar de poliție: Brejnev)
- Despărțămînt VI* — cvartal 1 — lipsă
cvartal 2 — Mahalale: Staicu, Foișor, Apostol, Dobroteasa
(Comisar de poliție: Gorenski)

⁷³ Ibidem, f. 37v.—38.⁷⁴ Ibidem, f. 42v.—43.⁷⁵ Se va face apel la catagrafiile boierești parțiale, întocmite ulterior, precum și, în mod firesc, la Ioan C. Filitti, *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*. București, 1929, p. 4—19.

Despărțământ VII — cvartal 1 — nu se indică mahalale
 cvartal 2 — nu se indică mahalale
 (Comisar de poliție al cv. 2, — Smeșcevschi) aug. 1811.

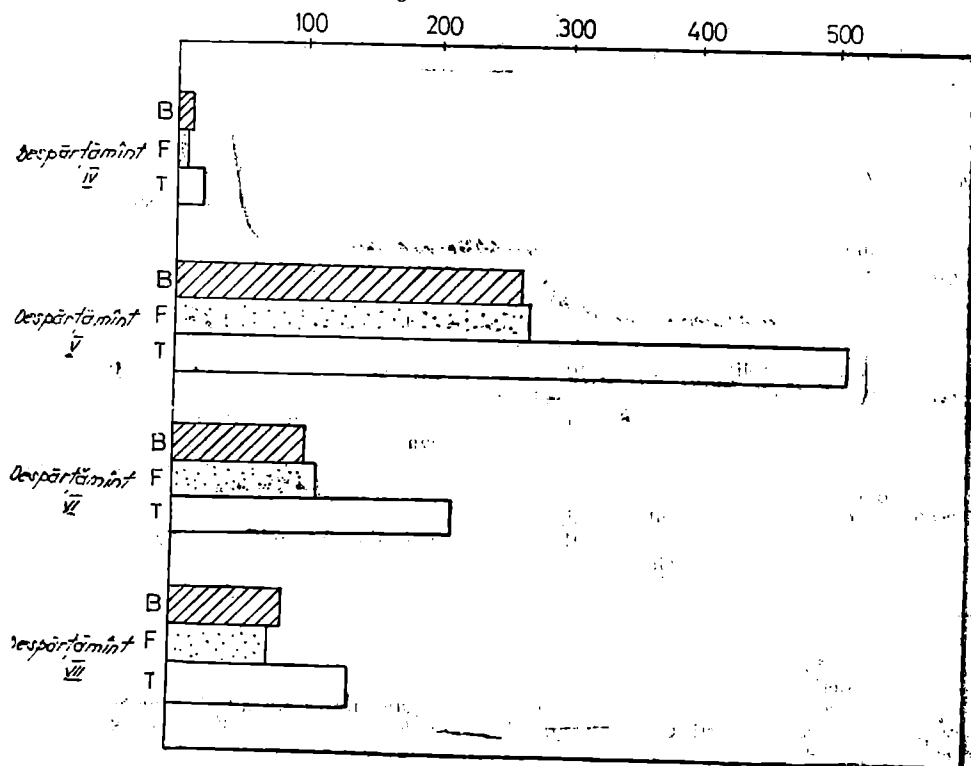
ANEXA II

Tabel centralizator
 al membrilor clasei boierești din București după calculele recenzenților catagrafiei din
 1810—1811

Diviziuni administrative		Boieri		
		B.	F.	Total
Despărțământ IV	cvartal 1	—	—	—
	cvartal 2	6	5	11
	Total	6	5	11
Despărțământ V	cvartal 1	121	132	253
	cvartal 2	133	127	260
	Total	254	259	513
Despărțământ VI	cvartal 1	94	98	192
	cvartal 2	6	8	14
	Total	100	406	206
Despărțământ VII	cvartal 1	45	27	72
	cvartal 2	29	36	65
	Total	74	63	137
Total General		434	433	867

B = Bărbați
 F = Femei

Repartizarea clasei boierești din București pe despărțăminte după calculele recenzenților
 catagrafiei din 1810—1811

Repartiția membrilor clasei boierești din orașul București pe mahalale, cvartale și despărțăminte calculată la ordinător

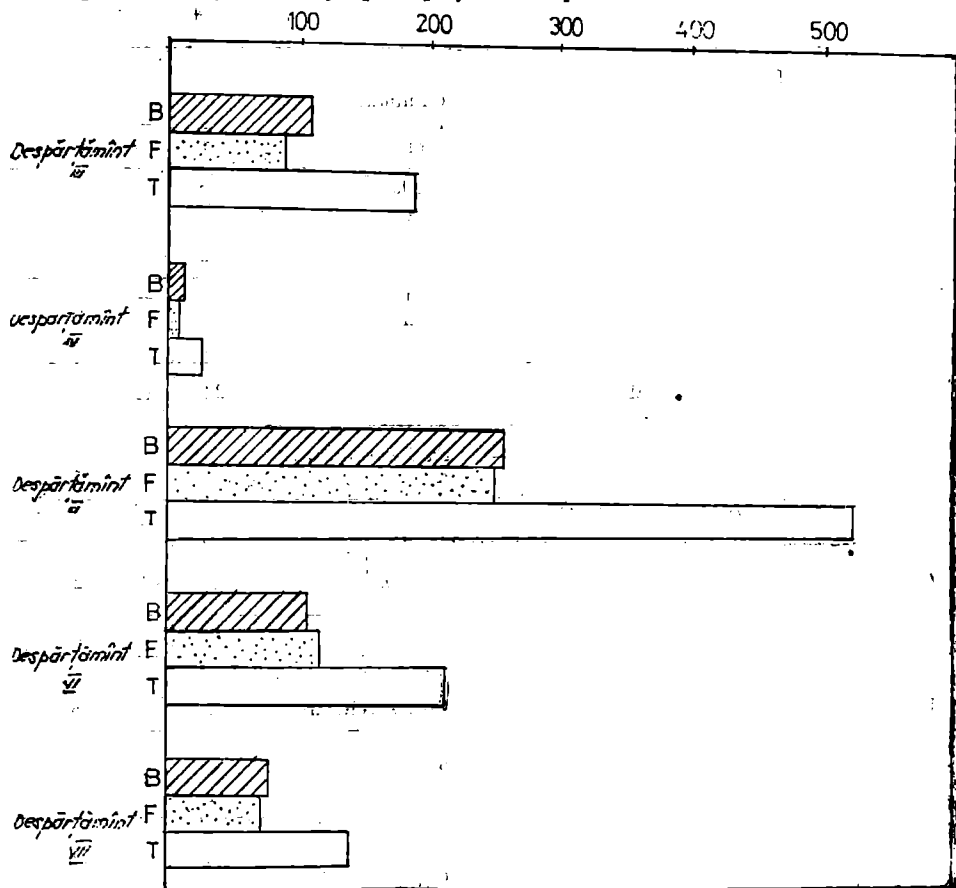
		Mahalale	Bărbați	Femei	Total
Despărțămintul I	Cv. 1	lipsă	—	—	—
	Cv. 2	lipsă	—	—	—
Despărțămintul II	Cv. 1	lipsă	—	—	—
	Cv. 2	lipsă	—	—	—
	Cv. 1	nemenționate	42	36	78
		Total	42	36	78
Despărțămintul III (Recenzat incomplet)		Sf. Visarion	5	2	7
		Popa Dirvaș	62	51	113
	Cv. 2	Precupeții Noi	—	—	—
		Ceaș David	—	—	—
	Total	67	53	120	
		TOTAL GENERAL	109	89	198
Despărțămintul IV	Cv. 1	Silivestru	6	4	10
		Precupeții Vechi	—	—	—
		Pantelimon	—	—	—
		Iancului	—	—	—
		Total	6	4	10
	Cv. 2	Oborul Vechi	1	3	4
Popa Nan		5	2	7	
Delea Veche		—	—	—	
Delea Nouă		—	—	—	
	Total	6	5	11	
		TOTAL GENERAL	12	9	21
Despărțămintul V.	Cv. 1	Sf. Gheroghe Vechi	9	5	14
		Stelea	21	19	40
		Sf. Vineri	26	27	53
		Udriceni	9	18	27
		Olteni	22	24	46
		Ceaș Dinu	1	—	1
		Ceaș Radu	—	—	—
		Lucaci	24	21	45
Vergului	21	22	43		
	Total	133	136	269	

	Mahalale	Bărbați	Femei	Total
Cv.2	Răzvan	3	—	3
	Negustori	9	4	13
	Sfinților	5	2	7
	Olari	23	19	42
	Popa Rusu	15	20	35
	Popa Soare	10	11	21
	Sf. Stefan	10	10	20
	Hagiului	7	4	11
	Mintuleasa	52	56	108
	Total	134	126	260
	TOTAL GENERAL	267	262	529
Cv.1	nemenționate	94	98	192
	Total	94	98	192
Cv.2	Staicului	1	2	3
	Foișor	3	—	3
	Apostol	1	—	1
	Dobroteasa	8	7	15
	Total	13	9	22
	TOTAL GENERAL	107	117	214
Cv.1	nemenționate	48	32	80
	Total	48	32	80
Cv.2	nemenționate	27	33	60
	Total	27	33	60
	TOTAL GENERAL	75	65	140

TABEL RECAPITULATIV

Despărțământul	Bărbați	Femei	Total
3	109	89	198
4	12	9	21
5	267	262	529
6	107	117	214
7	75	65	140
TOTAL GENERAL	570	542	1102

Repartizarea claselor boleresti pe despărțăminte după calculele efectuate la ordinator

ANEXA IV

Repartiția boierilor dregători din orașul București pe mahalale, cvartale și despărțăminte

	Mahalaua	Rangul	Dregătoria	În viață	Boieri decedați	Total
	1	2	3	4	5	6
Despărțământul I	Cv.1 lipsă Cv.2 lipsă					
Despărțământul II	Cv.1 lipsă Cv.2 lipsă					
			Fără specificare	5	7	12
		I	Mari vornici	—	1	
			Mare vornic al III-lea	1	—	4
			Mare vornic al obștirilor	—	1	
			Mari vistieri	1	—	

	1	2	3	4	5	6
Despărțământul III		II	Cluceri	—	3	
			Căminari	1	—	8
	Cv.1		Paharnici	2	—	
			Stolnici	1	1	
		III	Serdari	3	—	
			Slugeri	2	—	8
			Pitari	1	—	
			Setrari	2	—	
		V	Treti logofăți	2	—	
			Treti postelnici	2	—	5
			Polcovnici	1	—	
	Total			24	13	37
	Sfintul Visarion	—	Fără specificare	2	—	2
	Cv.1	II	Stolnici	—	1	1
		V	Treti-postelnici	1	—	
			Polcovnici	1	—	2
	Total			4	1	5
Despărțământul III		—	Fără specificare	3	5	8
		II	Cluceri	1	—	
			Paharnici	1	—	4
			Stolnici	1	1	
	Cv.2 Popa Dîrvaș	III	Serdari	1	1	
			Slugeri	1	—	6
			Pitari	—	1	
			Cămărași	1	—	
			Mari vameși	—	1	
		IV	Vtori-logofeți	1	—	1
		V	Treti-logofeți	7	1	
			Treti-postelnici	7	—	
			Polcovnici	2	1	19
			Vătafi	1	—	
	Total			27	11	38
Despărțământul III	Cv.1 Silivestru	III	Slugeri	1	—	1
IV	Total			1	—	1
	Oborul Vechi	V	Treti postelnici	1	—	1
	Total			1	—	1
	Cv.2 Popa Nan	V	Polcovnici	1	—	1
	TOTAL			1	—	1

Despărțământul V	Sf. Gheorghe Nou	—	Fără specificare	7	—	7
		V	Tretilogofeți	1	—	1
	Total			8	—	8
Cv.1	Stelea	—	Fără specificare	3	—	3
		III	Medelniceri	1	—	1
	IV	Vtori-vistieri	1	—	1	
	V	Polcovnici	2	—		
		Ceași	1	—	3	
Total			8	—	8	
Ceaș Dinu	V	Treti-logofeți	1	—	1	
	Total			1	—	1
Despărțământul V	Sf. Vineri	—	Fără specificare	3	3	6
		II	Stolnici	1	—	1
	Sfânta Vineri	III	Serdari	—	1	1
		V	Treti-logofeți	2	—	
			Treti-vistieri	2	—	7
			Polcovnici	2	—	
	Ceași		1	—		
	Total			11	4	15
	Cv.1	—	Fără specificare	1	1	2
			II	Cinceri	—	1
		Stolnici	1	—	2	
Udricani		III	Serdari	—	1	2
			Slugeri	1	—	
		V	Treti-logofeți	1	—	
Treti-vistieri			1	—	3	
Treti-armași	—		1			
Polcovnici	—		—			
Total			5	4	9	
Olteni	—	Fără specificare	1	2	3	
	III	Slugeri	2	—	2	
	V	Treti-logofeți	5	—		
		Treti-vistieri	1	—		
		Treti-postelnici	1	—		
		Treti-portari	—	1	11	
Polcovnici		1	1			
	Vameși	1	—			
Total			12	4	16	

	1	2	3	4	5	6
Despărțământul V	Lucaci	—	Fără specificare	2	1	3
	Cv.1					
		III	Serdari	1	1	
			Slugeri	1	—	
			Setrari	1	—	6
			Armași	1	—	
			Cămarăși	1	—	
		V	Polcovnici	3	—	3
	Total			10	2	12
	Vergului	—	Fără specificare	1	1	2
		III	Medelniceri	1	—	
			Pitari	1	—	2
		V	Treti-vistieri	1	—	
			Treti-postelnici	2	—	4
			Treti-armași	1	—	
	Total			7	1	8
	Cv.2 Negastori	—	Fără specificare	—	1	1
		II	Cluceri	1	—	1
		III	Slugeri	1	—	1
		V	Treti-postelnici	1	—	
			Vameși	1	—	3
			Căpitani	1	—	
	Total			5	1	6
	Rărvan	II	Cluceri	1	—	1
	Total			1	—	1
Despărțământul V	Sfinților	—	Fără specificare	1	—	1
		V	Treti-armași	1	—	1
	Total			2	—	2
	Olari	—	Fără specificare	2	1	3
		III	Serdari	—	1	1
		V	Treti-logofeși	2	—	
			Treti-postelnici	1	—	5
			Căpitani	2	—	
	Total			7	2	9
	Popa Rusu	—	Fără dregătorii	—	1	1
Cv.2		II	Stolnici	—	1	1
		V	Polcovnici	—	1	

1	2	3	4	5	6
		Ceauși	2	—	4
		Căpitani	1	—	
	Total		3	3	6
	Popa Soare	III Slugeri	1	—	1
		IV Ispravnici	1	—	1
		V Treți-logofeți	1	—	3
		Zapcii de Divan	2	—	
	Total		5	—	5
	Sf. Stefan	— Fără specificare	1	—	1
		V Treți-logofeți	3	—	
		Treți-postelnici	1	—	4
	Total		5	—	5
	Hagiului	V Treți-logofeți	2	—	3
		Căpitani	1	—	3
	Total		3	—	3
Despărțământul V	Cv.2 Mîntuleasa	— Fără specificare	6	1	7
		II Cluceri	1	—	
		Paharnici	1	1	4
		Stolnici	1	—	
		III Slugeri	2	—	2
		IV Bași-ceauși	1	—	
		Vtori-vistieri	1	—	2
		V Treți-logofeți	5	—	
		Treți-vistieri	1	—	9
		Polcovnici			
		Vătafi de Divan	1	—	
		Sameși	1	—	
	TOTAL		22	2	24
Despărțământul	Staicului	— Fără dregătorie	—	1	1
VI	Cv.2	II Stolnici	—	1	1
		V Treți-logofeți	3	—	3
	TOTAL		3	2	5
		IV Vtori-vistieri	1	—	1
	Foișor	V Treți-logofeți	1	—	
		Polcovnici	1	—	2
	TOTAL		3	—	3

		1	2	3	4	5							
Despărțământul III	Cv. 1	nemenționat	8	3	5	2	3	1	1	1	6	4	
		TOTAL	8	3	5	2	3	1	1	1	6	4	
	Cv. 2	Sf. Visarion	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
		Popa Dirvaș	7	4	15	4	1	1	—	—	—	4	1
		Precupeții Noi Ceaș David	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
TOTAL	9	4	16	5	1	1	—	—	—	4	1		
TOTAL GENERAL		17	7	21	7	4	2	1	1	10	5		
Despărțământul IV	Cv. 1	Silvestru	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
		Precupeții Vechi Pantelimon	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Iancului	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	TOTAL	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Cv. 2	Oborul vechi Popa Nan Delea Veche Delea Nouă	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
TOTAL	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—		
TOTAL GENEAL		5	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	
Despărțământul V	Cv. 1	Sf. Gheorghe Vechi	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	
		Stelea	2	—	5	—	1	—	—	—	—	1	
		Sf. Vineri	1	1	6	2	—	—	1	—	1	3	
		Udricani	1	—	3	3	2	—	—	—	—	—	1
		Olteni	4	—	4	3	2	1	—	—	—	2	1
		Ceași Dinu	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Ceaș Radu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
		Lucaci	2	—	5	1	1	—	1	—	—	2	—
		Vergu	—	—	4	—	2	—	—	—	—	—	1
	TOTAL	13	1	29	9	8	1	3	1	—	9	2	
	Cv. 2	Răzvan	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
		Negustori Sfinților	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	2
		Olari	1	—	4	1	1	1	—	—	—	—	1
Popa Rusu		—	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	
Popa Soare		—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	
Sf. Ștefan Hagiului		—	—	3	—	2	—	—	—	—	—	—	
Mintuleasa	2	—	16	3	1	—	1	—	—	—	—		
TOTAL	4	—	35	6	7	2	1	—	—	5	—		
TOTAL GENERAL		17	1	64	15	15	3	4	1	14	5	2	

			1	2	3	4	5
Despărțământul							
VI	Cv. 1	Nemenționate	—	—	—	—	—
	Cv. 2	Staicului	1	2	—	—	—
		Foișor	3	—	—	—	—
		Apostol	1	—	—	—	—
		Dobroteasa	1	—	1	—	—
		TOTAL	6	2	1	—	—
		TOTAL GENERAL	6	2	1	—	—

Despărțământul										
VII	Cv. 1	Nemenționate	1	1	13	5	—	—	3	—
		TOTAL	1	1	13	5	—	—	3	—
	Cv. 2	Nemenționate	—	1	7	7	—	—	—	1
		TOTAL	—	1	7	7	—	—	—	1
		TOTAL GENERAL	1	2	20	12	—	—	—	4

TABEL RECAPITULATIV

Despărțământul	Capi de familie											
	B.		F.		B.		F.		B.		F.	
	1	2	3	4	5							
3	17	7	21	7	4	2	1	1	10	5		
4	5	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—
5	17	1	64	15	15	3	4	1	14	2		
6	6	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	1	2	20	12	—	—	—	—	4	—		
TOTAL GENERAL	46	12	108	32	20	5	2	28	7			

1 = Proprietari de case închiriate

2 = Proprietari de case și locatari

3 = Proprietari de case și locatari cu chiriași

4 = Proprietari de case, colocatari cu chiriași, dispunând de alte case închiriate

5 = Chiriași

TABEL CENTRALIZATOR

Rang	Nr. gosp.	Nr. cu-pluri	B	F	T	Copii			Alți membri ai gospodăriei	Total indivizi	Dimens. medie a familiei	Dimensiunea medie a gospod.	Nr. mediu copii pe familie
						B	F	T					
Fără specificare	58	17	28	49	77	51	34	85	450	612	2,8	10,6	1,5
I	8	5	6	7	13	9	8	17	251	281	3,8	35,1	2,1
II	19	8	14	13	27	15	14	29	161	217	2,9	11,4	1,5
III	30	25	30	27	57	33	41	74	206	337	4,4	11,2	2,5
IV	4	4	4	4	8	4	2	6	9	23	3,5	5,8	1,5
V	59	43	55	47	102	58	53	111	194	407	3,6	6,9	1,9
TOTAL	178	102	137	147	284	170	152	322	1271	1877	3,0	10,5	1,8

B = Bărbat, băiat

F = Femeie, fată

T = total

R É S U M É

La catagraphie de la ville de Bucarest réalisé par l'administration militaire d'occupation entre 1810 et 1811 donne une très exacte image de la catégorie privilégiée des boyards dans la capitale de la Valachie. On met en relief les rangs de cette catégorie sociale, dès les grands boyards jusqu'aux petits propriétaires qui ressemblaient beaucoup aux bourgeois et dont la plupart avaient un état matériel précaire.

C'est la dernière étape dans l'existence de l'aristocratie qui a disparu en 1858, par les décisions de l'Accord de Paris. Cet étude est basé sur les documents des Archive de Moscou et est accompagné par des plusieurs annexes avec des dates détaillés concernant la situation de tous les boyards de Bucarest au début du XIXème siècle.

P R É C I S

The catagraphy of the town of Bucharest drawn by the Russian military officials between 1810 and 1811 gives a very accurate image of the position which the privileged class of the boyars held in the capital of Wallachia. The ranks of this social category are classified, from the great boyars to the smaller ones who were very much alike the bourgeois and were — many of them — rather poor. This mirrors the final stage in the existence of the aristocracy who disappeared in 1858 as a consequence of the Paris Convention.

This paper is based on the documents existent in the archives of Moscow and includes many annexes containing detailed data concerning the position of all the boyars in Bucharest at the beginning of the 19th century.

Refugieri ale românilor din Dobrogea la stînga Dunării în timpul războiului Crimeii

TUDOR MATEESCU

Războaiele ruso-turce care, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au cuprins în teatrul lor de operațiuni și Dobrogea, au provocat mari distrugerii și pustiiri în această provincie¹. Pentru românii dobrogeni, care constituiau elementul autohton și majoritar al teritoriului dintre Dunăre și Marea Neagră, singura posibilitate de salvare în timpul acestor războaie era fuga în Țara Românească și Moldova, unde se adăposteau la frații lor pînă la trecerea urgiei². La întoarcere își găseau de obicei locuințele distruse, fiind nevoiți să-și ridice altele și să-și încropească noi gospodării³, a căror existență era curînd primejduită de izbucnirea următorului conflict militar dintre cele două mari imperii.

Efectele cele mai dezastruoase le-a avut, după cum se știe, războiul de la 1828—1829⁴, în urma căruia, întreaga populație a Dobrogei număra abia 40.000 de locuitori⁵. Peste un deceniu, călugărul rus Partenie afla din gura unor români dobrogeni întreaga lor tragedie, rezumată în următoarele cuvînte, pe care le rosteau „cu ochii adesea lăcrămînd”: „Din vechime țara noastră stă în hotar și deseori războaiele se fac pe aici din zece, mult în doisprezece ani. Abia ne mai îndreptăm, creștem vite și cultivăm grădinile — și iarăși se face război. Și atunci, cine poate, fuge în Valahia, iar pe care îi prind turcii, îi duc cu dinșii în țara lor; turmele ni le mănîncă, caselor le dau foc și grădinile ni le pustiesc. După ce trece războiul, care mai rămînem vii, iarăși ne întoarcem pe la vetrele noastre și ne facem pe ruine bordeie, și iar ne apucăm de gospodărie”⁶.

Nenorocirile îndurate la 1828—1829 au făcut ca la izbucnirea următorului război, respectiv a războiului Crimeii, românii din Dobrogea să se refugieze în număr și mai mare decît pînă atunci la stînga Dunării. La aceasta au contribuit, în mare măsură, și atrocitățile bașibuzucilor (tc. *baş-i bozuk* = capete stricate, nebune), despre care Eugène Jouve, vorbind, în 1855, de acțiunile lor în Dobrogea, recunoștea că „acești barbari au săvîrșit în această nenorocită provincie grozăvii nemaiauzite”⁷. Medicul francez Camille Allard afirma că pe atunci ei erau singurii care aveau, în părțile europene ale Imperiului otoman, „monopolul tilhăriei și al crimei”⁸. De asemenea naturalis-

¹ C. Brătianu, *Populația Dobrogei, în 1878—1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 230—231.

² *Ibidem*, p. 226, G. Vălsan, *Droits bulgares et roumains sur la Dobrogea, în La Dobrogea Roumanie*, București, 1919, p. 72.

³ C. Brătianu, *op. cit.*, p. 226.

⁴ Pentru trecerea la stînga Dunării, în timpul acestui război, a românilor din Dobrogea vezi Constantin N. Velichi, *Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828—1834, în „Romanoslavica”* XI, 1965, p. 69 și urm.

⁵ Cifra a fost obținută după datele cuprinse în marea hartă statistică rusă din 1835. (Al. P. Arbore, *Din etnografia Dobrogei Populațiunea Dobrogei după o hartă rusească, în „Analele Dobrogei”,* IV, 1923, nr. 3, p. 330). Vezi și Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 137.

⁶ Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 349.

⁷ Eugène Jouve, *Guerre d'Orient. Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, vol. I, Paris, 1856, p. 93.

⁸ Camille Allard, *Souvenirs d'Orient. La Dobrouitcha*, Paris, 1859, p. 38.

tul german Wutzer, care a călătorit prin Dobrogea la scurt timp după aceea, constata că, în timpul acestui război, „nu atît rușii, cît mai de grabă nedisciplinații bașibuzuci ai turcilor s-au comportat ca niște jefuitori”⁹. Teroarea acestor bande, formate din ostași de tot felul, care făcuseră parte din vechea armată otomană¹⁰, a prefăcut în ruine un număr mare de sate creștinești ale Dobrogei¹¹. Acțiunile lor¹² s-au repetat în 1855¹³, cînd, în mod sigur, mulți dintre fugari se întorseseră la vetrele lor.

Imediat după ce trupele ruse trec Prutul, la 4 iulie 1853, și ocupă Moldova și Țara Românească¹⁴, turcii dezlanțuie prigoana împotriva creștinilor din Dobrogea. La aceasta contribuie desigur și aducerea în această provincie a unor noi trupe otomane, formate mai ales din bașibuzuci, cum erau cele din părțile Hirșovei, pomenite într-un raport din 18 august al polcului nr. 3 de la Brăila: „ostiri neregulate mai multă adunătură, fără disciplină ostășească”¹⁵. Acest fapt declanșează fuga, la început individuală sau în grupuri restrînse, a românilor dobrogeni la stînga Dunării. La 13 iulie, doi români transilvăneni, de fel din Ojdula¹⁶, de lîngă Tîrgu Secuiesc, Iosif Gâlbezeanu și Gheorghe Dristaru, stabiliți, primul de trei ani, iar al doilea de zece ani, ca păstori în satul Cerna, kazaua Măcin, se refugiau în Țara Românească, declarînd că, pînă atunci „n-au suferit nici un rău din partea turcilor, iar așcum, de cînd au auzit că armia rusească au trecut în prințipat și că vrea să treacă în Turchia, s-au întăritatără toți bagabonții (<i>) turci tătari și tae creștinătatea care le ese înainte, și vrînd a-i tăia și pă dîns (<i>), numiți (<i>), de frică”, au fugit la stînga Dunării, „spre scăparea vieți (<i>) lor”¹⁷.

La 15 iulie 1853 ajungea la Gura Ialomiței, după multe peripeții, românul Vasile Zorniți, de fel din Arpășești, ținutul Iași, aflat de cinci ani în Dobrogea, la Băltăgești, unde păzea vitele unor turci, arătînd că în Turchia nu e bine de a mai trăi creștini”¹⁸. Alt român, Gheorghe Ioan, croitor din Silistra, se prezenta, în ziua de 25 iulie, la carantina Călărași

⁹ C. W. Wutzer, *Reise in den Orient Europa's und einen Theil Westasiens's*, vol. I, Elberfeld, 1860, p. 254.

¹⁰ Despre originea și organizarea bașibuzucilor vezi Jules Ladimir, *La guerre. Histoire complète des opérations militaires en Orient pendant les années 1853 et 1854*, Paris, 1954, p. 165; Camille Rousset, *Histoire de la guerre de Crimée*, vol. I, Paris, 1877, p. 144—135.

¹¹ C. W. Wutzer, *op. cit.*, vol. I, p. 254; Camille Rousset, *op. cit.*, vol. I, p. 111; Baron de Bazancourt, *L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol. Chronique de la guerre d'Orient*, vol. I, Paris, 1856, p. 129.

¹² În primăvara anului 1854, în timpul asediului Silistrei, un grup de 500 de bașibuzuci, în loc să se angajeze în luptă, au preferat să stea la adăpost lîngă Cernavoda, unde au săvîrșit mari distrugerii. La cîțiva ani după război, la vestea trecerii prin Cernavoda a unui detașament de 1.000 bașibuzuci, „toți locuitorii musulmani și creștini, și-au împachetat bunurile și s-au strecurat peste coline la prietenii lor din satul vecin și nu s-au înapoiat pînă cînd ultimul din acești indivizi nu a fost îmbarcat”. (Henry C. Barkley, *Between the Danube and Black Sea or five years in Bulgaria*, London, 1876, p. 276—277).

¹³ C. W. Wutzer, *op. cit.*, vol. I, p. 254; Ion I. Nestora, *Coroșpondența lui Coronini din Principate. Acte și rapoarte din iunie 1854—martie 1857*, Cernăuți, 1938, p. 511, 629.

¹⁴ L. Boicu, *Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, București, 1972, p. 85.

¹⁵ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, București, 1975, p. 184—185.

¹⁶ Arh. St. Buc., fond Obșteșcul Control, dosar 493/1853, f. 107—108.

¹⁷ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 179.

¹⁸ *Ibidem*, p. 180—181.

(Știrbei) cu rugămintea de a fi primit în Țara Românească, deoarece „uni(i) din turci au voit a-l omori, fără a le face cel mai mic rău”¹⁹. Declarația lui este semnificativă pentru comportarea turcilor față de creștini: „... am lucrat la mai mulți din turci haine și nevrînd să-m(i) plătească, i-am tras la judecată, din care pricină mă pizmuia(u) și acum, fiind vremea în răzvrătire, uni(i) dintr-înșii s-au vorbit a-și răzbuna, și sperîindu-mă am fugit”²⁰.

La 16 august 1853, la pichetul de la Gura Argeșului, de lângă Oltenița, veneau de peste Dunăre românii Samoilă Ion Samoilă și Gheorghe Samoilă, tată și fiu, cu familiile lor, în total cinci persoane. Ei erau originari din satul Coadele, județul Ilfov, dar, în urmă cu 16 ani, se stabiliseră în Dobrogea, la satul Calimoc²¹. Revenirea lor în Țara Românească fusese determinată, după cum declarau ei, de „greutățile și nesuferitele împovărări ce le fac otomani(i) de la o vreme încoace...”²². La interogatoriul („tacrirul”) care li s-a luat, pricina fugii lor este și mai limpede înfățișată: „Grelele împovărări ale Turchii și aspra purtare a musulmanilor, necinstind și femeile noastre, și mai ales frica de moarte”, deoarece turcii „erau hotărâți a ne omori”²³.

Autoritățile otomane au luat măsuri severe pentru a împiedica fuga românilor sau a altor creștini din Dobrogea la stînga Dunării. La 14 august, comandantul punctului Gura Ialomiței raporta că locuitorii satelor de pe malul dobrogean al fluviului nici „chiar zioa nu sînt slobozi a umbla pã Dunăre”²⁴. Cu toate acestea, cazurile de refugiere în Țara Românească, determinate, cel mai adesea, de amenințarea morții, devin tot mai frecvente. În ziua de 13 august, treceau la Oltenița românii Dumitru Cojocaru și Ioniță Nicolae, primul de loc din Birlad iar al doilea din Reni, care lucraseră ca morari²⁵ la un turc, anume Emin Iuzbașa din Silistra, ce își avea moara sa la Gura Răzvanului din acel serhat” și care, „văzîndu-se amerințați de pomenitul turc, s-au văzut siliți a dezerta în această țară spre a putea scăpa de primejdia ce-i amerința”²⁵. Alți doi români, amîndoi dobrogeni băștinași, se refugiau, la 12 septembrie 1853, în raza punctului Polizești din județul Brăila, tot „spre a-și scăpa viața”²⁶. La 6 noiembrie se înfățișa, în aceleași locuri, ciobanul Gheorghe Puiu, originar din Moldova, din satul Comănești²⁷, aflat de trei ani în Dobrogea, unde slujise la oi cu simbrie. El declara că, pînă atunci, trăise „bine dincolo”, dar, de curînd, oile pe care le avea îi fuseseră luate cu sila de către turci²⁸.

În afară de români, au fugit la stînga Dunării și alți creștini din Dobrogea. Astfel, la 10 octombrie, trecea la Gura Ialomiței un cazac „zapo-rojan”, Tudor Ivan, „viind pã Dunăre într-o luntre cu calabalîcul său”.

¹⁹ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 226/1853, f. 149.

²⁰ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 181–182.

²¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 266/1853, f. 166; fond Comitetul Carantinilor, dosar 47/1853, f. 71.

²² *Ibidem*, fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 266/1853, f. 166.

²³ *Ibidem*, fond Comitetul Carantinilor, dosar 47/1853, f. 71.

²⁴ *Ibidem*, fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 244/1853, f. 177.

²⁵ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 183–184.

²⁶ *Ibidem*, p. 185.

²⁷ Arh. St. Buc., fond Obstescul Control, dosar 493/1853, f. 153–154.

²⁸ *Ibidem*, fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 226/1853, f. 209–210.

El lucrase la moara unui turc din serhatul Hîrșova, dar, în momentul cînd și-a cerut simbria, stăpînul său „au început a-l amerința că o să-l dea turcilor soldat și pomenitu(1), înfricoșindu-să de aceasta, au dezertat în acest prințipat, spre scăparea vieții sale”²⁹. De asemenea, la 6 noiembrie, se refugia la Brăila Mihail Constantin, un tînăr grec, de fel din Samos, stabilit la Măcin, unde fusese angajat de negustorul Ciorbagi Alexi, la cafe-neaua acestuia. Cauza este arătată limpede în interogatoriul pe care i l-au luat autoritățile românești: „...am fugit din pricina jafului ce îmi face turci(i) la cafenea și mai mult ca să-m(i) scap pielea din primejdii, fiind turci(i) foarte rău înrăutățiți”. El adăuga o seamă de informații interesante de ordin militar, arătînd că trupele otomane de la Măcin erau formate din 6.000 de „ostași regulați” și 800 „neregulați (rebeli)” și dispuneau de 18 tunuri mici³⁰.

Merită să fie semnalate și dovezile de solidaritate a românilor dobrogeni cu grănicerii Țării Românești, amenințați atunci în permanență de incursiunile turcilor³¹. La 29 noiembrie 1853, doi români din satul Ostrov, cazaua Măcin, numiți Nenciu al lui Iordache și Ștefan al lui Moș Tănase, se înfățișau la punctul Polzești, declarînd că fugiseră pentru a nu fi tăiați de turci, deoarece se aflase că dăduseră de veste grănicerilor români să se păzească pentru a nu fi prinși de trupele otomane, care plănuiau un atac la stînga Dunării. Ei dădeau totodată știri amănunțite despre armata amplasată la Hîrșova (6 000 de oameni cu 7 tunuri) și despre intenția ostașilor turci de acolo ca, după înghețarea fluviului, „să năvălească” în Țara Românească „spre pradă, că nu le ajunge de mîncare”³². În aceeași zi se refugiau din Dobrogea la Brăila mai mulți pescari, locuitori ai acestui oraș, arătînd că la Măcin se aflau 1 000 de ostași regulați — 800 pedestri și 200 călăreți, în frunte cu un miralai” (colonel), avînd și tunuri la „tabie”, iar la Tulcea „ca la una mie oștire regulată și neregulată, cu artileria lor”, rămași după plecarea unei părți „spre ernatec” la Babadag³³. De asemenea, la punctul Polzești, venea, în ziua de 13 decembrie, și Ion Caplan din satul Dăieni, a cărui declarație este la fel de semnificativă: „Eu, fiindcă am dat de veste la pichetul Salcia ca să fugă, că vine turci ca la o sută patruzeci să-i prinză, din care au și luoat un soldat, dînd foc și la vreo șase picheturi, pă mine m-au pîrit din alți oameni la acești turci să mă prinză ca să mă taie, și cu trei săptămîni dă zile mai înainte mă păzea, aceasta m-au făcut de am fugit aici”. Atacul fusese săvîrșit de trupe neregulate formate din „tătari și lipoveni du pîn sate, de la Cărcăliu și alte sate învecinate”. În același timp, el aducea noi informații despre oștirile otomane de la Hîrșova și Măcin³⁴.

Trecerile la stînga Dunării continuă și în primele luni ale anului 1854. La 10 ianuarie se refugia la Călărași tînărul Dumitru Enică, originar din Dichiseni, județul Ialomița, stabilit în urmă cu șase ani în Dobrogea, mai

²⁹ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 186.

³⁰ *Ibidem*, p. 188.

³¹ Încă de la 31 august 1853 are loc o incursiune a unui vas turcesc la pichetul Duracu de lîngă Gura Ialomiței. (*Ibidem*, p. 184).

³² *Ibidem*, p. 191—192.

³³ *Ibidem*, p. 189—190.

³⁴ *Ibidem*, p. 192—193.

întii la Ostrov, cazaua Silistra, unde avea rude, apoi la Pîrjoaia, ca slugă la un român numit Ene. El scăpase, cu multă greutate, în noaptea precedentă, din mîinile unui turc care, după ce-l jefuise, voise să-l omoare. Din rela-tările sale rezultă că nesiguranța vieții și primejdiile care-i pîneau pe româ-nii din Dobrogea se agravasera: „Am auzit oameni<i> vorbind că <o> să ne tae pă creștini, asta este vorba turcilor dincolo”. Mulți români din părțile Ostrovului fuseseră duși la „Boaz Chioiu” (tc. Boğazköy = Cernavoda) și la „Carasuea” (tc. Karasu — Medgidia), pentru executarea unor lucrări militare. În mai multe localități, autoritățile încartiruiseră trupele în casele creștinilor, care fuseseră scoși cu sila din propriile locuințe. Fugarul adăuga apoi mai multe știri de ordin militar, printre care și zvonul despre intenția oștirilor otomane de a trece „în martie la Călărași”³⁵.

La 14 ianuarie 1854, carantina Gura Ialomiței raporta că, în urmă cu cîteva zile, veniseră acolo, cu o plută, doi mocani fugiți din partea dreaptă a Dunării³⁶. Primul dintre ei, Ion Manea, de fel din Săliște, se afla de doi ani în Dobrogea, unde slujise ca cioban la un tătar din Cartal, cazaua Hirsova. În ziua de Sf. Vasile, niște turci îi luaseră însă cele 80 de oi ale sale, pe care le avea drept simbrie, iar la urmă voiseră să-l ucidă³⁷. Al doilea, Ion Florea, originar din Cacova, fusese păstor, timp de un an și jumătate, la un tătar „din cazaua Chiustengi<i>” (tc. Kôstence = Constanța), dar și lui turcii îi luaseră oile, proprietatea sa și-i pricinuiseră „multe răutăți”, vrînd chiar să-l omoare³⁸. Alt mocan, Ion Gheorghe Ichim, s-a refugiat de ase-menea la Gura Ialomiței, în ziua de 24 ianuarie³⁹, probabil tot de frica morții.

Alt român fugar, Marin Pornitu, sosea la Brăila în ziua de 15 februarie 1854. El era de loc din satul Viziru de Jos, dar era trecut în Dobrogea de 12 ani.

În ultimul timp lucrase ca pescar la cherhanaua de la Pecineaga a unui turc din Măcin. Fuga sa, după cum declara el, fusese determinată de amenințările stăpînului său: „cerîndu-i dreptul meu să-m<i> plătească lei 280 pentru trei luni de-i slujisem, n-au vrut să-m<i> plătească, zicînd că o să mă dea pă mîna arnăuților, fiindcă noi creștini<i> nu ținem cu ei, și eu, văzînd că umblă să-mi piarză viața, de aceia am și fugit”⁴⁰.

La 11/23 martie 1854, trupele ruse trec Dunărea în nordul Dobrogei, și, după ce cuceresc fortărețele Măcin, Isaccea și Tulcea, se îndreaptă spre părțile de centru și de sud ale provinciei⁴¹. La 14 aprilie ele au pus stăpînire pe Constanța⁴², iar la 11 mai ajung la Silistra⁴³, unde toate atacurile lor se izbesc de rezistența înverșunată a garnizoanei otomane⁴⁴. Spre sfîrși-

³⁵ *Ibidem*, p. 193—195.

³⁶ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 36/1854, f. 4.

³⁷ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 196.

³⁸ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 36/1854, f. 5.

³⁹ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁰ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 197—198.

⁴¹ Hr. Hristov, V. Paskaleva, *Document za bûlgarskaia iitorija iz germanshiahivî, 1828—1877* (Documente din arhivele germane referitoare la istoria Bulgariei, 1828—1877), Sofia, 1963, p. 183—184; Jules Ladimir, *op. cit.*, p. 269; Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 92; M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 602.

⁴² Jules Ladimir, *op. cit.*, p. 271.

⁴³ M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 602.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 602—605.

tul lui iunie, rușii ridică asediul Silistrei și încep retragerea la stînga Dunării⁴⁵. Cu prilejul luptelor care au loc, numeroase sate și chiar unele orașe ale Dobrogei sînt pustiite și distruse⁴⁶, acest fapt datorîndu-se, în primul rînd, bandelor de bașibuzuci⁴⁷.

Încă de la cele dintîi eșecuri ale trupelor ruse în Dobrogea, populația creștină a provinciei, și în primul rînd cea românească, începe să se refugieze din nou la stînga Dunării. Spre deosebire de perioada precedentă, cînd Dobrogea nu devenise teatru de război și cînd trecerile la stînga fluviului erau individuale sau în grupuri restrînse, acum fuga se face în grupuri tot mai mari, ajungîndu-se cu timpul la un adevărat exod. Tot spre deosebire de perioada precedentă cînd cei care luau drumul pribegiei erau îndeosebi români originari din celelalte teritorii românești, stabiliți de curînd în Dobrogea și nelegați încă organic de pămîntul acestei provincii, acum cei care pleacă sînt mai cu seamă românii băștinași. Este vorba apoi de bejenia unor familii întregi, incluzînd și „bătrîni, tineret și copii”, așa cum constata un ofițer — medic polonez, participant în armata rusă la asediul Silistrei, care adaugă că acești fugari duceau cu ei „întreaga lor avere mișcătoare”, și, în primul rînd, vitele⁴⁸.

La 22 mai 1854, șase familii de români din satul Calimoc („Călimocu”), totalizînd 28 de persoane, s-au refugiat în Țara Românească, „arătînd către paznici<i> grăniceri că, temîndu-să a mai lăcui în acel sat, cer a să statornici în acest prințipat la satul Căscioarele”⁴⁹. Peste două zile, la 24 mai românul Marin Hirdărău, de fel din Chirnogi, județul Ilfov, stabilit de trei, ani la Turtucaia, se prezenta împreună cu soția și cei trei copii ai săi la pichetul Gura Argeșului, „cu cerere că voește a se întoarce la urma sa”⁵⁰. Tot acolo veneau, la 25 mai, doi mocani flăcăi, amîndoi supuși chezaro-crăiești, care se aflau de mai mulți ani în Turtucaia, slujind ca ciobani⁵¹.

Exodul propriu-zis al românilor și al celorlalți creștini din Dobrogea începe o dată cu retragerea armatelor ruse din această provincie. Cei mai mulți au trecut la stînga Dunării împreună cu aceste trupe. Alții, întîrziți fugeau abia în fața înaintării oștirilor aliate, care, așa cum se știe, pătrund în Dobrogea spre sfîrșitul lui iunie 1854⁵². Astfel, ostașii din trupele franceze care se îndreptau spre Mangalia⁵³ vedeau cum se refugiau din calea lor locuitorii creștini, purtîndu-și tot avutul în brațe sau în căruțele pe

⁴⁵ *Ibidem*, p. 605; Jules Ladimir, *op. cit.*, p. 278; Eugène Jouve, *op. cit.*, vol. I, p. 261—262.

⁴⁶ Hr. Hristov, V. Paskaleva, *op. cit.*, p. 184.

⁴⁷ Hr. Hristov, V. Paskaleva, *op. cit.*, p. 184; Colonel Thomas *La guerre, d'Orient de 1854 à 1855*, p. 26—27: *Bandeles de bachi bouzoucks qui/dé vastaient les campagnes, pillaient et incendiaient les villages*'.

⁴⁸ Ilie Coriș, *Asediul Silistrei din anul 1854 după un manuscris polon contemporan*, în „Revista istorică română”, XIV (1944), p. 72—73.

⁴⁹ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 189—199.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 198.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 604, 606.

⁵³ Vezi și N. Iorga, *O scrisoare din Dobrogea de pe vremea războiului Crimeii*, în „Revista istorică”, XVIII (1932), nr. 7—9, p. 256, unde ofițerul francez, autorul scrisorii, caracterizează Dobrogea ca „un pays plus désert que le désert de l'Afrique”. Această situație se explică tocmai prin fuga masivă a creștinilor din zona de la sud de Constanța, la care se referă scrisoarea.

jumătate stricate. „Întreaga familie se grupează în jurul tatălui”, care abia îndrăznește să privească înapoi⁵⁴. Toți fugeau, așa cum nota ofițerul polonez amintit, „de frică să nu fie uciși de turci”⁵⁵.

La 1 iunie 1854, Subcîrmuirea plășii Oltenița raporta la București că, în momentul „retragerii caravelor ce să așezase de împărăteasca oștire rusească la Turtucaia, mulți români din acest oraș „și-au cărat familiile și toate bagajele lor” într-un ostrov al Dunării, dar apoi s-au hotărît „să treacă în pămîntul Țării Românești”⁵⁶. Pînă la data de 4 iunie, în temeiul permisiunii ce li s-a dat, ei s-au așezat în satele de pe malul Dunării, în părțile Olteniței⁵⁷. Erau, în total, 536 de familii, însumînd 2.050 de persoane. Cu excepția unei familii turcești, a unui „otoman din Turtucaia”⁵⁸, fugit din motive greu de înțeles, toate familiile refugiate erau românești⁵⁹. Dintre ele, la verificarea ce li s-a făcut, s-a constatat că 46 erau originare din Țara Românească, din satele Chirnogi, Stupinele, Clătești și Ulmeni⁶⁰, fiind stabilite în Dobrogea cu ani în urmă⁶¹. Restul de 489 de familii erau constituite așadar din români dobrogeni autohtoni.

Tot la începutul lunii iunie, locuitorii lipoveni ai satului Tătărăști (Tătărita) de lângă Silistra fugeau „din pricina volintirilor turci”, într-un ostrov din mijlocul Dunării. La 15 ale aceleiași luni, opt dintre ei ajungeau, cu ajutorul grănicerilor români, pe malul stîng al fluviului. Ei arătau că „toate familiile din acel sat sînt restrînse în acel ostrov”, solicitînd sprijin pentru a fi trecuți și ceilalți în Țara Românească⁶².

După ridicarea asediului Silistrei, trupele ruse care au participat la această acțiune s-au retras la stînga Dunării prin vadul Călărașilor. O dată cu ele a fugit, de frica turcilor, așa cum nota ofițerul polonez în jurnalul său, „o mulțime de familii creștine de bulgari, valahi și țigani”. La 24 și 25 iunie, timp de o zi și jumătate, s-a scurs pe podul construit de ruși un mare număr de care (*karuce*)⁶³, „acoperite cu rogojini și încărcate cu diferite unelte gospodărești”⁶⁴. Prin acel loc au plecat atunci din Dobrogea aproximativ 20.000 de creștini, iar alți 1.000 n-au izbutit să treacă, rămînînd pe malul drept. Ei s-au adăpostit mai întîi în ostrovul Tilchia, în dreptul satului ialomițean Cioroiu, unde se afla capătul pontonului. Ofițerul polonez era puternic impresionat de situația lor, pe care o descrie în cuvinte mișcătoare: „Demnă de compătimit era priveliștea acestor nenorociți locuitori. Fiecare familie și-a făcut foc, își pregătesc în ceaune mămăliga, ici își frig

⁵⁴ Baron de Bazancourt, *op. cit.*, vol. I, p. 127.

⁵⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁶ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia rurală-comunală, dosar 22/1854, f. 2.

⁵⁷ Ibidem, fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 254/1854, f. 70, 74.

⁵⁸ Ibidem, f. 74.

⁵⁹ Ibidem, f. 74-80.

⁶⁰ Ibidem, f. 72.

⁶¹ La aceștia, s-au adăugat și alți fugari, veniți în zilele următoare. Astfel, în noaptea de 16 spre 17 iunie, la un pichet al punctului Oltenița, „s-au ivit o albie cu un om, Vasile Drumea, ce este de fel din satul Ulmeni și fugit în Turchia în anul trecut”. (Ibidem, fond Comitetul Carantinilor, dosar 36/1854, f. 38).

⁶² Ibidem, f. 36, fond M.A.I., Divizia rurală-comunală, dosar 22/1854, f. 54.

⁶³ Denumirea românească a acestui vehicul, ca și faptul că acești creștini se hrăneau cu mămăligă, arată că cea mai mare parte a lor era formată din români.

⁶⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 72-73.

slănină, iar din rogojini și pături pentru cai își fac înveliș pentru copii contra ceței de seară. Vitele rag, oile și caprele zbiară, zgomot ca la iarmaroc; țărănime sărmană, întreaga ei avere: vitele, caii și oile...⁶⁵

Alt vad prin care românii și alți creștini din Dobrogea s-au refugiat la stînga Dunării a fost cel de lângă Hirșova. Într-un raport din 17 iunie 1854 al carantinei Gura Ialomiței se arată că, o dată cu „retragerea oștirilor împărăteștii sale măriri rusești din părțile Turchii, în prințipat, mulți dintre lăcuitori<i> creștini du prin satele mărginașe malului Dunării<i>, frică mare avînd cu năvălirea turcilor, o să să tragă în partea stîngă”⁶⁶. Tot atunci, comandantul punctului de graniță din aceeași localitate cerea dezlegare de la Departamentul Lucrărilor Ostășești de „ce trebuie să facă la întimplare dacă cu prilejul retragerii<i> oștirilor împărătești rusești din Turchia ar māvăli lăcuitori de dincolo cu familii și vite în acest prințipat”⁶⁷. La 28 iunie, Cîrmuirea județului Ialomița raporta că, odată cu trecerea la stînga Dunării a trupelor ruse, a venit în Țara Românească și „un număr însemnat de familii creștine”⁶⁸.

Majoritatea acestor fugari erau români dobrogeni autohtoni, dar se aflau și unii originari din Țara Românească. La 18 iulie 1854, un grup de 11 dintre acești români reîntorși, între care figura și „preotu<i> Dumitru al acestora familii”, se adresa cu o jalbă Marii Vorniciei, arătînd că erau „vechi lăcuitori ai țării<i> acesteia, ce din împrejurării grele ale vremurilor pribegiserăm pe malul drept al Dunării<i> și care acum, după voința lui Dumnezeu, ne-amu întorsu înapoi”. Ei găsiseră „locu de hrană” pe moșia Bordușanii Mari din județul Ialomița, unde hotărîseră să se statornicească și unde făcuseră „și oarecare pregătiri de iarnă, prin înțelegere de bună voie cu stăpînul moșii”, dar subocîrmuirea locală nu le-a permis așezarea⁶⁹. În cele din urmă, Marea Vornicie a admis stabilirea celor veniți de la dreapta Dunării, fie că erau dobrogeni băștinași, fie că erau foști locuitori ai Țării Românești, pe mai multe moșii mănăstirești situate în județele de la cîmpie⁷⁰.

Alți creștini din Dobrogea au trecut la stînga Dunării prin vadul de la Brăila. La 21 iunie 1854, carantina Brăila raporta la București, că, în părțile Măcinului, locuitorii „străini și pămînteni, români și bolgari, atît din acest oraș cît și du prin satele dinprejur (afară dă lipoveni), spăimîntați de venirea turcilor, și-au lăsat casile și tot ce au avut, luînd cu ei cele numai ce au putut și pentru care au avut mijloace și au fugit, parte la Brăila și parte încercîndu-se în vase la streini”⁷¹. Cei mai mulți s-au refugiat însă în Țara Românească.

Între 19 și 24 iunie, au venit din Dobrogea la Brăila 591 de persoane, dintre care 381, așadar mai bine de 56%, erau români⁷². Cu excepția a 25 de mocani, unii din ei statorniciți însă în Dobrogea, și a 3 români ori-

⁶⁵ *Ibidem*, p. 73.

⁶⁶ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 36/1854, f. 34.

⁶⁷ *Ibidem*, fond M.A.I., Divizia rural-comunală, dosar 22/1854, f. 42.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 45.

⁶⁹ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 203—204.

⁷⁰ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia rural-comunală, dosar 22/1854, f. 95.

⁷¹ *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 36/1854, f. 42.

⁷² *Ibidem*, fond M.A.I., Divizia rural-comunală, dosar 22/1854, f. 47—48, 96—107,

ginari din Principate (2 din Moldova și 1 din Țara Românească), toți ceilalți, respectivi 348 de inși, erau români dobrogeni autohtoni⁷³. În cea mai mare parte ei erau locuitori ai orașului Măcin și doar 11 persoane veneau din satele Dăieni (2 familii) și Ostrov (1 familie)⁷⁴.

Cei mai mulți își aduceau cu ei vitele și diferite lucruri casnice încărcate în căruțe sau în lăzi purtate cu brațele. Astfel, Pascali Dumitru din Măcin, care era însoțit de 5 slugi, își trecea la Brăila „3 lăzi cu priminele, o căruță cu doi cai, un car cu doi boi și 120 vaci și boi”⁷⁵; Barbu Gheorghe, tot din Măcin, lua cu el „28 vite mari, 100 oi și patru lăzi cu priminele”⁷⁶; Mirică Ivan — „3 lăzi cu calabalic, un car cu doi boi și 3 vaci”⁷⁷; Ioan Gheorghe — „una ladă cu priminele, 1 car cu 2 boi, o vacă și un vițel”⁷⁸; Ioan Dan — „6 lăzi cu lucruri de casă, 2 boi și două vaci”⁷⁹; Ioan Vulpe — „zece lăzi cu calabalic”⁸⁰; iar preotul Ioan Moraru din Ostrov — „o ladă, o căruță cu 3 cai și 4 vaci”⁸¹. Mulți erau însă oameni săraci, care veneau numai „cu cele pă dinșii”⁸² sau cu o singură ladă cu lucruri casnice⁸³.

Alături de acești români își găseau scăparea la Brăila și alți creștini din nordul Dobrogei. În suma amintită de 591 de fugari intrau, mai întâi, 60 de bulgari, reprezentând deci ceva mai mult de 10%. După locuință, 52 erau din orașul Măcin, iar 8 din satul Luncavița. Din cei veniți de la Măcin, numai 35 erau de fel din Dobrogea, ceilalți 17 fiind originari din Bulgaria: 10 din Slivna, 4 din Sofia, 2 din Kazanlik și 1 din Varna⁸⁴.

Erau apoi 37 de greci, dar numai 7 dintre ei erau dobrogeni (6 din Silistra și 1 din Măcin), restul de 30 fiind de fel din diferite ținuturi ale Imperiului otoman, unii chiar din Anatolia⁸⁵. Tot în număr de 37 erau rușii lipoveni, dintre care 34 veneau de la Măcin, iar 3 de la Ostrov⁸⁶. Urmasii armenii, toți 28 fugiți de la Măcin, de unde 19 erau de locul lor⁸⁷, ceilalți 9 fiind originari din Anatolia⁸⁸. Alți 28 de refugiați erau sirbi, din care 18 erau de fel din Măcin, iar 10 se stabiliseră în acest oraș venind de la Negotin (6) și de la Mitrova (4)⁸⁹. Tot din Măcin erau și trei găgăuți, ca și 16 țigani, aceștia având toți nume românești⁹⁰. Pe lângă acești creștini

⁷³ Ibidem, f. 97—107, 121—123.

⁷⁴ Ibidem, f. 98—99, 104—105.

⁷⁵ Ibidem, f. 98—99.

⁷⁶ Ibidem, f. 105—106.

⁷⁷ Ibidem, f. 106—107.

⁷⁸ Ibidem, f. 121—122.

⁷⁹ Ibidem, f. 99—100.

⁸⁰ Ibidem, f. 122—123.

⁸¹ Ibidem, f. 98—99.

⁸² Ibidem, f. 98—123.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem, f. 47—48, 97—107, 121—123.

⁸⁵ Ibidem, f. 97—107, 121—123.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Pentru vechimea armenilor în Dobrogea vezi îndeosebi Nikolaj Todorov, *The Balkan town in the second half of the 19-th century*, în „Etudes balkaniques”, IX, Sofia, 1969, nr. 5, p. 40.

⁸⁸ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia rural-comunală, dosar 22/1854, f. 97—107, 121—123.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem, f. 47—48, 97—107, 121—123.

băjenari se aflau și doi evrei⁹¹, care aduceau cu ei la Brăila „4 lăzi cu lucruri”⁹² și un turc, „Ibrahim Iazagi”, venit numai „cu cele pă el”⁹³.

Componența etnică a acestui grup de fugari, dintre care cei mai mulți erau din Măcin, arată, în chip limpede, preponderența elementului românesc în acest oraș, unde musulmanii au fost totdeauna în număr redus. Totodată, rezultă că românii constituiau populația autohtonă a Măcinului, în timp ce reprezentanții celorlalte grupuri etnice erau, în mare parte, stabiliți acolo de curînd, unii fiind veniți din locuri foarte depărtate.

Proporțiile acestui exod au fost însă și mai mari. La 2 iulie 1854, Cîrmuirea județului Brăila raporta Departamentului Trebilor din Lăuntru că locuitorii satului Pecineaga din cazaua Măcin „a(ș)u trimis o deputație la satul Gropeni de aici, arătînd că ar fi voind să treacă în prințipat cu familiile lor și cu toată averea lor mișcătoare și a să așeza la acel sat Gropeni, unde ar fi avînd neamuri, rugîndușă tot într-o vreme a li se da cuviinciosul și grabnicul ajutor spre a să putea strămuta cit mai curînd, pînă nu să vor vedea expuși la vreo amenințare”⁹⁴. În cele din urmă locuitorii respectivi au renunțat însă la această intenție, astfel că satul Pecineaga și-a continuat fără întrerupere existența, păstrîndu-și totodată caracterul de așezare curat românească.

Un alt număr însemnat de români și alți creștini din nordul Dobrogei s-au salvat, în cursul aceluiași eveniment, trecînd Dunărea la Galați. La 21 iunie 1854, Pircălăbia de Galați raporta la Iași că mai multe familii din Măcin și din satele învecinate au venit cu luntrile în Moldova, cerînd autorităților să fie primiți împreună cu vitele ce le aveau, deoarece se temeau „despre năvălirea turcilor asupra lor”⁹⁵. Ei arătau că alți creștini din Dobrogea, „foarte mulți”, erau adunați la satul Azaclău, așteptînd și aceștia să poată trece la Galați⁹⁶.

Refugierea în Moldova s-a făcut în mai multe etape, pe măsura înaintării armatelor otomane și a retragerii trupelor ruse, care au rămas mai mult timp în nordul Dobrogei⁹⁷, luptele continuînd în aceste locuri pînă la mijlocul anului 1855⁹⁸. Primele grupuri au trecut la Galați între 21 și 24 iunie⁹⁹, fiind urmate, la intervale neregulate, de altele, în zilele de 4, 8 și 13 iulie¹⁰⁰, 5 august¹⁰¹, 24, 25 și 27 octombrie¹⁰². Numărul acestor fugari a fost de 352, din care 244, așadar aproximativ 70%, erau români. Dintre aceștia, 97 sînt arătați ca supuși otomani („raele”), fiind deci dobrogești băștinași. Cei mai mulți erau din Măcin (54) și Isaccea (26), iar ceilalți din orașele Babadag (3) și Tulcea (2) și din satele Garvăn, Luncavița,

⁹¹ Despre evreii din Dobrogea vezi Nikolaj Todorov, *op. cit.*, p. 40.

⁹² Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia rural-comunală, dosar 22/1854, f. 101-102.

⁹³ *Ibidem*, f. 106-107.

⁹⁴ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 202-203.

⁹⁵ Arh. St. Iași, fond Comitetul Sănătății, tr. 1576, op. 1797, dosar 24/1854, f. 1.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 6.

⁹⁷ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 507, 511, 519; M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 608.

⁹⁸ Alfons Wimpfen, *Erinnerungen aus der Walachei während der Besetzung durch die oesterreichischen Truppen in den Jahren 1854-1856*, Wien, 1878, p. 199-204.

⁹⁹ Arh. St. Iași, fond Comitetul Sănătății, tr. 1576, op. 1797, dosar 24/1854, f. 1, 6, 8-12, 14.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 16-17, 20-21, 36-37.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 42.

¹⁰² *Ibidem*, f. 50-55.

Groapa Ciobanului, Văcăreni și Pisica. Restul de 147 erau de fel de la stînga Dunării, majoritatea din Moldova (142), stabiliți însă în Dobrogea, unii de cîte 15, 18, 20 de ani și chiar mai mult, în diferite localități din nordul provinciei: satele Pisica, Turcoăia, Azalcău, Luncavița, Văcăreni, Greci, Niculițel, Crapina¹⁰³, Groapa Ciobanului, orașele Măcin și Isaccea, iar doi dintre ei lucraseră ca argați la Mănăstirea Cocoșu. Ei își luaseră în pribegie vitele, unele obiecte casnice, precum și diferite sume de bani¹⁰⁴. Astfel, Hristea Ioan, „moldovean raea” din Măcin, de profesie măcelar, aducea la Galați, unde voia să-și exercite în continuare meseria, 14.000 de lei¹⁰⁵. De asemenea, Simon Tudorache, originar din Galați, stabilit în urmă cu 11 ani în satul dobrogean Pisica, unde se ocupase în primul rînd cu pescuitul, revenea acum cu 2 boi, 3 vaci, 2 minzați, un vițel, o pușcă, o luntre și o sumă de bani¹⁰⁶.

Cealți fugari erau de diferite alte naționalități. După români urmașii țiganii, în număr de 58, toți de fel din Moldova unde fuseseră robii unor boieri și de unde fugiseră în Dobrogea¹⁰⁷, cei mai mulți în urmă cu cinci ani. Ei se stabiliseră la Văcăreni, Niculițel și alte sate românești, unii avînd meseria de fierari¹⁰⁸, dar acum preferau să se întoarcă la starea de robie decît să riște a fi omoriți de turci. Au mai trecut de asemenea Dunărea 35 de bulgari, majoritatea din orașele Măcin și Isaccea, dar 8 dintre ei erau așezați de curînd în Dobrogea, unii fiind veniți de la Șumla și Varna¹⁰⁹. Alți fugari creștini au fost: 7 greci, toți orașeni (din Măcin, Isaccea și Tulcea), dintre care 4 erau originari din teritoriile grecești¹¹⁰; 7 sîrbi, toți din Măcin, unde 6 dintre ei erau stabiliți de curînd¹¹¹; 1 armean, de fel negustor din Galați¹¹², și 1 italian (sard), venit de 4 ani ca „precupeț” la Măcin¹¹³. Alături de aceștia se refugiau la Galați și 2 evrei: un negustor din Tulcea, originar însă din Moldova¹¹⁴ și un pescar din satul Crapina numit Ioan Botezatu, despre care se spune că era de fel din Roman, „trecut peste Dunăre de 17 ani, fiind atunce evreu și s-au botezat acolo”¹¹⁵, adică în Dobrogea.

Alți locuitori ai Dobrogei s-au refugiat din aceleași motive, încă din anul 1854, pe teritoriul Basarabiei, trecuți probabil prin vădul de la Isaccea. În 1857 încă, unii dintre ei se mai aflau în partea acestei provincii rămasă Imperiului rus¹¹⁶.

¹⁰³ Este vorba, fără îndoială, de un sat dispărut ulterior, situat foarte probabil, pe malul bălții cu același nume. Pentru vechimea acestei denumiri vezi Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, [Constanța], [1966], p. 39.

¹⁰⁴ Arh. St. Iași, fond Comitetul Sănătății, tr. 1576, op. 1797, dosar 24/1854, f. 8—12, 17, 21, 34, 37, 42, 51—55.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 9.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 52.

¹⁰⁷ În Imperiul otoman țiganii nu erau în stare de robie (Ion Ionescu [de la Brad], *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinopole, 1850, p. 20).

¹⁰⁸ Arh. St. Iași, fond Comitetul Sănătății, tr. 1576, op. 1797, dosar 24/1854, f. 51—52.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 9—11, 17, 34, 42.

¹¹⁰ Ibidem, f. 9—10, 12, 17.

¹¹¹ Ibidem, f. 10.

¹¹² Ibidem, f. 34.

¹¹³ Ibidem, f. 10.

¹¹⁴ Ibidem, f. 34.

¹¹⁵ Ibidem, f. 51.

¹¹⁶ Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CXXXI/12, f. 2.

Numărul dobrogenilor refugiați la stînga Dunării a fost, în mod sigur, mai mare. Jules Ladimir, în lucrarea sa, apărută chiar în anul 1854, afirmă că trupele ruse, retrăgîndu-se de la Măcin, au luat cu ele „3.000 de familii bulgare”¹¹⁷. După cum am văzut însă, nu a fost vorba de o ridicare cu forța de către ruși a creștinilor din Dobrogea, ci de fuga lor în Țara Românească și Moldova pentru a scăpa de masacrele turcilor. În ceea ce privește naționalitatea lor, afirmația este indubitabil falsă, deoarece din documentele oficiale emise de autoritățile românești rezultă că numărul fugarilor bulgari a fost înfîm în comparație cu cel al românilor.

Fuga la stînga Dunării în timpul războiului Crimeii a salvat de la decimare sigură populația creștină a Dobrogei. Masacrele săvîrșite de turci cărora le-au căzut victime creștinii care nu s-au putut refugia în Țara Românească și Moldova, au continuat pînă la sfîrșitul acestui război. Într-un raport austriac de la Galați, din 14 martie 1855, se spune că turcii pustiau „în mod îngrozitor în Dobrogea”¹¹⁸. Cele mai multe localități din cazaua Tulcea rămăseseră doar, cu o treime din populație, iar patru sate, complet goale, nu mai constituiau decît „un morman de moloz”¹¹⁹. La 12 iunie 1855, trupele otomane recupă orașul Tulcea, purtîndu-se cu o brutalitate ieșită din comun¹²⁰. Chiar cimitirul catolic din acest oraș este profanat și distrus de ostașii de sub comanda lui Ferik Sali Pașa¹²¹.

După intrarea armatelor otomane în Țara Românească, s-au luat măsuri pentru readucerea la vetrele lor a fugarilor din Dobrogea. Încă de la sfîrșitul lui iulie 1854, cîrmuitorul serhatului Silistra, Ibrahim Pașa, aflat la Călărași, cerea să se dea voie bejenarilor stabiliți în județul Ialomița „a se întoarce la urmă-le cu toate ale lor”¹²². La 26 august același an, însuși Derviş Pașa, comisarul imperial al Porții, făcea o intervenție în acest sens la București¹²³. În primăvara anului 1855, după cum constata medicul francez Camille Allard, locuitorii emigrați au început să se reîntorcă în Dobrogea¹²⁴.

Astfel, după evidențele care ne-au parvenit, în cursul anului 1855, pe la punctul Oltenița s-au înapoiat la vechile vetre 339 de refugiați din Dobrogea, cei mai mulți în ultimele trei luni: 17 în octombrie, 66 în noiembrie și 124 în decembrie. Din numărul total, 314 erau din Turtucaia, 12 din Mesimale („Mesi Malis”), sat situat la sud de acest oraș, în Deliorman, 8 din Silistra, 4 din Garvăn și 1 din Popina. Toți sînt arătați ca „rumâni, supuși otomani”, afară de 3 turci din satul Mesimale¹²⁵. În ceea ce privește românii turtucaieni, făcînd comparație cu lista celor trecuți la stînga Dunării în iunie 1854, rezultă că multe nume erau identice, ca de exemplu: Radu Crăciun, Stancu Goricel, Iorga Carabulea, Păun al Frații, Ispas Rotaru, Radu Boiangiu, Vlad Iordache, Gheorghe Șoangher, Marin Păsat, Nicolae Olteanu, Gheorghe Dorobanțu, Dinu Ceafălan, Dumitru Lupu

¹¹⁷ Jules Ladimir, *op. cit.*, p. 278.

¹¹⁸ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 269.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 649.

¹²⁰ Alfons Wimpfen *op. cit.*, p. 199–200.

¹²¹ Anton Durcovici, *Istoricul parohiei catolice din Tulcea*, în „Revista catolică”, III, (1914), nr. 1, p. 123.

¹²² Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 204.

¹²³ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Divizia rural-comunală, dosar 22/1854, f. 166.

¹²⁴ Camille Allard, *Mission médicale dans la Tartarie-Dobrouitcha*, Paris, 1857, p. 56.

¹²⁵ Arh. St. Buc., fond Obștescul Control, dosar 620/1855, f. 1–44.

Gheorghe Pironea, Ion Roșu, Stancu Cucu, Enciu Șopîrlă, Stancu Carmaciu, Dobre Trosca, Gheorghe Balcă, Pătrașcu Moraru, Oprea Negoită ș.a.¹²⁶, Cei care nu apar în evidențele din 1855 se întorseseră, foarte probabil, spre sfîrșitul anului precedent.

Alți refugiați, în număr de 236, s-au înapoiat tot atunci pe la punctul Călărași. Dintre aceștia, 138 erau din Silistra, 7 din Ostrov, iar la 87 se menționează numai că erau din „Turchia”, fără a se preciza localitatea. Cu excepția a doi bulgari și doi sirbi, toți sînt înregistrați ca „rumâni”¹²⁷.

Revenirea fugărilor nu s-a făcut așadar dintr-o dată. În octombrie 1855, aiagul cazalei Hîrșova trimitea un delegat la Ocîrmuirea județului Ialomița, cerînd ca românii dobrogeni refugiați în acel județ să fie trimiși înapoi „peste Dunăre, la urma lor”¹²⁸. În urma cercetărilor întreprinse de ocîrmuire, s-a constatat că în plășile „mărginașe” ale județului se refugiaseră în anul precedent 50 de familii de români dobrogeni, fiind așezate în satele Dudești (3), Fetești (3), Stelnică (3), Maltezi (2), Cegani (7), Bordușanii Mari (6), Bordușanii Mici (7), Făcăeni (15), Găița (2), Vlădeni (1) și Chioara (1). Acești băjenari erau originari, în cea mai mare parte din satele Seimeni și Topalu și doar cîteva familii proveneau din Cochirleni, Ostrovu cel Mare (Ostrov — lingă Silistra, azi în jud. Constanța), Răsuhața (Rasova), Groapa Ciobanului și Varoș (azi cartier al Hîrșovei). Toți aveau nume curăț românești, pe care le întîlnim de altfel în toate părțile locuite de români, ca, de pildă: Ștefan Mocanu, Ilie Popa, Duțu Durnoiu, Ilie Băjenaru, Dumitrache Vița, Stan Porcaru, Anghel Moșu, Ion Zîrnă, Stan Grecu, Marin Vulpe, Ion Frigură, Petre Fluture ș.a. Cei mai mulți (44 de familii) se întorseseră deja în Dobrogea, iar 6 familii, avînd pașapoarte austriece, rămăseseră în țară¹²⁹, ceea ce arată originea lor transilvăneană, spre deosebire de ceilalți care erau, fără îndoială, dobrogeni băștinași, supuși otomani.

În aprilie 1856, autoritățile otomane intervineau pe lingă cele ale Țării Românești, arătînd că, locuitorii din părțile Hîrșovei, fugiți la stînga Dunării „din evenimentele trecute, voind acum a să întoarcă înapoi la urmă-le, spre a-și face arăturile, orînduiții la scheli le cere a plăți vamă pentru fiecare oaie cîte lei trei și pentru fiecare bivoli cîte lei „cinsprezece”, făcînd rugăminte „a fi numiții apărați în această plată”¹³⁰. La 9 mai se trimitea poruncă la punctul Gura Ialomiței, „în dreptul căruia cad șatele Hîrșovi(i), să libereze pe locuitorii acelor sate, care au venit în acest prințipat din cauza evenimentelor trecute, ca să se înapoieze la urma lor fără a fi îndatorați la plata taxelor, numai pentru vitele acelea însă ce într-adevăr se vor dovedi că sînt drepte ale lor și aduse din decindea”¹³¹.

La cîteva ani după terminarea războiului, așa cum constata naturalistul Wutzer, erau sate în care creștinii refugiați în 1854 nu se înapoiaseră încă¹³². În ianuarie 1857, Said-Pașa, guvernatorul Dobrogei și al Bulgariei de nord-est, intervenea personal la caimacamul Țării Românești pentru înapoierea unor locuitori din Seimeni, aflați, din timpul refugiului, în satul

¹²⁶ Ibidem, fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 246/1854, f. 73—80

¹²⁷ Ibidem, fond Obștescul Control, dosar 562/1855, f. 1—32.

¹²⁸ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 211.

¹²⁹ Ibidem, p. 211—213.

¹³⁰ Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CXV/15, f. 7.

¹³¹ Ibidem, f. 8.

¹³² C. W. Wutzer, *op. cit.*, vol. I, p. 254.

ialomițean Cegani¹³³. Cercetîndu-se la fața locului, s-a constatat că, într-adevăr, în satul pomenit, se găseau șapte familii de băjenari dobrogeni, deveniți însă, între timp, locuitori ai țării¹³⁴. De asemenea, în martie 1857, autoritățile otomane de la Tulcea, în urma intervențiilor făcute pe lângă cele ruse de la Chișinău, urmau să primească în ostrovul Ceatal, un număr de locuitori ai Dobrogei refugiați în Basarabia¹³⁵.

Pe de altă parte, cei care s-au întors și-au găsit de regulă locuințele distruse. Ofițerul polonez amintit menționa că „bordeiele părăsite” erau incendiate de turci¹³⁶. La Rasova, casele locuitorilor fugiți, multe dintre ele construite cu puțin înainte de război, au fost transformate în cenușă de către bașibuzuci¹³⁷.

După restabilirea liniștei, pribegii care se salvară trecînd la stînga Dunării s-au întors, în cea mai mare parte, la vechile lor așezări, de care cei mai mulți erau legați din moși strămoși. La fel cum procedaseră înaintașii lor după fiecare război, ei și-au durat noi locuințe și și-au refăcut gospodăriile distruse, nădăjduind că urgia care-i lovisе avea să fie ultima. Așa se face că și după războiul Crimeii, în tabloul etnic al Dobrogei, cu toate noile colonizări cu elementele musulmane¹³⁸, populația românească și-a menținut preponderanța numerică¹³⁹ și chiar pe cea economică și culturală, dînd dovadă, ca și în alte teritorii, de vitalitatea remarcabilă a poporului nostru.

R É S U M É

Les guerres qui ont dévasté le territoire de Dobroudja dès la seconde moitié du XVIIème siècle ont provoqué des grands préjudices matériel et des pertes masives des vies humaines. Pour les roumains de Dobroudja, comme pour les autres chrétiens de la province, la seule possibilité de sauver leurs vies pendant les guerres était de se réfugier en Vallachie ou en Moldavie. Après la guerre ils revenaient mais d'habitude ils retrouvaient leurs maisons toutes brûlées. Ça c'est répété à une grande échelle pendant la guerre de Crimée (1853--1856), quand la fuite des roumains vers la rive gauche du Danube a été déterminée surtout par les déprédations et les massacres des Bashi-bazouks (des troupes turques irrégulières, constituées surtout des soldats qui avaient fait partie de l'ancienne armée ottomane).

À partie du Mars 1854, quand la province devient partie du champ du combat et surtout à partie du Juin, même année, quand les troupes russes qui avaient été vaincues commencent leur retraite sur le Danube, la fuite des roumains vers la Vallachie et la Moldavie prends une grande envergure. Cette fois des familles entières cherchent refuge, par groupes de milliers de personnes. Ils partaient avec leur chars, leur betes et les objets qu'ils pouvaient prendre. Les autorités roumaines les ont accueilli avec bienveillance et leurs ont donné des aliments et des abris.

Cette fuite a sauvé les vies d'un grand nombre des roumains de Dobroudja, car beaucoup de gens qui ont resté en Dobroudja, ont été massacrés par les Bashi-bazouks. Après la guerre la plupart des exilés sont revenus. Ils ont trouvé leurs abris brûlés, mais tout comme leurs précurseurs, ils ont commencé à les reconstruire.

¹³³ Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 220.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 222.

¹³⁵ Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CXXXI/12, f. 2.

¹³⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 75.

¹³⁷ C. W. Wutzer, *op. cit.*, vol. I, p. 262.

¹³⁸ Despre aceste colonizări (cu tătari din Crimeia și cerchezi) vezi îndeosebi Al. P. Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcări de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX, cu specială privire la coloniile bulgărești din aceste regiuni, în „Analele Dobrogei”, X (1929), p. 42.*

¹³⁹ *Ibidem*, p. 43-47.

P R É C I S

The wars which ravaged the Dobrudja territory starting from the second half of the 18th century led to great material damages and massive losses of human lives. For the Romanian people of the region, as well as for the other Christian inhabitants of the province, the only possibility to save their lives during these wars to flee away to Wallachia and Moldavia. After peace was restored they used to return to their homes which they usually found burned to ashes. This happened again, on a large scale, during the Crimean War (1853-1856), when the Romanians retreat on the left bank of the Danube was determined especially by the robberies and massacres of the Bashi-bazoukery (irregular Turkish troops which included mainly soldiers which had belonged to the ancient Ottoman Army).

Beginning with March 1854, when Dobrudja became part of the battle field, and especially from June of the same year, when the defeated Russian troops begin to withdraw over the Danube, the Romanians retreat to Wallachia and Moldavia gets mass proportions. This time entire families retreat, in ever growing groups of thousands and thousands of people.

They left away, taking their waggons, the cattle and the goods they could carry. The Romanian officials received them with sympathy and offered them food and shelter.

This mass retreat saved the lives of a great number of people, since those who rested in Dobrudja were massacred by the Bashi-bazoukery. After the war the greatest part of the refugees came back to their places. Most of them found their homes destroyed but in the same way their ancestors did, they began to rebuild them.

Românii din America și Marea Unire

ION MUNTEANU

Urmărind procesul general de emigrare transoceanică din Europa răsăriteană, constatăm că emigrarea românească s-a înscris printre ultimele deplasări demografice spre America de Nord. Emigrarea tardivă și, mai ales, volumul redus în comparație cu celelalte emigrații est-europene dovedesc o rezistență specifică a elementului românesc la tendințele generale, obiective de dislocări demografice — aderență puternică la spațiul carpato-dunărean, la idealurile naționale.

Față de imigrația totală din statele Europei estice, aflată în S.U.A. după primul război mondial, imigrarea românească a fost cea mai redusă, reprezentând, de exemplu, 9% din imigrația poloneză (102.823 imigranți români față de 1.139.979 imigranți polonezi), 29% din imigrația cehoslovacă (362.438 imigranți cehi și slovaci), 24% din cea maghiară (397.287 imigranți de origine maghiară) și 6% din imigrația din U.R.S.S. (1.535.563 persoane) ¹.

Emigranții români s-au înscris, încă de la începutul așezării lor în S.U.A., aproape integral în procesul de făurire a economiei nord-americane de tip industrial, deplasarea demografică fiind nu numai o simplă deplasare spațială, ci și una profesională, trecind de la preocupările agricole la cele industriale și aducându-și totodată contribuția, prin modul de viață și moștenirea culturală, la ceea ce poartă astăzi denumirea de „spirit american”.

Elementul caracteristic cel mai important al profilului grupului românesc din S.U.A. a rămas aderența lui la aspirațiile sociale, culturale și naționale ale României din acei ani. Departe de țara de origine, împinși în Lumea Nouă de condițiile vitrege economice, sociale, spirituale și, mai ales, naționale, românii americani — originari din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș — și-au păstrat nealterate limba, portul, obiceiurile și tradițiile, au menținut permanent treaz sentimentul conștiinței naționale și al unității de neam.

Pe fundalul permanenței ideii de neam, procesul de organizare a românilor emigranți în S.U.A. — apariția organelor de presă românești, legăturile strânse cu România și prezența unor misiuni și delegații românești în America — au determinat chiar din momentul intrării României în război maturizarea acțiunilor mișcării naționale unioniste a românilor americani.

Intrarea României în război, dar mai ales înfrângerea armatei noastre, au găsit în statele Americii de Nord o opinie publică cu totul nefavorabilă. Ziarele americane erau nu numai indiferente, dar de-a dreptul dușmănoase față de România. Unele ziare, cum ar fi „New York Tribune”, ne criticau aspru, „New York Times” și „Washington Post” tăceau sau ne aminteau alături de fenomenele negative din Balcani. Despre justetea războiului și a cauzei noastre nici un singur cuvânt ².

O greutate mult mai mare apăsa însă pe umerii emigrației române, și anume, opinia favorabilă și binevoitoare pe care o aveau americanii față de Austro-Ungaria în general și în special față de năzuințele Ungariei. Cu

¹ Radu Toma, *Românii din America. Bibliografie comentată*, București, 1978, p. 7. Cf. 15th Census of the United States 1930. Population, vol. II, Washington, U.S. Census Office, 1933, p. 323.

² Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, p. 11.

atît mai mult cu cît propaganda maghiară³, în urma unor declarații, făcuse cunoscut opiniei publice americane că românii nu vor unirea Transilvaniei cu România și sînt mulțumiți cu stăpînirea ungurească, că românii n-au nimic de revendicat, că nu se plîng, că sînt mulțumiți de starea lor politică, economică, socială și națională și se bucură de aceleași drepturi ca și ungurii.

În această atmosferă, mișcarea național-unionistă a românilor americani și-a început activitatea printr-o propagandă viguroasă, talmăcind în toată amploarea lor scopurile, luptele și jertfele poporului român pentru dezrobire și unitate națională, iar aceasta s-a concentrat în focarele mari de opinie publică (Washington, New York, Philadelphia, Boston, Chicago) și totodată asupra personalităților politice ale Americii de Nord.

Printre primele manifestări de solidaritate a românilor americani cu lupta României pentru desăvîrșirea unității de neam amintim refuzul⁴ acestora față de chemarea consulatelor maghiare de subscriere la împrumutul de război al Ungariei sau de colaborare la acțiuni de salvare a Crucii Roșii maghiare.

Înțelegînd că datorează patriei-mame tot ce au, românii americani au strîns și au trimis în țară ajutoare: medicamente, articole chirurgicale etc., au început să se înroleze voluntari. Alături de aceste acțiuni, o intensă propagandă s-a desfășurat prin presa românească, prin organizarea parăzilor de port și muzică națională, a serbărilor și a adunărilor populare.

Răspunsul românilor americani față de politica dușmănoasă a emigrației maghiare a fost dat în cadrul unor mari adunări naționale ce s-au desfășurat pe tot parcursul anului 1917. Trei dintre acestea ne-au atras atenția în mod deosebit: cea de la Youngstown⁵, din 2 iunie, de la Detroit⁶, din 16 septembrie, și cea de la Cleveland⁷, din 23 septembrie 1917. Din mîile de inimi ale participanților la aceste adunări — reprezentanți ai organizațiilor, parohiilor și societăților culturale — izvora dorința de libertate și dreptate națională, de unire a tuturor românilor într-un singur stat, în care români și numai români să fie stăpîinii acestuia. Prin apelul⁸ „Către iubiiții noștri compatrioți români din glorioasa Republică a Statelor Unite” se făcea cunoscut românilor americani că trebuie să conlucreze între ei și să ia parte la războiul de dezrobire a neamului, să spună lumii că în conștiința românilor trăiește viu sentimentul libertății și dorul nestins pentru cultură și independență națională — „să arătăm lumii că noi voim să trăim liber în România Mare, că nu vrem să ne mai plecăm capul nici noi, nici urmașii noștri”⁹ — scria ziarul „America” la 22 septembrie 1917. Vocea „Unirii” urma să fie auzită la „masa verde a celor mari și tari, care vor hotări soarta popoarelor după acest război”¹⁰. Organizarea acestor adunări naționale a fost însuflețită și de prezența membrilor misiunii patriotice — Vasile Lucaciu, Vasile Stoica ș.a. — sosită în S.U.A. încă din aprilie 1917.

⁴ Titus Podea, *Transilvania*, București, 1936, p. 116.

⁵ „Sămănătorul” din 1 iunie 1917.

⁶ „America” — *Romanian Daily News*, din 15 septembrie 1917.

⁷ *Ibidem*, din 22 septembrie 1917.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

Propaganda emigrației române debutează în anul 1918, în strinsă legătură cu înființarea în S.U.A. a primei Legații Române¹¹. Stabilirea Legației Române în America de Nord a fost salutată cu însuflețire de toți românii conștienți, de toți românii care năzuiau să lupte pentru realizarea idealului național.

Membrii legației, în frunte cu ministrul plenipotențiar Constantin Angelescu¹², au participat la amplele adunări naționale de la Chicago¹³ și Indiana Harbor¹⁴, din februarie 1918. În sala Auditorium din Chicago, cei cinci mii de participanți cântau imnurile naționale române și american, uralele nesfârșite răsunau din piepturile ardelenilor și bănățenilor. La marea adunare națională de la Indiana Harbor, ministrul C. Angelescu a fost solicitat de ziaristii americani să răspundă la întrebarea de ce a intrat România în război, răspunsul fiind clar și răspicat: „lupta pentru întregirea neamului și pentru cele 4 milioane de români pe cale de a fi deznaționalizați”¹⁵.

Biserica română ortodoxă a emigranților din America și-a manifestat patriotismul și adevărată luptă României pentru desăvârșirea unității statului național în cadrul unui congres al tuturor parohiilor române, ținut între 9 și 10 martie 1918 în orașul Youngstown¹⁶. Prin hrisovul de închinare și supunere a românilor ortodocși din S.U.A. către Sfânta Mitropolie a Ungaro-Vlahiei se hotărăște că „nici preot, nici mirean, de astăzi înainte să nu mai fie supus, nici să mai aibă nici un soi de legături cu Mitropolia Română Ortodoxă din Ungaria și Transilvania, legături care au fost să se rupă și numai atunci să fie statornicite iarăși, când Transilvania și ținuturile românești din Ungaria vor fi dezrobite, făcând parte din regatul liber al României”¹⁷.

De la intrarea României în război, activitatea românilor americani s-a dezvoltat în două direcții: activând singuri în cadrul organizațiilor lor naționale (Uniunea Societăților de Ajutor și Cultură ale Românilor, Liga Națională Română și Congresul Național Român) și împreună cu celelalte națiuni oprimate din Austro-Ungaria, în cadrul Uniunii Democratice Central Europene¹⁸.

Legăturile permanente și lupta comună a emigranților națiunilor subjugate de monarhia austro-ungară au fost încununată de succes. În ziua de 25 octombrie 1918, la Philadelphia¹⁹, reprezentanții celor 18 națiuni oprimate au depus jurământul solemn că se despart de Austro-Ungaria și că declară libere și independente națiunile lor.

Proclamarea independenței națiunii române a fost urmată de declarația Ligii Naționale Române din America, care făcea publică hotărârea „nea-

¹¹ *Ibidem*, din 26 ianuarie 1918.

¹² „Roumanian”, *Monthly Review*, 1918, vol. I, nr. 8.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ „America” — *Romanian Daily News* din 2 martie 1918.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1921*, vol. I, București, 1929, p. 137.

¹⁷ „America” — *Roumanian Daily News* din 12—15 martie 1918.

¹⁸ Titus Podea, *op. cit.*, p. 122.

¹⁹ „America” — *Roumanian Daily News* din 29 octombrie 1918.

mului românesc din Transilvania și comitatele învecinate din Banat că va continua din toate puterile sale lupta pînă ce sfintele sale aspirații de libertate și unire vor fi îndeplinite”²⁰.

Rezultatele acțiunii și propagandei românilor americani, Uniunii și Ligii Naționale au fost dintre cele mai bune. S-au înlăturat părerile eronate care circulau despre România și s-a creat o opinie în rîndurile americanilor de simpatie și cald interes pentru năzuințele poporului român. Unele ziare americane au început să publice aproape zilnic articole scrise de emigranții români, de conducătorii Uniunii și ai Ligii, dar mai ales furnizau publicului american informații reale despre România. Directorii ziarelor „Washington Post” și „New York Times” au devenit în scurt timp cei mai convinși apărători și susținători ai aspirațiilor neamului românesc. Mai mult decît aceasta, la 15 septembrie 1918²¹, reprezentanții națiunilor oprite — Masaryk, Paderewski, Hlinkovici și Vasile Stoica — au fost primiți de președintele Wilson, care și-a exprimat asentimentul față de aspirațiile națiunilor asuprite de Imperiul Habsburgic. De asemenea, Consiliul Național al Unității Române, constituit la Paris, a fost recunoscut, la 6 noiembrie 1918, de președintele S.U.A.

Deși mult redusă în comparație cu lupta românilor rămași acasă, lupta emigranților români din America a urmărit aceleași deziderate naționale — LIBERTATE ȘI UNITATE — s-au organizat și condus în atingerea acestui scop și au depus eforturi materiale considerabile.

Rezultatul activității emigrației române în America de Nord a devenit vizibil mai ales în anii următori, cînd atitudinea S.U.A. la tratatele de pace de la Paris a fost hotărîtoare în stabilirea prevederilor benefice României Mari. Înfăptuirea Unirii Transilvaniei cu România a făcut ca mii de emigranți răătăcitori pe meleagurile americane să se întoarcă în satele de unde pleaseră.

R É S U M É

Des que la Roumanie s'est engagé dans la première guerre mondiale, les roumains qui avaient émigré en Amérique et qui étaient originaires de la Transylvanie, du Banat, de la Crișana et du Maramureș, se sont situés, sur la position de la lutte pour la réalisation de l'unité nationale. Ce combat s'est manifestée par une active propagande pour la Roumanie, par des subsides et par la participation à la guerre dans l'armée américaine. Les roumains de l'Amérique désiraient les mêmes choses que tous les roumains: la liberté et l'unité.

P R Ê C I S

Event from the very moment when Romania was engaged in the First World War, the Romanians who had emigrated to America — most of them from Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș — assumed the fight for the fulfilment of the national unity. Their contribution to this cause consisted in an active propaganda in favour of Romania, in subsidies and in their direct action in the American army. Their desires were those of the other Roumanians, from all over world: freedom and unity.

²⁰ *Ibidem*, din 2 noiembrie 1918.

²¹ Valeriu Achim, Aurel Socolan, *Dr. Vasile Lucaciu luptător pentru drepturile românilor și unirea Transilvaniei cu România*, Baia Mare, 1968, p. 128.

Informații privind monumentele ridicate în memoria eroilor primului război mondial, în perioada 1920—1940

ADRIAN ADAMACHE

Se realiza imediat după primul război mondial una din doleanțele mult visate în timp de poporul român: să se adune, prin propria lui voință, între granițele statului național. Dar, ca și Independența, Unitatea națională a necesitat o luptă îndârjită, o luptă înarmată pentru crearea condițiilor sinequa-non ale exprimării libere de neatîrnare a voinței populare. Și ca în orice nouă luptă, noi jertfe s-au cerut poporului român. Numai în bătălia de la Mărășești sînt patruzeci de mii de morți¹.

În aceste condiții, cinstirea eroilor devenea nu numai o pietate față de fiii țării ce-și dăduseră viața pentru realizarea năzuinței populare, dar și o obligație morală. De aceea, prin Decretul nr. 4106 din 12 septembrie 1919 și apoi prin „Legea pentru cinstirea memoriei eroilor căzuți”, sancționată prin Decretul nr. 3530 din 24 august 1920, se instituie „Societatea Mormintelor Eroilor Căzuți în Război”². Prin această lege (art. 1, aliniatul 2) se stipula: „Se vor ridica de asemenea monumente comemorative în toate localitățile unde s-au desfășurat actele de eroism ale neamului, monumente ce vor avea o amploare deosebită după importanța luptelor ce au avut loc în acele regiuni”³. În acest fel se instituia oficial o adevărată politică, dar și o modă o monumentalistică.

Din păcate, acest al doilea aspect al problemei creează o piață a artelor plastice, unde cererea este mai mare decît oferta și în loc să fie un factor stimulatîv pentru sculptori și arhitecți, aduce în circulația publică mulți nechemați. Se constituie, la nivele locale, diferite societăți, comitete etc. pentru ridicarea de monumente în comune, în orașe, care au fonduri improprii angajării unor artiști de valoare și care se adresează unor simpli meșteșugari — pietrari de monumente funerare sau constructori — ce ridică lucrări care „constituie o adevărată rușine pentru țară”, cum se nota în adresa nr. 9647 din 6 noiembrie 1929 a Ministerului Armatei.

Și acestea toate în condițiile în care plastica românească, sub influența evenimentelor, cucerea noi poziții. Ca și în timpul războiului pentru independență, autoritățile invitaseră pe lîngă marele stat major un grup de artiști pentru a reflecta în operele lor încheștarea cu moartea, vitejia și avîntul armatei române. Sînt tocmai artiștii care vor întemeia la Iași, în 1917, societatea „Arta română”, printre fondatori aflîndu-se Nicolae Tonitza, Ștefan Dimitrescu, Teodorescu-Sion, N. Dărăscu, Camil Ressu, Marius Bunescu, Ion Jalea, Corneliu Medrea, Oskar Han etc.⁴

Și toate acestea tocmai cînd sculptorii ce participaseră direct la lupte — Jalea, de exemplu, va fi chiar rănit la Mărășești, în august 1917, și-și va pierde brațul stîng⁵ — simțînd deplin tumultul bătăliilor, vor realiza, uneori chiar din pămîntul tranșelor, o serie de lucrări — plastică mică — remarcabile

¹ Arh. St. Buc., fond Societatea „Mărăști”, dosar 43/1928, f. 57.

² „Monitorul oficial” nr. 119 din 2 septembrie 1920, p. 4163. Vezi și C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. IV, București, f.a., p. 419—420.

³ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. IV, p. 419.

⁴ Ion Frunzetti, *Sculptorul D. Paciurea*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, II (1955), nr. 3—4, p. 224.

⁵ Marin Mihalache, *Ion Jalea*, București, 1956, p. 12.

prin monumentalitatea lor (Cal căzut, Soldat pe front, ale lui I. Jalea, sau Refugiata, Prizonierii, Mutarea unui tun, de C. Medrea).

Este interesant de menționat că tocmai aceste lucrări vin să prevestească o modificare evidentă, ca esență stilistică, a conceptului de monumentalitate din sculptura românească, dominată pînă la acea dată de academismul unui Karl și Carol Stork, de clasicismul lui Ion Georgescu și de unele note romantice ale lui Ionescu Valbudea. Ele constituie de fapt o școală a noii generații de statuari români, prin acea palpitate a materiei care escamotează lumina pe volume într-un sens ușor rodinian (monumentul Burghezii din Calais sau cel al lui Balzac). Din păcate, această nouă expresie plastică rămîne totuși un simplu deziderat, căci artiștii sînt de cele mai multe ori la chereumul comanditarului.

Cercetînd documentele din fondurile Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice, Departamentul Artelor, Direcția generală a Artelor, Ministerul Cultelor și Artelor, Președenția Consiliului de Miniștri, Societatea „Mărăști”, Fundațiile Culturale Regale, Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române etc., se poate constata existența a două perioade distincte în dezvoltarea monumentalității românești: 1) perioada unei totale lipse de coordonare (1920—1929), în care artiștii sînt lăsați, pur și simplu, la chereumul comanditarului, perioadă în care se ridică principalele mari monumente, dar și acelea care constituiau „o adevărată rușine pentru țară”⁶ și; 2) perioada Comisiei Monumentelor Publice⁷ (1930—1940), cînd există un cît de cît control estetic⁸.

Pe de altă parte, din punct de vedere concepțional-stilistic, există o relativă periodizare a apariției formelor de monumente: o primă perioadă corespunzînd anilor 1920—1925, în care se ridică monumentele cu caracter statuar — soclu plus grup statuar — cum au fost monumentul eroilor cefești al lui I. Jalea și C. Medrea, Monumentul eroilor francezi — autori arh. P. Antonescu în colaborare cu sculptorii D. Paciurea, C. Medrea, P. Spaethe, Severin I. Jalea, I. Iordănescu și D. Mățăoanu, și o a doua perioadă corespunzînd anilor 1925—1937, deși tendința se va prelungi și după 1937, în care se ridică monumente în formă de obelisc. A treia perioadă corespunde anilor 1930—1937, în care se ridică marile monumente cu caracter vădit simbolic — Monumentul infanteriei al lui Jalea, Monumentul aviatorilor al Lidiei Kotzebue și I. Fekete, Mausoleul de la Mărăști — arh. Păndele Șerbănescu, sculptor A. Bordenache, Mausoleul de la Mărășești — arh. G. Cristinel, sculptori I. Jalea și C. Medrea, Ansamblul de la Tg. Jiu al lui C. Brîncuși, în fine, varianta definitivă a Arcului de Triumf — arh. P. Antonescu, colaboratori sculptorii I. Jalea, C. Baraschi, M. Constantinescu, C. Medrea,

⁶ Arh. St. Buc., fond Departamentul Artelor, dosar 61/1933, f. 53.

⁷ „Monitorul oficial”, nr. 52, din 5 martie 1930, p. 1759. Comisia se înstituește, de fapt, prin Decizia ministerială nr. 45.412 din 14 noiembrie 1929, dar își începe activitatea în 1930. Subliniem a nu se face confuzie cu Comisia Monumentelor Publice, înființată în 1874, și sancționată prin Decretul nr. 754 din 6 aprilie 1874, care este de fapt germeul Comisiei Monumentelor Istorice, căci scopul ei era de „a clasa și conserva monumentele noastre istorice”. (C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. IV, p. 216—218).

⁸ Comisia este pusă, de multe ori, în fața faptului împlinit, iar cînd cere demolarea monumentului nereușit intervin infinite cereri oficiale pentru exceptări. (Vezi, de pildă, Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 70/1939, f. 21).

M. Onofrei etc.⁹. A patra perioadă, corespunzând anilor 1937—1941, aceea a crucilor și troițelor, unele realizate potrivit proiectelor tip puse la dispoziția comanditarilor de Ministerul Cultelor și Artelor, prin Comisia Superioară a Monumentelor Publice (autori: arh. H. Teodoru, G. Ionescu, și N. Cucu) sau după o broșură cuprinzând tipuri de monumente în formă de troiță, publicată de Societatea Cultul Eroilor (printre autori: M. Onofrei).

Trebuie să subliniem de la bun început că această periodizare schițată de noi este relativă, întrucât există întrepătrunderi stilistice, iar unele monumente mari sînt concepute și realizate într-un timp îndelungat. De exemplu, în prima perioadă vorbeam de deplina putere a comanditarului asupra creatorului, în condițiile inexistenței unei prevederi legale de control estetic. Dar, dacă comanditarul solicită, autoritățile, în speță Ministerul Instrucțiunii Publice și, după 1920, Ministerul Cultelor și Artelor, delegă un reprezentant, îndeobște unul din profesorii de specialitate de la Academia de Belle Arte, să-și dea avizul. Astfel, la 21 august 1922, Dimitrie Paciurea îl vizitează pe Spiridon Georgescu, creatorul Monumentului eroilor din Regimentul 21, și își dă avizul asupra calității lucrării: „Lucrarea domnului sculptor Spiridon Georgescu prezintă calitățile necesare unui monument și, prin urmare, i se poate da curs execuției în bronz ca pe urmă să poată fi așezată pe orice piață a orașului”¹⁰.

Monumentele de la Mărășești și Mărăști vor fi finalizate într-o perioadă îndelungată. Încă din 1921 generalul Averescu, în momentul respectiv președintele Consiliului de Miniștri, aprobă un ajutor de 2,5 milioane lei pentru Mărăști și alte 2,5 milioane lei pentru Mărășești, căci „Una din datorii sfinte ale generațiilor prezente este proslăvirea eroilor neamului, care s-au sacrificat cu nespuse abnegațiuni și curagiu, purtați fiind de idealul național al înfăptuirii României întregite”, cum sună chiar rezoluția generalului¹¹.

Avatarurile Arcului de Triumf sînt de-a dreptul file de istorie. Terminat oarecum în grabă cu ocazia sărbătorilor încoronării, pe baza proiectului arhitectului Petre Antonescu, Arcul trece succesiv din administrarea Comisiei de organizare la Ministerul Lucrărilor Publice (4 noiembrie 1925) apoi, de la 25 august 1927, la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, în 1930, 7 iunie, la Ministerul Armatei, în 1933 de la 30 mai trece la Ministerul de Interne, din 28 aprilie 1934 la Ministerul Apărării Naționale¹², apoi la Primăria municipiului București, la Ministerul Cultelor și Artelor, la Straja Țării etc.¹³ Starea de degradare provoacă în 1929 o interpelare în Cameră¹⁴. În același an, 1929, se pune problema demolării lui, dar cade în balanță faptul că, pînă la acea dată, costase deja 4,5 milioane, pentru reluarea lucrului ar mai fi fost necesare 6 milioane, iar pentru demolare 900.000 lei¹⁵. Se instituie, în sfîrșit, o Comisie care stabilește reluarea lucrărilor, dată fiind intervenția lui P. Antonescu care subliniază că lucrarea trebuie numai definitivată¹⁶.

⁹ În legătură cu Arcul de triumf, vezi îndeosebi Virgiliu Z. Teodorescu, *Arcul de triumf. Contribuții documentare*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria Artă plastică, XVI (1969), nr. 2, p. 138—140.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 773/1922, f. 104.

¹¹ Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 69/1921, f. 1.

¹² Ibidem, f. 8.

¹³ Ibidem, dosar 4/1935, f. 27—28.

¹⁴ Ibidem, dosar 3/1929, f. 3.

¹⁵ Ibidem, dosar 28/1929, f. 21.

¹⁶ Ibidem, f. 21—23.

Perioada monumentelor cu caracter statuar (1920 — 1925)

Documentele ne relevă ridicarea unor monumente în principalele orașe ale țării. Unele sînt ridicate prin grija unor unități militare participante la efortul de război. Astfel, la 20 noiembrie se dezvelește la Mizil lucrarea lui I. Iordănescu dedicată eroilor din Regimentul de infanterie nr. 72¹⁷. La București, în 1923, se ridică monumentul eroilor din Regimentul nr. 21, citat mai sus, realizat de Spiridon Georgescu. La Satu Mare, Gheorghe Tudor ridică un alt monument pentru eroii Brigăzii 20 artilerie¹⁸. Toate trei monumentele erau formate din socluri sub formă de trunchiuri de piramidă purtînd deasupra imaginea, în sculptură rotundă, a unor soldați.

Un comanditar mai important este Statul, prin Ministerul Cultelor și Artelor. În aceste cazuri, se instituie Concursul de creație, cum este cazul celui pentru Monumentul Unirii de la Alba Iulia, la care participă cu proiecte sculptorii Dimitrie Paciurea, Spiridon Georgescu, Olteanu, Burcă, Mățăoanu, Han, Ionescu-Varo etc.¹⁹. Însă „Concursul s-a amînat fiindcă suma de 500.000 lei era prea mică. Comisia a găsit de cuviință să ridice suma la un milion și să amîne concursul”²⁰. Posedăm de la acest concurs fotografiile unora dintre proiecte, cel al lui Spiridon Georgescu²¹ și D. Mățăoanu²², dar din păcate nu și cel al lui Dimitrie Paciurea, un proiect necunoscut, chiar participarea sa la acest concurs fiind inedită. Proiectele celor doi sînt încărcate, baroce. Cel puțin cel al lui Spiridon Georgescu este aproape inestetic prin aglomerare. Pe o bază patrulateră se ridică un trunchi de piramidă cu pantă foarte lină. Se face o cumulare de personaje în toate tehnicile și formele de modelaj și cioplitorie, basoreliefuri și mezzoreliefuri, reliefuri înalte și sculptură rotundă. Însăși legenda ne dă o imagine a emfaticii monumentului: „Grup statuar: o alegorie: din sfărămături de imperii, regatul cu țările surori își iau avîntul de reinălțare”... etc.²³. Frizele reprezintă pe Traian și Decabal, două scene de triumfuri ale lui Mihai Viteazul și Ferdinand I. Altoreliefurile sînt intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia și încoronarea lui Ferdinand la Alba Iulia. Mai sînt două pedestale cu drumuri triumfale, basoreliefuri cu „reprezentări filozofice”, în fine, patru figuri la colțuri reprezentînd vechiul regat, Transilvania, Bucovina și Basarabia.

Un alt concurs din perioada respectivă este cel din 20 mai 1922 pentru Monumentul Unirii Bucovinei, la care participă sculptorii Dimitriu-Birlad și Burcă²⁴. Amîndouă lucrările aveau un caracter simbolic. Lucrarea lui Burcă reprezenta o femeie sărutînd drapelul, cea a lui Dimitriu-Birlad o femeie cu spadă (România) și o alta cu cătușele rupte (Bucovina), ce o îmbrățișa pe prima, amîndouă realizate în sculptură rotundă. Pe soclu un basorelief cu portretul regelui Ferdinand și la picioarele monumentului 4 lei culcați²⁵.

¹⁷ Ibidem, dosar 75/1921—1922, f. 112.

¹⁸ Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 790/1921, f. 10—12.

¹⁹ Ibidem, f. 8—9, 22, 26, 30.

²⁰ Ibidem, f. 22.

²¹ Ibidem, f. 27—28.

²² Ibidem, f. 23—25.

²³ Ibidem, f. 29.

²⁴ Ibidem, f. 17—19.

²⁵ Ibidem, f. 18.

În fine, un al treilea tip de comanditar îl formează comitetele locale instituite ad-hoc. Astfel de comitete se organizează la București și la Vădeni-Gorj pentru Monumentul Ecaterinei Teodoroiu, în 1923²⁰, la Focșani pentru Monumentul Unirii²⁷, la Safu Mare pentru Monumentul eroilor maramureșeni²⁸, la Bălilești-Muşcel pentru un monument al eroilor (autor: D. Mățăoanu, care execută lucrarea în mod onorific)²⁹, la Dorohoi pentru un monument al eroilor dorohoieni (autor Spiridon Georgescu)³⁰, la Tîncăbești-Ilfov³¹: (autor: D. Mățăoanu), la Tg. Ocna³², ca și pe Muntele Măgura-Cireșoia³³.

În aceeași perioadă, inaugurat în 1923, I. Jalea ridică în Franța, la Lorena, un monument al soldaților români morți în prizonierat în Germania³⁴ reprezentînd un „soldat în relief (care) parcă privește cu dor către țară-i depărtată”³⁵, la o comandă a Legației române de la Paris, care însă o face în numele Ministerului Cultelor și Artelor.

Perioada monumentelor în formă de obelisc (1926—1934)

Forma de obelisc nu este o noutate a perioadei, căci e o formă predispusă, ca să zicem așa, sensului de remember. Apărut în Egiptul antic, cristalizat în volume stabile — trunchi de piramidă cu muche în pantă abruptă, finalizat cu o piramidă pe o pantă lină — reluat în sculptura europeană de după Renaștere (manierism italian), acest tip formal semnifica o legătură între lumină și pămînt, între dumnezeire și omenire. Renașterea obeliscului în monumentalistica românească interbelică are însă o motivație mult mai banală: ușurința în construcție și prețul redus datorită fondurilor reduse de care dispuneau comitetele locale.

Arătăm că, după 1926, se instaurează o adevărată modă a monumentelor închinare eroilor. Se crează o serie întreagă de comitete locale care strîng fonduri, prin colecte publice, pentru ridicarea unor asemenea lucrări. Comitetele din orașe, uneori și din comunele rurale, reușesc, atunci cînd adună sume mai mari, să se adreseze unor artiști consacrați, care realizează în continuare monumente sub formă statuară. Așa se întîmplă la Huși (autor Mihai Onofrei)³⁶, la Bușteni (autor C. Baraschi)³⁷, la Tulcea³⁸, Monteoru (autor I. Jalea)³⁹ etc.

Comitetele din comunele rurale însă, se adresează de obicei, din lipsă de fonduri, unor pietrari locali cum erau Kadari Ince din comuna Racoșu de Jos (pentru monumentul din comuna Mureni-Odorhei)⁴⁰, Nicolae Marschal

²⁶ Ibidem, dosar 835/1923, f. 18, 19, 20 și dosar 581/1920, f. 5.

²⁷ Ibidem, dosar 875/1924, f. 2.

²⁸ Ibidem, fond Direcția generală a Artelor, dosar 117/1929, f. 15.

²⁹ Ibidem, f. 52.

³⁰ Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 879/1924, f. 2.

³¹ Ibidem, fond Dir. generală a artelor, dosar 113/1925, f. 9.

³² Ibidem, fond Fundațiile Culturale Regale, dosar 10/1923, f. 4.

³³ Ibidem, f. 11.

³⁴ Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 691/1921, f. 2 și 165.

³⁵ Marin Mihalache, *Ion Jalea*, București, 1956, p. 14.

³⁶ Arh. St. Buc., fond Direcția generală a Artelor, dosar 135/1928, f. 97.

³⁷ Ibidem, f. 57.

³⁸ Ibidem, dosar 100/929, f. 3—10.

³⁹ Ibidem, fond Departamentul Artelor, dosar 60/1933, f. 34—35.

⁴⁰ Ibidem, dosar 13/1931.

din Jimbolia (pentru monumentul din comuna Traunau-Timiș)⁴¹, Pellegrinetti din Botoșani (comuna Corni-Botoșani)⁴², Dumitru Boitor din Oravița (comuna Cacova-Caraș)⁴³, Francisc Zalay din Rodna (comuna Ibănești-Mureș)⁴⁴, Ferdinand Gallas din Timișoara (comuna Sandra-Timiș)⁴⁵ etc.

Unii dintre aceștia sînt chiar ambițioși: Dumitru Boitor propune pentru comuna Cacova un monument în formă de dom pe bază hexagonală cu 6 coloane în stil corintic și acoperiș conic⁴⁶. O formă asemănătoare se încearcă și în comuna Bențid-Odorhei⁴⁷, fără a se indica autorul. Ferdinand Gallas încearcă un grup statuar reprezentînd un „luptător rănit”, susținut de un altul⁴⁸. Nu numai că lucrarea este incorectă ca proporții anatomice, dar soclul extrem de înalt pretindea anumite „deformații” dată fiind poziția privitorului — de jos în sus — de care F. Gallas nu ține seama. E. Marschal⁴⁹ creează un ostaș rănit susținut de un Christ, lucrare corectă, e drept, dar rece și goală ca expresivitate, mai curînd funerară decît eroică.

Însă tipul specific rămîne obeliscul întîlnit în majoritatea comunelor rurale. Astfel de monumente se construiesc în comunele Galați-Făgărași⁵⁰, Săcureni⁵¹, Cioc-Odorhei⁵², Ibănești-Mureș (autor E. Pompei)⁵³, Pojejena de Jos-Caraș (autor Atanasie Cojocan)⁵⁴, Solocma-Odorhei⁵⁵, Putna-Rădăuți (autor N. Pantilescu)⁵⁶, Ungra-Tîrnava (autor J. Tompa)⁵⁷ etc.

Majoritatea acestor monumente au deasupra vulturi cruciați sau înspădați, cu aripi desfășurate. Cererea este atît de mare încît un întreprinzător fabricant din Timișoara, Carol Piffel, începe să fabrice și să vîndă în serie vulturi pentru monumentele eroilor la dimensiunile 135—155 cm „din metal industrial arămit sau bronzat cu spadă și cunună sau baionete și cruci”⁵⁸. Pe drept cuvînt după dorința și buzunarul comanditarului! Această delimitare între monumentalistica urbană statuară prin excelență — și cea rurală, a obeliscului, se accentuează și mai mult în perioada 1930—1937, perioadă care corespunde *epocii ridicării marilor monumente* în principalele orașe, dar și accentuării diferențierii, mai ales că începînd de la această dată se execută o transpunere a monumentalisticii funerare în monumentalistică publică la nivel rural. De exemplu, în 1933, în comuna Zăhărești-Suceava, se ridică un monument în formă de cruce (proiect P. Mendiach din Suceava, de meserie meșter pietrar)⁵⁹. Forma de cruce apare și în monumentele din

⁴¹ Ibidem, f. 36.

⁴² Ibidem, dosar 68/1932, f. 23.

⁴³ Ibidem, dosar 61/1933, f. 5.

⁴⁴ Ibidem, dosar 66/1932, f. 1—9.

⁴⁵ Ibidem, dosar 61/1931, f. 61.

⁴⁶ Ibidem, dosar 62/1933, f. 10.

⁴⁷ Ibidem, dosar 61/1933, f. 47 și dosar 62/1933, f. 18.

⁴⁸ Ibidem, dosar 62/1933, f. 3—4.

⁴⁹ Vezi nota 41.

⁵⁰ Ibidem, dosar 66/1933, f. 37.

⁵¹ Ibidem, f. 42—43.

⁵² Ibidem, dosar 68/1932, f. 21.

⁵³ Ibidem, dosar 68/1932, f. 23. Este variantă respinsă.

⁵⁴ Ibidem, dosar 61/1933, f. 45, dosar 62/1933, f. 15.

⁵⁵ Ibidem, dosar 62/1933, f. 7.

⁵⁶ Ibidem, dosar 57/1936, f. 3.

⁵⁷ Ibidem, dosar 56/1936, f. 66—67.

⁵⁸ Ibidem, dosar 66/1932, f. 54.

⁵⁹ Ibidem, dosar 61/1933, f. 41 și dosar 61/1933, f. 11 (planul).

comuna Comloșul Mic — Timiș⁶⁰, Scorîștea-Teleorman (proiect N. G. Marinescu din Roșiorii de Vede)⁶¹, Românești-Suceava (P. Mendiac)⁶² etc.

Începînd din 1936, după atestarea documentară, încep să-și facă apariția forme ce fac trecerea între obelisc, cruce și troiță. Este un gen promovat de Societatea „Cultul eroilor”. Este de fapt, cu un obelisc în care „se decupează” în altorelief o cruce. Așa sînt proiectele sculptorului Raiciu, folosit în comuna Tămăiu-Satu Mare⁶³, Lehacea-Giurgiu⁶⁴, Ocna-Tecuci⁶⁵ ș.a.

Înmulțirea comitetelor locale, veniturile reduse ale acestora, angajarea unor meșteșugari determină autoritatea statală să intervină pentru salvagardarea monumentalității noastre. În 1929, la 6 noiembrie, cu adresa 9647, Ministerul Armatei sesizează Ministerul Cultelor și Artelor că mai multe din monumentele ridicate în amintirea eroilor neamului „constituie o adevărată rușine pentru țara noastră” și „se comite o adevărată bătaie de joc cu banul public, risipit pentru lucrări carii strică vederea piețelor publice prin lipsă de estetică și mediocritatea execuției”⁶⁶. În urma acestei sesizări, prin Decizia nr. 45412 din 14 noiembrie 1929⁶⁷, a fost hotărîtă înstituirea Comisiei superioare pentru monumentele publice⁶⁸.

Prin decizia Ministerului Cultelor și Artelor nr. 30544/1930, publicată în Monitorul oficial nr. 50 din 3 martie 1930⁶⁹, se stabilesc atribuțiile (examinarea și avizarea proiectelor de monumente executate de „Stat, județ, comună, sau instituții depinzînd de stat, precum și cele ce se ridică de către particulari sau comitete, dacă au caracter public sau sînt de interes național”, examinarea și avizarea se face din punct de vedere estetic...). Comisia era formată dintr-un președinte — directorul general al artelor — doi sculptori, un pictor, un arhitect și un secretar. La 30 decembrie 1929, prin Decizia nr. 50732, se numesc Fritz Storck și Ion Jalea ca membrii sculptori, I. Al. Steriadi ca membru pictor și Duiliu Marcu ca membru arhitect, iar secretar Ion Pașa, subdirector la arte. Prin Decizia nr. 130767 din 4 octombrie 1930, Ion Minulescu este numit președinte în locul lui Z. Picișanu, detașat în acel moment la președenția Consiliului de Miniștri⁷⁰.

În această componentă, Comisia a funcționat, cu mici modificări (Ion Jalea fiind înlocuit de Corneliu Medrea din 1938, iar Duiliu Marcu cu H. Teodoru și apoi cu G. Ionescu), pînă în 1940, cînd, prin Decizia ministerială nr. 56257 din 22 noiembrie 1940, Dan Botta devine președinte, membrii fiind Corneliu Medrea, Mac Constantinescu, G. Zlotescu, C. Joja și G. Ionescu, respectiv Ion Pașa⁷¹. La solicitarea președintelui, la 18 decembrie 1940, C. Medrea și Mac Constantinescu sînt înlocuiți cu Dimitrie Anastase și I. Gr. Popovici⁷².

⁶⁰ Ibidem, dosar 68/1932, f. 3 și dosar 66/1932, f. 38.

⁶¹ Ibidem, dosar 61/1933, f. 6.

⁶² Ibidem, dosar 89/1937, f. 25.

⁶³ Ibidem, dosar 90/1937, f. 25—26.

⁶⁴ Ibidem, f. 988.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, dosar 61/1933, f. 53.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XVIII, București, 1930, p. 168.

⁷⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 61/1933, f. 53.

⁷¹ Ibidem, dosar 91/1940, f. 58.

⁷² Ibidem, f. 60, 66.

Comisia a desfășurat o activitate prodigioasă, mai mult însă pe linia asanării. Pare a fi fost evitată uneori de forurile statale. Exceptându-i pe I. Jalea și C. Medrea și pe câțiva sculptori de mîna a doua ca Pantazi, Dimitriu-Bîrlad, Ionescu-Varo, I. Iordănescu, Spiridon Georgescu și Gheorghe Tudor, autorii marilor monumente nu au trecut cu proiecte prin fața Comisiei superioare. Totuși, încercările Comisiei de a impune pe artiștii specializați în locul meșterilor pietrari este meritoriu. Aproape ca un lait-motiv apar în jurnalele comisiei formulări de tipul: „comitetul local ar trebui să se adreseze unui artist sculptor sau unui arhitect diplomat pentru întocmirea unor proiecte de monument, potrivit scopului ce urmărește”⁷³.

Permanent, comisia luptă pentru sobrietatea monumentului. Modificînd mereu proiectele, membrii comisiei notează în acest sens: „Să se scoată obuzele, ghiulelele și tunurile de la baza monumentului; să se lărgească ultimele două trepte ale monumentului spre a nu da impresia unei scări”⁷⁴, să se suprimă detaliile de profil din mijlocul monumentului, care-i știrbesc unitatea, să se mute în partea de jos crucea încununată cu lauri ce figurează în partea de sus a proiectului, să se suprimă două trepte din postamentul monumentului, treapta ultimă înlocuindu-se cu un soclu mai larg, spre a nu se da impresia unei scări”⁷⁵.

Destul de des se resping proiectele, deoarece sînt „cu totul lipsite de frumusețe și proporții”⁷⁶ sau „lipsit de gust artistic și nepotrivit pentru scopul unui monument al eroilor”⁷⁷ sau „total inestetic, lipsit de proporții și caracter de monumentalitate”⁷⁸ sau „are caracter mortuar și nu eroic”⁷⁹. Uneori însă este evitat avizul comisiei sau cerut cu întîrziere, ca în cazul monumentului ridicat în comuna Stavropoleos-Moreni-Prahova, unde, la data solicitării aprobării, monumentul era deja instalat. În consecință, „Comisia găsește că nu e cazul să se mai pronunțe asupra lui și hotărăște să se atragă atenția Primăriei că s-a călcat regulamentul privitor la monumentele publice precum și Circulara emanată de la Ministerul de Interne”⁸⁰.

Un caz aparte, care demonstrează eludarea legislației în vigoare, o constituie „sculptorul” N. I. Iancu. În ședința din 31 martie 1933, în fața comisiei ajunge proiectul monumentului ce urma să fie ridicat în comuna Vadu Pașii din județul Buzău, realizat de sus-numitul sculptor. Pentru a-și susține cauza, comitetul local afirmă — și ulterior se confirmă — că N. I. Iancu „a ridicat mai multe monumente în cuprinsul județului”⁸¹, dar fără aprobarea comisiei. „În urma discuției avute, comisia hotărăște să se ceară lămuriri autorităților locale, în ce comune și cu ce aprobări a mai ridicat monumente acest constructor”⁸²; sună concluzia jurnalului nr. 62/1933 al comisiei.

⁷³ Ibidem, dosar 68/1932, f. 23. (Jurnalul nr. 54 al ședinței din 29.III.1932).

⁷⁴ Ibidem, dosar 68/1932, f. 22.

⁷⁵ Ibidem, f. 7.

⁷⁶ Ibidem, dosar 61/1933, f. 12.

⁷⁷ Ibidem, f. 22.

⁷⁸ Ibidem, dosar 68/1932, f. 6.

⁷⁹ Ibidem, f. 3.

⁸⁰ Ibidem, dosar 86/1934, f. 17.

⁸¹ Ibidem, dosar 61/1933, f. 12.

⁸² Ibidem.

„*Perioada 1930—1935.* Corespunde ridicării unora din marile monumente de valoare. Atestări documentare avem numai pentru o serie din ele, cum ar fi corectele lucrări ale lui D. Mățăoanu din comuna Poraschina-Teleorman, reprezentînd un soldat de santinelă ⁸³, monumentul de la Caracal al lui I. Schimidt — o victorie încoronînd un soldat, flancată de două grupuri statuare reprezentînd mitraliori și un basorelief cu scenă de atac — bine proporționat și impunător ⁸⁴; monumentul semnat de Pantazi în comuna Grăjdana, reprezentînd un soldat în mers, cu o interesantă desprindere din masă a reliefului înalt ⁸⁵; în fine, una din bunele realizări ale sculptorului Ionescu-Varo, monumentul eroilor cavaleriști de la Oituz ⁸⁶.

În acești ani, Ion Jalea realizează două lucrări destul de controversate, cea de la Monteoru-Buzău ⁸⁷, reprezentînd un soldat în atac, și monumentul Infanteriei ridicat la Șosea în 1934 ⁸⁸, în colaborare cu arhitectul N. Georgescu. De fapt, Jalea și Georgescu cîștigă un concurs pentru acest monument în 1932 (participase și Corneliu Medrea printre alții). Considerat de unii ca o „masă enormă de piatră și bronz... dar departe de a constitui o operă de artă, mai ales potrivit cu scopul pentru care a fost ridicat”, cum scrie chiar un specialist de primă talie ca Grigore Ionescu ⁸⁹, însoțit la vremea ridicării lui de o „violentă campanie de presă” ⁹⁰, mutat pentru a face locul altei lucrări ⁹¹, acest monument, judecînd după planul păstrat în arhive, merită o mai mare atenție, întrucît reprezintă o nouă concepție monumentalistică în arta statuară românească. Prea modern pentru epoca în care a fost ridicat — de unde și neînțelegerea criticii epocii, obișnuită cu tipul clasic — soclu plus statuie — lucrarea lui I. Jalea și N. Georgescu se constituie pe o integrare a ansamblului sculptural în aspect general arhitectural. Pe o gradare de volume simetrice din care izbucnește o coloană masivă de piatră, cu un caracter monumental evident și succesiv în același timp, într-o unduire aproape concentrică, Jalea construiește ansamblul sculptural. De la soldatul culcat, trecînd prin grupuri de mitraliori și pînă la cei porniți în atac, avînd ca axă un purtător de drapel, întreaga compoziție se încheagă într-o formă piramidală, într-un crescendo. Atitudinile tuturor personajelor erau veridice și bine stabilizate caracterologic. În fine, lucrarea demonstra o virtuozitate a modelajului în genul acelor plastici mici aduse de pe front de sculptor. În orice caz, față de proiectul prezentat de Medrea — mult mai decorativ și mai cuminte — Jalea aduce cu acest monument un suflu nou, al cărui corespondent îl vom găsi tirziu, abia în monumentul de la Carei al lui Geza Vida.

Dacă luăm în considerație construcția monumentului propriu-zis și a grupurilor sculpturale, din aceeași perioadă datează și ansamblul de la Măraști. Deși lucrările încep încă din jurul anului 1920—1921, cele de suprafață

⁸³ Ibidem, dosar 86/1934, f. 4. Vezi și fotografiile în dosar 85/1934, f. 1—6.

⁸⁴ Ibidem, dosar 31/1936, f. 41, 43.

⁸⁵ Ibidem, dosar 85/1934, f. 12.

⁸⁶ Ibidem, dosar 64/1935, f. 18.

⁸⁷ Ibidem, dosar 60/1933, f. 34—35.

⁸⁸ Ibidem, dosar 86/1934, f. 22, 15 și dosar 85/1934, f. 7 (planul).

⁸⁹ Gr. Ionescu, *București. Ghid istoric și artistic*, București, 1938, p. 314.

⁹⁰ Marin Mihalache, *op. cit.*, p. 18.

⁹¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 89/1940, f. 3.

se construiesc începînd din 1928. Proiectul arhitectural aparține lui Pandelescu Șerbănescu, Planul inițial⁹² se modifică în decursul timpului.

Aspectul definitiv este astfel descris de autor într-un raport din 16 decembrie 1930, „acest monument se compune din doi mari piloni, deasupra cărora se găsește (sic!) două vase mari... de bronz, în care va arde flacăra nestinsă. În fața acestor piloni se găsește pe fiecare cite un haut — relief, cu cite o grupă de statui în față, turnate în bronz. Între acești doi piloni este o placă susținută de două coloane, <pe> care se va grava, în marmură, numele tuturor eroilor morți în bătălia de la Mărăști. În mijlocul acestei plăci se găsește un grup simbolizînd pacea și dragostea de neam. În dreptul monumentului se va (sic!) construi terase suprapuse și consolidat terenul... În fața monumentului se va construi un bazin jos cu o coloană în mijloc”⁹³.

Toate lucrările sculpturale au fost realizate de cvasinecunoscutul, la acea vreme Aurel Bordenache, în anul 1930. Spre deosebire de alte monumente pentru care s-a recurs la concurs, în acest caz însă comanda a fost primită datorită relațiilor sculptorului cu generalul Mărgineanu, unul dintre conducătorii societății⁹⁴. Aurel Bordenache este trimis chiar la Paris cu o bursă de 1000 lei „să studieze fresca și arta bizantină la școlile de acolo”. Ajunge în atelierul prof. Baudoin, dar se reîntoarce sculptor. Este atît de bine pregătit — e drept că nu primește onorariu pentru lucrare, ci doar o promisiune vagă pentru un atelier în Mărăști⁹⁵ — încît generalul Dabija, președintele societății, este nevoit să solicite părerile competente ale altor sculptori referitoare la modalitățile tehnice de turnare în bronz a lucrărilor lui⁹⁶.

Principalele lucrări dovedesc însă că A. Bordenache este un sculptor corect care știe să îmbine sculptura rotundă cu relieful înalt și basorelieful. Cele două văduve cu copiii „venind și ei la osuar”⁹⁷ sînt două ipostaze demne pentru tematica maternității. Din păcate însă, dacă elementele luate separat sînt satisfăcător realizate, compoziția întregului este ternă. Cei doi cavaleri ce vor să unifice grupurile de pe cei doi piloni sînt stereotipi, stereotipă este și poziția personajelor din compoziție, în fine o lucrare ce nu strălucește și nu produce nici acel șoc estetic ce implică gîndirea în rezonanță, care caracterizează marile opere. Ansamblul mai conținea și un grup de bronz așezat în fața monumentului și doi vulturi pe pilonii de la intrare, realizate pe aceeași linie corectă dar insipidă.

Monumentul de la Mărăști mai conține și o serie de picturi (portrete și fresce) realizate I. Ioanid⁹⁸, într-un stil bizantin actualizat, amintind uneori de Costin Petrescu, precum și vitralii proiectate de arh. D. Michelson⁹⁹, într-un stil ușor baroc. De fapt, întregul complex suferă de o amalgamare de stiluri, de la pilonii neoclasicismului german, la sculptura ce se zbate între academism și rodinianism, pînă la pictura bizantinizantă, la sarcofagile

⁹² Ibidem, fond Societatea „Mărăști”, dosar 43/1928—1935, f. 16.

⁹³ Ibidem, f. 58.

⁹⁴ Ibidem, f. 293.

⁹⁵ Ibidem, f. 293, 324, 296.

⁹⁶ Ibidem, f. 291 (Scrisoarea lui I. Dimitriu-Bîrlad), f. 292 (scrisoarea lui Oskar Spaethe).

⁹⁷ Ibidem, f. 207.

⁹⁸ Ibidem, f. 293 și dosar 68 (Album 1), f. 50.

⁹⁹ Ibidem, dosar 43/1928—1935, f. 320—326.

renascentiste și scaunele de piatră în stilul tradiționalismului românesc imprimat de Ion Mincu și Duiliu Marcu.

Deși terminat abia în anii 1938—1939, stilistic acestei perioade îi aparține și monumentul de la Mărășești. Ridicat din inițiativa Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, prin liste de subscripție, dar și cu ajutorul guvernului¹⁰⁰, inițial numit Biserica Neamului, mausoleul de la Mărășești a necesitat aproape douăzeci de ani de lucrări.

S-a instituit un concurs în 1921, în juriu figurînd generalul Cristescu, șeful Marelui Stat Major, ca reprezentant al Ministerului de Război, arhitectii Grigore Cerchez, Smărăndescu și P. Antonescu din partea Societății Arhitecților Români, și G. Balș și Ghica-Budești din partea Societății Monumentelor Istorice și la care întrunește majoritatea voturilor proiectul prezentat de arhitectii Pomponiu și Cristinel¹⁰¹. Spre deosebire de Pandelescu, care adoptase forma portalului cu doi piloni, Pomponiu și Cristinel aleg tipul de dom¹⁰², așezat pe un uriaș joc de forme paralelipipedice de mare masivitate. La aceste socluri cu baze octogonale sau pătrate duc un număr impresionant de trepte, obositoare însă prin repetarea formei triunghiulare. Ceca ce salvează mausoleul din punct de vedere estetic este domul care are tamburul înconjurat de o friză creată de I. Jalea și C. Medrea în 1938¹⁰³ și nu în 1930, cum mai cred unii dintre biografii lor¹⁰⁴.

De fapt, la 3 iulie 1937 încep discuțiile între I. Jalea și Alexandrina Cantacuzino¹⁰⁵, președinta S.O.N.F.R., care le propune realizarea frizei sculpturale de 126 m². Se pare că are loc un concurs, la care participă și Spiridon Georgescu¹⁰⁶ (invitat mai mult pentru a-i determina pe cei doi artiști să scadă prețul de la 1.260.000 lei cît ceruseră inițial, pînă la 800.000 lei¹⁰⁷). În tot cazul, lucrarea frizei nu începuse pînă la 20 ianuarie 1938, cînd încă se aștepta superavizarea proiectului de către ministrul apărării naționale¹⁰⁸.

Stilistic, marea friză este dominată de clasicismul cu nuanțe ușor romantice, specific lui Jalea¹⁰⁹, avînd și elemente de ritm decorativ, aduse în lucrare probabil de C. Medrea. Pentru friză, Medrea și Jalea au compus două variante¹¹⁰, pentru că în final să le combine. Lucrarea se grupează în jurul unei victorii înspadate, avînd în stînga un grup de portrete ale unor conducători militari în frunte cu regele Ferdinand (într-o poziție marțială, afectată), apoi soldați și artilerie, un atac de cavalerie etc. În dreapta regina (în aceeași poziție statică și marțială), cu un grup de surori de caritate, soldați cu arme și lopeți, un grup de artilerie, pușcași în poziția în genunchi și culcat, în fine, un atac de infanterie și un grup sanitar — toate foarte bine ritmate. În totalitatea sa, lucrarea prinde grupuri de ostași în cele mai diverse momente ale luptei și corespunde scopului ce și-l propuseseră artiștii. Chiar

¹⁰⁰ Ibidem, fond Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, dosar 289/1919—1930, f. 3.

¹⁰¹ Ibidem, la dosar se află un istoric destul de amănunțit, editat de S.O.N.F.R.

¹⁰² Ibidem, dosar 359, f. 3.

¹⁰³ Ibidem, dosar 329/1937—1938, f. 15, 8, 15, 18—20 și dosar 341/1938, f. 4—6, 40 și 41.

¹⁰⁴ Do exemplul Marin Mihalache, *Cornel Medrea*, București, 1972, p. 28.

¹⁰⁵ Arh. St. Buc., fond cit., dosar 329/1937, f. 1.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 5.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 15.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 18.

¹⁰⁹ Ibidem, dosar 341/1938—1939, f. 5—6 și 10.

¹¹⁰ Ibidem, dosar 329/1937, f. 13—14.

Jalea va scrie la 5 iunie 1938, în momentul în care aproape se terminase cu înscrierea în piatră a proiectului lor modelat în lut și turnat apoi în ipsos: „aspectul general al lucrării este așa cum l-am dorit și, după ce piatra va lua patina pe care numai vremea va ști să-i dea, se va vedea osteneala realizării unei opere, de artă”¹¹¹.

Cu aceste două ultime lucrări pătrundem în cea de a patra perioadă a monumentalisticii românești interbelice, cea a *troițelor*. Subliniem din nou că periodizarea se aplică în mod general și nu absolut. În orașe se va continua realizarea unor monumente statuare. În mediul rural își fac apariția însă troițele — tip tradițional de permanentizare în memorie a unui fapt, formă ce reprezintă o stilizare a semnelui creștin de cruce. Continuă să se construiască și monumente de tip obelisc, dar frecvența acestei forme începe să scadă cu cât ne apropiem de 1930. Astfel, dacă în ședința Comisiei superioare a monumentelor publice din 2 septembrie 1937¹¹², se discută nouă proiecte de monumente, numai două au forma de troiță; în ședința din 28 octombrie 1938¹¹³ din cele nouă proiecte discutate patru erau troițe și una cruce, în ședința din 17 decembrie 1938¹¹⁴ din șapte proiecte discutate șase adoptaseră deja forma de troiță.

Tendința este atât de puternică, încât chiar Comisia Monumentelor Publice, atunci când, pentru a putea face față numeroaselor cereri de proiecte ce i se adresează de către autoritățile locale, comitete sau școli, solicită Ministerului instituirea unor concursuri la Academile de arte frumoase și de arhitectură pentru proiecte de monumente, indică forma de troiță¹¹⁵. În aceeași perioadă, Societatea „Cultul Eroilor” publică o broșură cuprinzând proiecte de monumente în cinstea eroilor, aproape toate adoptând formula troiței¹¹⁶ (de fapt din această broșură se inspiră constructorul Monumentului din comuna Meri-Guala-Teleorman, folosind un proiect al sculptorului Mihai Onofrei¹¹⁷, ca și cel din comuna Cîrpa-Severin¹¹⁸ și Fîntinele-Liliecenii-Bacău¹¹⁹). În 1938, Consiliul Străzii Țării înaintează Comisiei 20 de proiecte de troițe semnate de arh. Aurel Smîntînescu, pe care ulterior intenționa să le pună la dispoziția unităților sale teritoriale, în vederea ridicării unor monumente în curtea școlilor¹²⁰.

În această perioadă se ridică și o serie de lucrări statuare, unele chiar de importanță cum ar fi Monumentul Unirii de la Lugoj, opera sculptorului Radu Moga, din care se disting două bune busturi, ale lui I. I. C. Brătianu și Al. Macsony¹²¹; Monumentul eroilor din comuna Domnești-Muscel, operă a lui I. Pantazi (soldat în atac)¹²²; Monumentul de la Lehliu al lui Spiridon Georgescu, reprezentînd un soldat în atac care lovește cu pușca ținută de țevă¹²³, lucrare cu mișcare violentă, bine realizată, dar într-o poziție prea

¹¹¹ Ibidem, f. 20.

¹¹² Ibidem, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 55/1937, f. 61.

¹¹³ Ibidem, dosar 95/1938, f. 61.

¹¹⁴ Ibidem, f. 101.

¹¹⁵ Ibidem, dosar 49/1937, f. 89.

¹¹⁶ Ibidem, dosar 70/1939, f. 140.

¹¹⁷ Ibidem, dosar 92/1938, f. 46.

¹¹⁸ Ibidem, dosar 91/1939, f. 124.

¹¹⁹ Ibidem, dosar 92/1930, f. 167—187.

¹²⁰ Ibidem, dosar 70/1939, f. 335.

¹²¹ Ibidem, dosar 92/1938, f. 71.

¹²² Ibidem, dosar 94/1938, f. 35.

¹²³ Ibidem, f. 58.

mult folosită (vezi lucrarea aceluiași Spiridon Georgescu din București, Podul Cotroceni); Monumentul eroilor din comuna suburbană Grivița-Dămăroaia, operă a sculptorului I. Pantazi¹²⁴, reprezentînd o victorie cu lauri și stîndard, avînd la picioare un soldat căzut; Monumentul eroilor de la Aninoasa — obelisc cu acvilă — al lui Radu Moga¹²⁵; Monumentul eroilor de la Curtișoara-Olt¹²⁶, operă a sculptorului V. Dimitriu-Leorda etc.

Merită reținute, prin originalitatea lor, monumentul din comuna Bălănești-Olt, realizat de I. Iordănescu¹²⁷; monumentul din comuna Poiana Mare-Dolj al sculptorului Mihail Onofrei (proiect reușit în urma unui concurs la care participase și H. Igiroșanu)¹²⁸; în sfîrșit monumentul eroilor marinari obținut de Constantin Baraschi în urma unui concurs în juriul căruia figuraseră Oskar Spaecher, Fritz Stork, M. Vlădescu și P. Antonescu¹²⁹.

Lucrarea lui I. Iordănescu din comuna Bălănești-Olt folosește elemente deja cunoscute: obelisc, cască, lauri, vulturi, drapel, dar realizează un basorelief de un decorativism excelent din vulturul cu aripile desfășurate, ce susține un drapel în zdrențe. Modelajul e viu, decorativismul sugestiv, cu totul neașteptat la un sculptor cuminte îndeobște.

Un monument de excepție îl constituie ansamblul sculptural realizat de Constantin Brăncuși la Tg. Jiu, conceput „pentru a preamări memoria eroilor gorjeni care s-au jertfit în război”¹³⁰. Monumentul de la Tg. Jiu este format din 3 piese mari: Poarta sărutului, o formă modernă de arc de triumf, Masa tăcerii și Coloana infinitului — o formă nouă, originală, provenită din obelisc. Unic în opera lui Constantin Brăncuși, ansamblul este o nouă în monumentalistică, atît prin amploare cît și prin conceptul extrem de modern al monumentalisticii: pe de o parte ideea de peisaj sculptural nou introdusă aici de către marele revoluționar al sculpturii moderne, pe de alta, decantarea în forme non-figurative a unor semnificații complexizate, prin stilizări succesive.

Încheind, este greu de precizat numărul exact al monumentelor ridicate în amintirea eroilor din primul război mondial. Florian Tucă vorbește de peste 2000 de monumente¹³¹. El se referă însă numai la acelea ce se mai păstrează în picioare. Din păcate însă, unele dintre ele au fost demontate și înlocuite cu alte monumente — numai în București am putea cita Monumentul cadrelor didactice, realizat de I. Jalea și C. Medrea după un proiect al pictorului A. Verona sau Monumentul Infanteriei al lui I. Jalea.

Dar ceea ce este important este că acest număr mare de comenzi a dus la o modificare structurală a conceptului de monumentalitate în sculptura statuară românească, fie pe linia realismului, fie a simbolismului, fie a decorativismului, realizat printr-o întrepătrundere aproape simbiotică între arhitectura monumentală și sculptură, fie pe acea linie a peisajului monumental din efortul brăncușian. Deși nu au fost implicați în acest efort monumentalistic unii mari creatori ca Dimitrie Paciurea, Fritz Stork, relativ Mac

¹²⁴ Ibidem, dosar 93/1938, f. 102; dosar 95/1938, f. 15.

¹²⁵ Ibidem, dosar 90/1939, f. 8; dosar 70/1939, f. 5.

¹²⁶ Ibidem, f. 11.

¹²⁷ Ibidem, dosar 92/1938.

¹²⁸ Ibidem, dosar 70/1939, f. 677.

¹²⁹ Ibidem, dosar 89/1940, f. 19—21.

¹³⁰ Arh. St. Tg. Jiu, fond Primăria orașului Tg. Jiu, dosar 141/1935, f. 1. Vezi și Arh. St. Craiova, fond Rezidența ținutului Olt, dosar 106/1938, f. 1—2.

¹³¹ Florian Tucă, *În memoriam. Intințar eroic*, București, 1972, p. 8.

Constantinescu, Romulus Ladea, I. Irimescu, Gh. Anghel ș.a., numai cîțiva sculptori și-au putut dezvolta ideile. Ne gîndim în primul rînd la Ion Jalea și Cornel Medrea, la Mihai Onofrei și Constantin Baraschi, dar și la Dimitrie Mățașanu, Gheorghe Tudor, Lidia Kotzebue și Iosif Fekete, la Iordănescu și Spiridon Georgescu, la Pantazi și Ionescu-Varo cit și la o serie de arhitecți dintre care unii de mare talent, ca P. Antonescu și D. Marcu, H. Teodoru și G. Ionescu. Acestei mari desfășurări monumentalistice îi datorăm și ansamblul de la Tg. Jiu, unic în felul său în istoria monumentalisticii universale.

A fost sigur o nouă dovadă a participării artiștilor noștri la frămîntările timpului și poporului cu care făceau trup comun.

R É S U M É.

À partir du 1920, quand la „Société pour les tombeaux des héros de la guerre” a été fondée, dans les villes, ainsi que dans les villages on a commencé à ériger des monuments à l'honneur des soldats qui avaient sacrifié leurs vies dans la guerre pour l'unité nationale. On a commencé avec des œuvres modestes, réalisées par des simples tailleurs de pierre et on a continué avec des véritables œuvres d'art créés par des artistes renommés. L'opinion de l'auteur est que cette action a eut deux phases distinctes: 1) entre 1920 et 1929, caractérisée par une totale absence de coordination et 2) entre 1930 et 1940, quand un certain contrôle est institué (la période de la „Comission des Monuments Publiques”). Enfin, on a érigé plus de 2000 de monuments qui glorifiaient les héros roumains de la première guerre mondiale.

P R É C I S

Beginning with 1920, when the “Society for the Tombs of the Heroes Fallen in the War” was founded, in towns as well as in villages monuments in honour of the soldiers who had sacrificed their lives in the war for national unity started being raised. The first of the were mere works of modest craftsmen; afterwards there appear valuable works of art created by famous artists. The considers that this action had two phases: between 1920 and 1929, characterized by a total lack of coordination and the second between 1930 and 1940, when a certain control is achieved (the period of the „Commission for Public Monuments”). Finally over 2000 monuments were raised which glorified the Romanian heroes of the First World War.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Diplomați români: Grigore Gafencu (V)

Multitudinea materialelor existente în fondul personal Grigore Gafencu, ne-a determinat să continuăm și în acest an prezentarea în revista noastră a unor articole, studii, discursuri parlamentare, conferințe, etc. ale marelui diplomat român.

Publicăm în numărul de față o serie de interpelări parlamentare aparținând lui Gr. Gafencu, apărute în anul 1934, în Editura „Argus” sub titlul *Ideea de ordine*. Titlul publicației este foarte sugestiv, din fiecare discurs sau interpelare parlamentară cuprinse sub acest generic străbătînd ca o necesitate vitală ideea de ordine într-un stat democratic, într-o perioadă deosebit de grea a istoriei țării noastre.

La 14 noiembrie 1933, I. G. Duca preia conducerea Consiliului de Miniștri, hotărît fiind să dizolve Garda de Fier, pe care o considera un mare pericol pentru existența României. Această orientare va determina asasinarea lui la 29 Decembrie 1933, pe peronul gării din Sinaia de către M. Constantinescu, membru al Gărzii de Fier. La 30 decembrie 1933 în fruntea guvernului a fost numit dr. Constantin Angelescu, care a introdus starea de asediu în orașele București, Cluj, Cernăuți, Iași, Chișinău, Galați, Constanța, Timișoara, Oradea, precum și în județele Dimbovița și Prahova ¹.

La 3 ianuarie 1934, președinte al Consiliului de Miniștri a fost numit Gheorghe Tătărescu. Sub conducerea acestuia, guvernul a trecut prin Corpurile legiuitoare proiectul de lege privind instaurarea stării de asediu, care practic se va prelungi pînă în 1937. În paralel, a fost introdusă și cenzura, lucru care va genera numeroase nemulțumiri.

Toată această perioadă frământată apare oglindită în discursurile și interpelările parlamentare ale lui Gafencu, care încearcă să sugereze guvernului la putere unele soluții reale pentru păstrarea ordinii într-un stat cu adevărat democratic.

Miliana Șerbu

¹ IOAN SCURTU, *Din viața politică a României*, București, 1983, p. 270—275; 301—306.

IDEEA DE ORDINE

Cuvînt înainte

București, Mai 1934

IUBITE DOMNULE PISANI,

Îți dedic această modestă broșură, închinată unei idei pe care de zece ani, alături de dumneata și urmînd înțeleptele dumitale sfaturi, o apărăm în ziarul „Argus”, cu o stăruitoare convingere: ideea de ordine.

Vei găsi, aici, patru cuvîntări ținute la Senat, în sesiunea trecută. Vei găsi și o a cincea cuvîntare, pe care n-am ținut-o. A cunoscut, totuși focul luptei parlamentare. O chestie de regulament — ce nu poate împiedica regulamentul? — a înăbușit-o, în două rinduri, chiar la picioarele tribunei. M-am supus în fața unei fatalități, mai însemnate, desigur, decît cele cîteva cuvînte, pe care aveam să le rostesc, și strîngîndu-mi notele, mi-am încheiat cuvîntarea la masa de lucru. Dacă adaug, astăzi, la patru discursuri vii și o cuvîntare moartă, nu e din ambiție nici din încăpăținare, ci fiindcă sînt, mi se pare, legate între ele: am ținut să așez în șir și în ordine, cîteva păreri despre ordin.

Te vei mira, poate, de tonul viu, și aprins, al unora dintre aceste mîni-festări parlamentare, atît de deosebit de liniștea și de măsura ce ne silim să păstrăm în scrisul nostru de toate zilele. Știi, însă, prea bine, iubite prietene, dumneata care ai fost de bun sfat și altora, mult mai mari și mai vițelioși ca

mine — zilele de glorie ale ziarului „Epoca” nu ți s-au șters niciodată din minte — că politica e politică, iar tribuna parlamentară e un loc de luptă, unde se dau și se primesc lovituri. De la înălțimea acestei tribune, cuvântul capătă viață și putere, ideea se desprinde limpede și tăioasă dacă ai și simți, că ai în față, un adversar. Lui îi datorești toată vloga ta bătaioasă. Ție îți datorește doar grija ca atunci când dezbraci cele spuse în focul luptei de toată însuflețirea luptei politice, cuvântul să rămână cuvânt și ideea, idee.

Ce e ordinea? Vorbesc de eu, dar nu îndrăznesc să îi dau o definiție. Mai ușor e să definesc ce nu e ordinea: dezordinea.

Dezordinea e starea în care sîntem astăzi. A fost poate totdeauna așa pretutindeni. Azi, însă, e mai mult ca niciodată, iar la noi, mai mult decît oriunde. Dezordinea e fiica vremii: o epidemie generală, care, la noi, prezintă semne deosebit de îngrijorătoare.

Un stat ce nu-și poate reduce cheltuielile la nivelul scăzut al veniturilor, reale cîrmuit de cel mai numeros guvern din lume și care, totuși, crește și se lățește zilnic, un stat plecat sub povara unui prea greu și prea scump organism, plecat sub povara unui prea greu și prea scump organism, dezarmat și față de bolile ce îi sleiesc populația și față de primejdiile ce ar putea să îi amenințe hotarele, cu pofte, sus, ce nu pot fi îngădite, și jos, cu nevoi ce nu pot fi îndeștulate, — asta e dezordine.

O viață politică în veșnică frămîntare, — trei partide la un program și trei programe la un partid, — cu „garnituri” de folosință și „garnituri” de conștiință, și cu acea atmosferă de neastîmpăr, ce se întinde, se adîncește și provoacă un gol în jurul oricărei cîrmuri, — și asta e dezordine.

Și dezordine e organizarea școlară, care nu are putința să dea nici creștere, nici carte, dar împarte titluri cu nemiluita, izvor de pretenții și de cele mai crude dezamăgiri.

Și tot dezordine e armata cu generali din ce în ce mai mulți și arme din ce în ce mai puține, cu uniforme multicolore cu care s-ar putea defila la zece parăzi dar cu muniții neîndeștăltoare, cu care nu s-ar putea ține nici zece zile război.

Starea e cu atît mai îngrijorătoare, cu cît dezordinea nu vine numai din lipsuri, ci mai ales din vădita nepotrivire între ce am putea face și ce facem.

Avem un stat falit într-o țară, bogată, o viață politică smintită la un popor cuminte, o școală care rătăcește un tineret bine înzestrat și plin de avînt, o armată slabă și totuși cel mai minunat material ostășesc...

Această strigătoare nepotrivire ne duce la încheierea că dezordinea nu e numai în stări și în fapte. E în suflete și în minți.

Realitățile ce ne înconjoară, dacă le pricepem uneori, nu le cercetăm niciodată. Din problemele care tulbură țara, prîndem doar cîte un amănunt. E undeva o nemulțumire? E treaba poliției. Izbucnește vreo suferință? E treaba cenzurii și a tribunalelor militare. Și, așa, reducem problema de ordine la o afacere de comisari și de agenți secreți.

Nu doar că nesocotim virtutea. Avem cinsprezece feluri de decorații pentru a o răsplăti. Napoleon a cucerit lumea și nu a răsplătit meritul și vitejia decît cu o panglicuță roșie: legiunea de onoare. În vremea cînd nu prea înfloresc virtuțile civile, noi le cinstim ca un curcubeu: cincisprezece ordine de onoare, — civile, militare, agricole, comerciale, culturale...

Îndrăgim gloria militară. I-am ridicat și un monument, un falnic Arc de triumf, pe care am înscris, cu litere de aur, numele unor victorii plătite cu

singe scump. Dar, monumentul e de lut și literele de aur, se desprind și cad în praf și în noroi. Am întins, atunci, în jurul simbolicei ruini, o șandrama pe care se lipește reclame de săpun, de pudră și de șoșoni.

E vădit că nu mai merge așa.

Într-o lume frământată de poftă și nemulțumiri avem o țară de apărat. Pe ce ne bizuim? Înăuntru, pe agerimea poliției, în afară pe autoritatea unor pacte de neagresiune.

Slabă apărare. Poliția și diplomația sînt accesorii. Ele pot cel mult masca dezordinea, — nu o pot înlătura. Politica noastră externă apără hotarele și tratatele de pace, adică ordinea internațională. Singurul ei sprijin e o desăvîrșită ordine internă: muncă stăruitoare, finanțe sănătoase, armată bună. În afară de această realitate, totul e fudulie. Fiindcă „revizionismul” cel mai primejdios nu e acela care se pierde în controverse juridice despre atît de confuzul articol 19. E acela care se străduiește să arate că stările noi sînt nerinduite, neorganizate și, deci, trecătoare. La asemenea uneltiri nu se răspunde prin argumente și „succese” provizorii. E nevoie de o atitudine definitivă, prin care se afirmă și se impune ființa, unitatea, trăinicia unui stat încheiat pe veți. E nevoie de ordine.

Ce e de făcut?

Lumea politică are o soluție. E gata, totdeauna, și, totdeauna, e aceeași: „să schimbăm guvernul”.

Și pe urmă?

Și pentru asta sînt soluții. Soluții de persoane și de principii. De o parte, combinații de partide și fracțiuni de partide. De alta, metode și programe noi, salvatoare.

Pentru unii, ordinea înseamnă să fie la putere. Cînd guvernul declară că va apăra ordinea, cu orice preț, cine nu pricepe de ce e vorba? Și cîți nu sînt doritori să ia din mîna guvernului și în sarcina lor, îndeplinirea acestei înalte și merituose activități?

Pentru alții, ordine înseamnă aplicarea unei doctrine politice, — democrația sinceră, stat de drept și de libertate, idealul năzuințelor de stînga sau națiunea organizată, potrivit unor principii de autoritate și de disciplină, țelul suprem al curentelor de dreapta.

Nu mă sfîesc, de cîte ori fac politică, să afirm credința mea în superioritate și politică, și morală, a principiului de libertate.

Cu dumneata, însă, iubite domnule Pisani, nu am făcut politică niciodată. Nu voi face nici azi.

De aceea îți voi mărturisii îngrijorarea mea că în dezordinea care domnește azi, nici un partid și nici un program nu poate mintui țara.

Fiindcă răul de care suferim nu e atît politic, colectiv-social. E individual. Dezordinea e în mintea și sufletul fiecăruia. Acolo e stăpină și de acolo își revărsă păgubitoarea ei înriurare.

Urmările acestei dezordine de gîndire le găsim, firește, și în viața publică, unde tind să transforme democrația în demagogie sau principiul de autoritate în tiranie. Dacă dibuim, însă, firul acestor tulburări pînă la cauza inițială, găsim dezechilibrul sufletesc, greșeala de judecată, — neputința de a gîndi.

Idea de ordine, dezbrăcată de toate adaosurile „sociologice” și parazitare, se desprinde în lumina înțelepciunii și a culturii clasice, ca o problemă de conștiință.

Ordinea inițială, de căpetenie, e ordinea ce domnește în ființa noastră, și o îngrămădește în cadrul armonios al unei gîndiri limpezi și al unei judecăți

drepte. O fire rînduită cunoaște legile proporțiilor și ale armoniei, gîndește bine, se exprimă just, scrie corect și păstrează măsura în cugetare și în acțiune.

Găsim o asemenea rînduială la clasele noastre conducătoare? Cînd urmărim, om de om, nu numai în exercițiul vreunei funcții înalte, la bară, la tribuna sau pe banca ministerială, ci în viața de toate zilele, rămînem uimiți de felul cum gîndesc, cum vorbesc, cum scriu, frunțașii noștri de azi și de mîine. Asta e latura cea mai îngrijorătoare a dezordinei în care ne zbatem. Fiindcă pe un asemenea fond de spirite și de suflete neacordate, orice program politic, orice plan de îndreptate socială, se desprinde ca o imagine reflectată de o oglindă încovoiată: ori prea mic, ori prea mare, — totdeauna strîmb.

Ne lipsește o „elită”. Cei care au fost urmașii boerimii vechi și noi, și-au pierdut vloga și puterile. Își amintesc de vremurile bune, le pare rău, sîsphină, dar au încetat de a mai gîndi. Cei care vin, purtînd cu ei puțințele de viață și de dezvoltare ale populației noastre rurale, știu să lupte, să îndure, să rivnească. Cei mai mulți dintre ei nu gîndesc, încă. Între cine a fost și cine vrea să fie, e un gol.

Ne lipsesc clasele de mijloc, păstrătoarele firești ale ideii de ordine, — clasele pe care, în apus, s-a sprijinit de veacuri, cultura și se sprijină, azi întreaga răspundere a cîrmuirii.

Avem, în schimb, pătura compactă, omogenă și atît de curat națională, a țărănimii noastre, rezervă nesecată de energie și de bun simț, căreia o elită strînsă sub semnul ideii de ordine, îi poate deschide o cale de pașnică și rodnică propășire.

Ne trebuie o asemenea elită. E datoria noastră, a tuturor, fără deosebire de credință sau de partid, s-o creștem și s-o punem în slujba țării. Pentru a face rînduială în treburile publice, pentru a deseobi cele trebuincioase de cele de prisos, pentru a nu ne pierde în amănunte și a nu greși proporțiile, pentru a ține în frîu porniri și pofte nesăbuite, pentru a îndestula nevoi adînci și drepte, trebuie să întronăm ordinea în domeniul gîndirii și al conștiinței.

Fiindcă nu rivnim pentru țara noastră o viață de frămîntări, fără strălucire, care duc cel mult la înfăptuirea unui program de partid sau a unui ideal social oarecare. Ci îi dorim cît mai multă strălucire și izbînzii de cea mai curată și mai înaltă omenie pe calea larg deschisă a destinelor ei, sub porunca ordinii desăvîrșite.

În acest gînd, iubite prieten, care aperi cu atîta credință tradiția clasică și limpezimea limbii românești, rămîn al dumatile

GRIGORE GAFENCU

I. G. DUCA

*Cuvîntare ținută la Senat, în ședința comemorativă
pentru I. G. Duca la 1 Febr. 1934*

După ce a citit o declarație a partidului Național-Țărănesc dl. Gafencu spune următoarele:

Să-mi fie îngăduit să adaug, din partea mea, un modest dar foarte sincer omagiu de respectuoasă și îndurerată simpatie. Mă urmărește o amintire.

Era în ultimele zile ale războiului nostru, la Tecuci. Coborâm din avion după o recunoaștere pe front. Doi civili așteptau pe câmpul de aterizare știrile aduse prin văzduh, — doi miniștri. Unul era Vintilă Brătianu, celălalt I. G. Duca. Venind spre mine, Duca mi-a strâns mâna și mi-a zis cu glas de prietenească aprobare: „Primejdioasă armă ți-ai ales”.

Aceste cuvinte mi-au revenit în minte când am aflat năpraznica știre a morții sale.

Și el își alesese în viață o armă primejdioasă. Politica are mai multe înțelesuri și mai multe înfățișări. Ea poate aduce foloase. Ion Duca nu a umblat după ele. Ea poate aduce răspunderi și primejdii. Ion Duca nu s-a dat înlături. Nu a căutat, dar nu ar fi respins onoarea de a cădea la postul său. A trăit de prea aproape și cu un interes prea încordat epopeea noastră națională pentru a nu fi învățat din vreme să privească primejdia în față. Și a căzut ca un ostaș.

Nu putem cinsti mai bine memoria lui, decît închinînd gîndurile noastre dragostei de țară, — dragoste adîncă, în care se întîlnesc năzuințele unor generații deosebite: generația care a pregătit România de astăzi, generația care a luptat în marele război și tineretul pe care trebuie să-l pregățim — nu avem altă îndatorire mai grabnică și mai sfîntă — ca să ne ia locul.

REGELE ALBERT

*Cuvîntare ținută la Senat, în memoria Regelui
Belgiei la 19 Februarie 1934*

Ne închinăm cu reculegere, și cu o adîncă admirație, în fața memoriei Regelui Albert.

Respectuos de toate drepturile națiunii, riguros în toate îndatoririle regale, viteaz în timp de război, cuminte în timp de pace, Regele Albert, prin virtuțile lui familiare, religioase, cetățenești și monarhice, a înălțat toate așezămintele în slujba cărora a stat.

A înălțat oastea, pe care a condus-o mai întîi la zdrobire, apoi la biruință, aruncînd-o cu hotărîre într-o luptă fără nădejde, dar glorioasă.

A înălțat Patria sa, care în cea mai cumplită vîltoare a omenirii, a fost un simbol de credință și de onoare.

A înălțat ideea monarhică, închinîndu-i în vremi de criză și de grele încercări, o viață de cavaler, fără pată și fără prihană.

În epoca medievală ar fi fost un erou.

În frămîntările vremii de azi, a fost mai mult. Prin simplitatea mărețată cu care și-a împlinit toate îndatoririle, a dat o pildă binefăcătoare de omenie.

De aceea, în afară de orice obligații solemne sau protocolare, simțim cum ni se strînge inima: a dispărut un om.

STAREA DE ASEDIU ȘI CENZURĂ

*Cuvîntare finită la Senat, în ziua de 7 Martie 1934 la
Legea pentru prelungirea stării de asediu.*

Domnule Președinte, Domnilor Senatori,

E starea de asediu, cu tot ce prevede și tot ce cuprinde, constituțională sau nu?

Iată o controversă juridică, în care nu voi intra.

Legile în virtutea cărora se decretează starea de asediu se referă toate la dispozițiile unei legi vechi din 1864, — sub domnia lui Vodă Cuza. Juriștii de astăzi nu sînt de acord dacă în virtutea prevederilor precise ale Constituției noastre putem să mai invocăm condițiunile acestei legi, după cum nu sînt de acord dacă prevederile precise ale Constituției noastre ne îngăduie să legiferăm în materie de stare de asediu, în împrejurările și în condițiunile în care legiferăm astăzi.

Dar, aceasta e o discuție juridică pe care o voi lăsa la o parte. Mă interesează latura politică a chestiunii.

Starea de asediu, așa cum e practică de la război încoace, e o realitate, e un fapt politic care se repetă, dacă nu în virtutea Constituției, desigur însă în virtutea unei uzanțe, care a dobîndit caracter constituțional.

Starea de asediu e o stare anormală, excepțională, care tulbură întreg așezămîntul nostru de Stat, de sus pînă jos, care suspendă libertățile publice și care trece atribuțiile cele mai fundamentale în Stat de la o autoritate la alta, de la o putere la alta. De aceea, starea de asediu presupune o situație deosebit de gravă: război, revoluție, sau frămîntări anarhice care să fi pătruns adînc în masele populare.

Dacă situația nu e atît de gravă, se poate presupune că guvernul care cere, totuși, starea de asediu nu știe sau nu vrea să cîrmuiască cu mijloacele normale. Și cu cît situația generală este mai puțin gravă, cu atît guvernul care cere să se aplice măsuri excepționale, dovedește că e mai slab, mai nepriceput.

D. Victor Antonescu, Ministrul Justiției: Permiteți o întrerupere. Dvs. nu ați guvernat cu starea de asediu?

D. Grigore Gafencu: Voi veni și la starea de asediu, pe care am introdus-o noi și vă asigur că vă voi da toate lămuririle necesare.

Deocamdată, am enunțat un principiu. Acest principiu este atît de adevărat, încît toate guvernele din România Mică, guverne oligarhice și reacționare, cum le zicem prea des și dv. și noi, n-au consimțit niciodată să suspende libertățile publice și să aplice măsuri excepționale. O singură excepțiune, în 1907 — Domnii Senatori care au cunoscut răscoalele țărănești de aproape, vor confirma aceste afirmațiuni — în 1907, s-a crezut de cuviință de către guvernul Sturdza să se pregătească o lege pentru starea de asediu. Raportor al acestei legi a fost Take Ionescu, ca semn de colaborare între partide pentru restabilirea ordinii. Guvernul Sturdza n-a aplicat însă legea stării de asediu, fiindcă privea măsura ca prea gravă și fiindcă a considerat că prin mijloacele care îi stăteau la îndemînă, putea să potolească răscoalele țărănești.

A venit războiul. Atunci s-a aplicat legea stării de asediu. Cercurile noastre politice au făcut în timpul războiului o atît de apropiată cunoștință

cu această lege încît au păstrat și după încheierea păcii, împreună cu multe alte deprinderi rele cîștigate în timp de război, și această deprindere de a nu cîrmui prin mijloace normale, ci prin mijloace excepționale.

Gvernul liberal a cărui concepție politică a dominat cei zece ani de la război încoace, a ținut să apere prin starea de asediu nu numai ordinea în stat, cum o înțelegea partidul liberal, ci și ordinea politică, adică supremația partidului liberal împotriva curentelor populare, care deveneau tot mai puternice și împingeau la suprafața vieții noastre publice idei și partide politice noi.

În 1928 partidul național-țărănesc, venind la putere, a desființat starea de asediu și cenzura, a făcut alegeri libere, în deplină ordine, iar presa descătusată de cenzură a dovedit că și fără această constrîngere știe să-și facă datoria față de țară.

În 1933 — acum venim la cazul pe care l-a invocat d. Ministru de Justiție — în luna Februarie, guvernul Vaida a crezut necesar, față de un complot comunist, cu ramificațiuni în străinătate, și care a dat loc la două exploziuni anarhice la Ploiești și la rebeliunea din Calea Griviței să introducă starea de asediu.

Aștept acum obiecțiunile dv...

Da, e drept am introdus și noi starea de asediu. Dar, ce înseamnă aceasta? Sintem, sortiți, Domnilor Senatori, să cîrmuim, și dv. și noi, numai pe baze de precedente? Fiindcă am luat noi o măsură, pe care dv., la vremea ei, ați criticat-o, aveți acum dreptul, aveți îndatorirea, aveți neapărata nevoie de a o repeta, fiindcă sintem la putere? Unde duce această argumentare pe temeiul de precedente?

Cînd a venit la putere partidul național-țărănesc, s-a format un guvern numeros, — prea numeros. L-ați criticat. Cu dreptate. Ați venit acum și ați făcut un guvern de două ori mai numeros. Noi ne silim, recunoscînd greșeala noastră, să reducem numărul ministerelor și subsecretariatelor de stat. Cînd ați venit dv ați făcut ministere noi, subsecretariate noi și aveți cel mai numeros guvern din Europa, cel mai numeros guvern din lume. Aveți numai la președinția consiliului, în afară de d. Președinte, tînăr, plin de vlagă, plin de talent, dar fără portofoliu, doi subsecretari de stat, un secretar general și un ministru nou, cu toate competențele, dar fără nici o atribuțiune..

Aceeași imitațiune nefericită și în chestiunea conversiunii. Am fost siliți de împrejurări, să nu dăm o soluțiune definitivă chestiunii datoriiilor. A fost o nefericire, fiindcă în această problemă, atît de gravă, de care sînt legate atîtea interese și care cere drept singură soluție bună, o soluție imediată, care de la o zi la alta să ne îngăduie să reintrăm în dreptul comun, am fost nevoiți să procedăm prin amînări.

Ne-ați criticat. Cu dreptate. Ați venit la putere. Ați guvernat patru luni, după ce v-ați pregătit cinci ani. Ce-ați făcut? Nimic! Ați venit în urmă și ne-ați propus o nouă amînare. Pretindeți că aveți un proiect gata. Sint alții dintre dv. care spun că proiectul nu este gata.

D. Victor Antonescu, Ministrul Justiției: Proiectul va fi depus peste 15 zile în Cameră.

D. Grigore Gafencu: Iau act cu mulțumire de această declarațiune. Nu ne interesează atît ce aveți în cantoanele dv. cît ne interesează ce aveți aici, pe biroul Parlamentului. Și aici nu aveți încă nimic.

Și acuma, Domnilor Senatori, ajung la starea de asediu, așa cum a înființat-o și a aplicat-o d. Vaida. Între acea stare de asediu și măsurile excepționale care dăinuiesc astăzi și pe care vreți să le prelunghiți prin lege, e o

mare deosebire. Și această deosebire se desprinde în mod lămurit din cele două decrete, care orînduiesc diferite atribuțiuni și diferite condițiuni în care se exercita starea de asediu sub d. Vaidă și în care se exercită astăzi.

Sub guvernul Vaida poliția și siguranța Statului își păstrau toate atribuțiunile. Mai mult: întreaga acțiune de apărare a ordinii era pusă sub direcțiunea, sub conducerea directă, sub supravegherea și sub răspunderea ministrului de interne, care trebuia să se înțeleagă cu autoritățile militare. Ministerul de interne, prin definiție și prin esență instituție politică, păstra deci și conducerea și răspunderea întregii acțiuni politice.

Dv. treceți toate atribuțiunile în seama armatei. Conducerea acțiunii este în sarcina comandamentelor armatei, care vor trebui să țină în curent și autoritățile civile. Toate sarcinile și toate răspunderile trec deci asupra armatei.

Aceasta e deosebirea și în text și în concepție dintre dv. și noi.

Dar mai e o deosebire, Domnilor Senatori, pe care o cred capitală: cenzura. În starea de asediu, așa cum a orînduit-o d. Vaida, nu se prevedea cenzura. Se prevedea că autoritatea are dreptul să împiedice răspîndirea publicațiunilor subversive, adică o măsură represivă împotriva acțiunilor de dezordine. Nu se prevedea cenzura preventivă, așa cum a crescut și a înflorit sub oblăduirea dv., de la război încoace.

Înainte de război, aveam nu numai un partid liberal, aveam și o credință liberală. Azi cenzura de după război e fiica dv. și e perpetua umilință și rușine a presei noastre.

Domnule Ministru de Justiție, vă vorbesc ca ziarist. Am cerut totdeauna ca ziarist, și alături de mulți ziaristi — văd pe unul dintre colegii mei pe banca dv. — ca ziaristi să aibă o lege, care să stabilească răspunderea lor.

Scrisul în presă nu e numai o profesiune, e și o misiune și fiecare gazetar trebuie să știe să fie la înălțimea acestei misiuni. De aceea trebuie să fie o lege care, de o parte, să garanteze libertatea scrisului, fără de care nu putem avea o presă într-un stat liber, și de alta să stabilească răspunderile fiecărui ziarist. În locul unei asemenea legi, veniți cu acest perpetuu regim al cenzurii, care ne umilește și ne rușinează. Ne trimiteți, de la ultimul reporter pînă la d. profesor Iorga, să fim controlați de oameni nepregătiți și cărora, chiar dacă ar fi pregătiți, nu le recunoaștem dreptul să pătrundă în gîndirea noastră și să taie ceea ce credem noi că e folositor și necesar să spunem.

Domnilor Senatori, cenzura taie și oprește nu numai părerea adversarilor. Ea taie și multe fapte care se întîmplă. Vedeți — și aceasta mi se pare că face parte din concepția partidului liberal — pentru dv., faptele care nu corespund cu programul sau cu starea dv. de spirit, sînt fapte inexistente. E teoria chestiunilor închise. Am avut acum șase ani, o chestiune închisă, o chestiune care n-a existat și care în mod definitiv nu mai trebuie să existe. Recunoașteți că acest definitiv n-a fost, din fericire, și pentru noi și pentru dv. care stați pe acele bănci atît de definitiv, cum l-ați avut atunci. Astăzi, avem cinci sau șase chestiuni tot atît de definitiv închise. Domnul Prim Ministru Tătărescu rivnește la gloria Sf-tului Petru: într-o mîină ține o ramură de măslin, în cealaltă o legătură de chei. Această atitudine poate fi îndreptățită la porțile raiului; la porțile parlamentului și în viața publică, nu.

Degeaba pretindeți că stările de astăzi sînt atît de grave, atît de excepționale, ca să ceară numai decît toate măsurile dv. excepționale. Ne amintim,

Domnilor Senatori, de ceea ce s-a petrecut acum șase ani, când erați la putere. Nu era Garda de Fier pe atunci. Era însă starea de asediu. Era cenzura. Erau și tribunalele militare. Atunci, ca și astăzi, ni se vorbea de primejdii extraordinare care amenință statul și ordinea. Atunci, ca și astăzi, dispăreau de la o zi la alta ziare și se arestau, de la o zi la alta, oameni politici. Nu era Nae Ionescu, era Mihail Manoilescu. Motivul juridic lipsea atunci ca și astăzi, iar motivarea politică era aceeași: trebuie apărată ordinea.

Avem dreptul, Domnilor Senatori, ca în fața acestor fenomene, care se repetă, să ne întrebăm dacă nu cumva ne aflăm, nu în fața unui regim de excepție provocat de stări anormale, ci în fața unor stări îngrijorătoare, provocate sau, în orice caz, mult agravate printr-un sistem de guvernare nefiresc, care nu se poate susține, decît prin măsuri excepționale și nu poate păstra ordinea decît călcînd legea la fiecare pas.

Desigur, e atît de comod și atît de ușor ca, punînd mereu înaintea cuvîntul de ordine, fără a-i pătrunde înțelesul adînc, să cirnuiești fără controlul opiniei publice, sprijinit numai de poliție și pe armată. Pe armată, pe care o vîri fără să vrea ea, în poliție, în administrație și în justiție. Unde duce, însă, un asemenea regim, dacă nu la permanentizarea și la legalizarea dezordinii în întregul așezămînt de stat, de sus pînă jos?

Vedeți, Domnilor Senatori, în asemenea împrejurări guvernul vine și ne vorbește de destindere. Și fiindcă nu pricepem, în asemenea împrejurări, rostul acestei propuneri, ne învinuiți că nu am vrea potolirea patimilor și liniștirea spiritelor.

Ba da, dorim cu toată sinceritatea și liniștirea spiritelor și potolirea patimilor, dar ne dăm seama că destinderea pe care ne-o propuneți, ca să nu rămînă o formulă superficială, cere de la noi toți o cit mai serioasă cercetare a problemelor în fața cărora ne aflăm.

De ce am slăbi controlul, pe care trebuie să-l exercităm în numele opiniei publice față de acțiunea de guvernămînt? Lupta politică pe care sîntem hotărîți s-o ducem pe bază de program și de convingeri, nu poate înrăutăți stările de astăzi, după cum o eventuală complicitate între noi n-ar putea desigur îndrepta situația.

Nu, Domnilor Senatori, altceva se cere astăzi mai mult ca niciodată. Altceva se cere de la toate partidele politice, dar îndeosebi de la partidele de guvernămînt, fie ele la putere, fie ele în opoziție, pentru a duce nu la o vremelnică destindere, dar la atitudini identice și la o sforțare comună în aceeași direcție și cu același scop. Se cere partidelor noastre dovadă desăvîrșită că sînt hotărîte să apere și să întărească statul nostru de drept monarhic, parlamentar și democratic.

Cum putem atinge acest scop? Dovedind că un regim de drept și de libertate are puțința să cerceteze și să dezlege problemele în fața cărora ne aflăm. Că are puțința de a cerceta, cu toată seriozitatea, și de a dezlega cu toată autoritatea, problema financiară, problema economică și cea mai gravă poate dintre toate, problema învățămîntului, problema tineretului nostru. Nu putem, Domnilor, să ne istovim toată vloga noastră în măsuri de poliție și să rămînem neputincioși de a pune rînduiala în toate domeniile vieții noastre publice.

Starea de asediu pe de o parte, și de alta lipsa de buget, aceasta este nu dovadă de energie, ci dovadă de slăbiciune.

Și mai e nevoie, Domnilor, ca în sprijinul regimului nostru de drept și de libertate, pentru care, cu toții, ne batem cu pumnii în piept, să nu întrebuițăm

în numele libertății și pentru a o apăra, măsuri de violență, care se obișnuiesc în regimurile dictatoriale și tiranice, fiindcă atunci spiritul cel mai binevoitor nu va putea desluși, unde sfîrșește starea excepțională și anormală a democrației și unde începe starea normală a dictaturii și a tiraniei.

Trecem prin zodia dictaturilor: dictaturi de dreapta și dictaturi de stînga, roșii și cenușii, și, rătăcite printre, cele mai primejdioase decît toate, fiindcă n-au puteri revoluționare proprii și nici bază politică și morală, dictaturi de funcționari sau de militari.

Cred, Domnilor Senatori și nădăjduiesc că această convingere e împărtășită de dv. toți, că numai dacă vom ști să ne ferim de asemenea primejdioase încercări, vom reuși să întărim statul nostru în cuprinsul dreptelor sale hotare și să dăm poporului nostru atît de cumpătut, atît de străin prin firea lui de curentele extremiste și atît de însetat de dreptate, forma de guvernămînt pe care o cere și pe care o vrea.

Dacă guvernul liberal va ști să facă dovadă că înțelege să întărească regimul de drept și de libertate, cum îl înțelegem noi, și cum nu poate fi înțeles altfel, silit va fi partidul național-țărănesc să-i dea tot sprijinul în mod leal și dezinteresat. Dacă guvernul liberal, însă, va merge mai departe pe calea pe care a început-o, silind alegerile, suspendînd libertățile publice și terorizînd viața noastră publică, atunci partidul național-țărănesc îl va combate, fără șovăire și fără cruțare.

Fiindcă avem convingerea că un regim de drept nu poate să se sprijine numai și neîncetat pe poliție și pe armată. Fiindcă ne dăm seama de primejdia ca prin toate măsurile dv. abuzive să nu cumva să slăbiți ceea ce este mai rezistent și mai sănătos, în sufletul acestui popor: mîndria de oameni liberi, deschizînd astfel chiar dv. calea aventurilor dictatoriale. Cînd țara aceasta cenzurată și terorizată nu va mai putea rezista, în dorința ei de dreptate și de lege, credeți că veți putea opri dictaturile de dreapta, de stînga sau de oriunde, ridicîndu-le în cale un cordon de polițiști? Și mai cu seamă, fiindcă ne dăm seama cît de primejdioasă e pentru țară nervozitatea cercurilor noastre conducătoare, nervozitate, care se vedește prin neîncetatele apeluri la liniște și la unire și prin tot atît de neîncetatele măsuri excepționale și care tind să zăpăcească acest popor, cuminte, zbîrlit la suprafață, liniștit în adîncime și care da că ar fi putut în alegeri să se exprime în deplină libertate, fără să se fi oprit de la vot prin măsuri neabile și nelegale organizațiile extremiste, ar fi dovedit d în nou cum a dovedit și sub trecuta guvernare, spiritul său politic, cuminte și cumpătut.

Și cît ar fi contribuit mai mult pentru întărirea regimului, pentru păstrarea ordinii și pentru liniștirea suflească, a noastră a tuturor, un asemenea vot liber și conștient, decît toate propunerile dv. de pace și toate măsurile dv. de război!

ORDINEA DE STAT ȘI TINERETUL

*Cuvîntare ținută la Senat, în ședința de la 30 Martie 1934,
la discuția legii pentru apărarea ordinii în Stat.*

De ce nu v-ași mărturisi că proiectul pe care d. ministru de justiție îl aduce astăzi în fața noastră, îmi pare mai puțin supărător decît legea pentru prelungirea stării de asediu împotriva căreia m-am ridicat de la această tribună, cu toată hotărîrea.

Amîndouă aceste legi, sau mai exact legea de ieri și proiectul de astăzi, închinat ideii de ordine din stat, arată îngrijorarea guvernului pentru metodele, pentru propaganda, pentru acțiunea organizațiilor extremiste.

Pe cînd însă legea pentru prelungirea stării de asediu recurge la mijloace excepționale pentru a apăra ordinea, proiectul de față pune în slujba ideii de ordine, prescripțiuni și sancțiuni, care în aparență cel puțin, nu ies din cadrul unei vieți publice normale.

Măsurile excepționale, domnilor, cînd se prelungesc în timp, cînd țin luni de zile, departe de a liniști spiritele, departe de a potoli patimile, provoacă, reacțiuni și întrețin stări de tulburare în țară. Dimpotrivă, o măsură de ordine, dacă este bine concepută și bine aplicată, poate întări disciplina în stat.

Legea pentru prelungirea stării de asediu trece cele mai delicate atribuțiuni judiciare și administrative și cele mai grele răspunderi politice în seama armatei, — a armatei care, într-o bună organizație de stat, în afară de înalta ei misiune de a apăra țara, n-ar mai trebui împovărată cu alte sarcini de ordin administrativ, și mai ales politic.

Pe cînd o lege care stabilește în mod precis răspunderi și acțiuni pentru a apăra starea de drept, înmulțește mijloacele normale ce stau la îndemîna organelor politice și civile pentru a cîrmui normal și exclude astfel necesitatea măsurilor excepționale. Magistratii rămîn magistrați, poliția rămîne poliție; răspunderea politică și răspunderea tuturor actelor de guvernămînt rămîne în sarcina organelor politice și civile, iar armata, ferită de frămîntările vieții noastre publice, rămîne numai în slujba apărării hotarelor.

Această comparație, d-lor senatori, ar avea o valoare absolută, dacă am avea de ales între un sistem sau altul. Din nefericire dv. vreți să ne impuneți deodată pe amîndouă: și starea de asediu și legea pentru apărarea ordinii.

Și acest nefericit cumul tulbură și mai mult spiritele și stările din țară. Lumea își dă seama că vă temeți, că nu puteți stăpîni teama dv. Și aceasta nu este bine nici pentru dv, nu este bine nici pentru ideea de ordine.

În expunerea de motive a acestui proiect de lege ni se zice că alte state, din cele mai civilizate, au fost nevoite și ele să ia măsuri de apărare a ordinii, împotriva uneltirilor extremiste. Se vorbește de Cehoslovacia, de Statele Unite, de Elveția. Dar nici Statele Unite, nici Cehoslovacia, nici Elveția nu trăiesc sub stare de asediu sau sub cenzură. Dacă vreți să vă făuriți un instrument cît mai comod de guvernare, cu riscul chiar de a provoca reacțiuni serioase, atunci nu aveți decît să căutați legi de autoritate și legi de represiune în toată lumea, să amestecați măsurile bune din America, cu măsurile de la noi, măsurile legislative normale, cu măsurile excepționale și cu toate abuzurile stării de sediu și ale cenzurii.

Dacă însă ceea ce vă interesează în adevăr, este ideea de ordine atunci puneți capăt acestei confuziuni, acestei dezordini în fapte și în idei. Întăriți, dacă vreți, situațiunea normală. Ieșiți cu o zi mai înainte din stările excepționale.

Ideea de ordine! Cine, dacă ar avea credința că vreți și că puteți s-o întăriți, nu v-ar da tot sprijinul. Noi cei dintîi, fiindcă de această ordine sînt legate, și credința, și programul nostru politic.

Un adversar comun al ambelor noastre partide, și al partidului liberal și al partidului național-țărănesc, d. Octavian Goga, scria nu demult, în ziarul său, următoarele observațiuni: „Amîndouă aceste organizațiuni” — este vorba de partidul liberal și de partidul național țărănesc, — „au aceeași atitudine în problemele mai importante ale statului nostru, în politica externă sînt

dominate de același dogmatism, în politica internă au de apărât aceeași veche formulă ideologică”.

D. Goga cu temperamentul său prerevoluționar și cu îndemnarea cu care prinde curente ce sînt în aer, e departe de a fi binevoitor pentru acest bagaj comun de prejudecăți politice, fiindcă ar îngreuna, ar zădărnici libertatea noastră de acțiune. Nouă nu ne este rușine însă, de acest bagaj. Fiindcă ceea ce d. Goga numește dogmatismul nostru extern, este credința noastră în politica de siguranță a țării, în cuprinsul dreptelor noastre hotare, și alături de aliații noștri, firești. Și ceea ce d. Goga, numește, nu fără compătimitire, vechile noastre formule ideologice, este credința noastră comună într-un cuvînt, prejudecățile noastre toate se referă la ordinea înăuntru și în afară, căreia țara noastră îi datorește după lupte lungi și jertfe grele, nu numai echilibrul ei politic ci însăși ființa ei de stat. Împotriva acestei ordini se duc azi atacuri din cele mai vii, de la amatorii de variațiuni, de forme politice noi, pamfletari vijelioși sau diletanți neurastenici, revoluționari de catedră, de presă sau de salon, pînă la revoluționarii adevărați, fanatici, grăbiți, exasperați.

Este firesc ca un Stat, care vrea să trăiască, să ia măsuri de apărare împotriva acestor atacuri.

Cine știe măsurile și metodele aplicate de organizațiunile extremiste, acolo unde au ajuns la putere, împotriva oamenilor vechiului regim și împotriva vechilor deprinderi liberale: suprimarea desăvîrșită a libertății presei, a libertății de gîndire, a libertății individuale și înființarea și popularizarea tabelor de concentrare, nu poate lua în nume de rău unui Stat de drept, dacă își pune așezămintele și libertățile la adăpostul unor prescripțiuni precise și al unor sancțiuni severe.

Totul, depinde, d-lor senatori, de felul cum veți aplica această lege. Vedeti, aici este greutatea. Ne dăm perfect de bine seama. Aici este primejdia.

În țara noastră, guvernele nu prea au nevoie să fie împinse pe calea reacțiunilor autoritare. Comparațiunea în această privință cu Elveția, cu Statele Unite, cu Cehoslovacia nu este de fel potrivită.

Alegerile din urmă au dovedit în ce măsură un guvern, zis constituțional și parlamentar, este în stare să uzeze și, să nu vă supărați, să abuzeze, chiar împotriva legii și a drepturilor de toate împrejurările și de toate mijloacele ce-i stau la îndemînă. Pînă unde va merge un asemenea guvern și unde se va opri cînd legea însăși îl va autoriza să-și dea arama pe față?

Trebuie să ținem seama de partea însemnată pe care o au moravurile noastre politice în interpretarea și în aplicarea legilor. Aceasta, fiindcă la temelia vieții noastre politice, la temelia oricărei vieți politice, de obicei, dăinuiesc patimile omenești. Legiuitorul trebuie să urmărească nu numai de a întări gîndul său, ideea sa, prin lege, dar și de a o apăra totdeauna de înrîurirea patimilor care o înconjoară.

Vedeti ce se petrece la noi. Vorbim de parlamentarism, de democrație, și trăim sub stare de asediu, sub cenzură, cu tribunale militare, cu procese și comploturi și cu măsuri normale, anormale și excepționale pentru a păstra ordinea.

Pentru a păstra ordinea împrumutăm de la extremiști mai mult metodele lor energetice de apărare și de sancționare. Împrumutăm apoi pe nesimțite metodele lor mai energice de guvernare. Începem prin a dizolva organizațiunile buclucașe. Miine — cine știe? — ne dizolvăm unii pe alții: doi pe noi, în numele statului liberal, sau noi pe dv. în numele democrației rurale.

D. Mihail Manoilescu: Pînă cînd va veni unul care să vă dizolve pe toți.

D. Gr. Gafencu: Și aceasta este cu puțință.

Dacă vrem, domnilor senatori, să întîrim cu adevărat ideea de ordine nu numai împotriva adversarilor declarați ai acestei idei, ci împotriva propriilor noastre porniri, și îndeosebi, îndrăznesc să o spun pentru că în această privință aveți incontestabil prioritatea, împotriva propriilor d-v. porniri, trebuie ca legiuitorul să păstreze totdeauna măsura și foarte multă prudență.

Ne rezervăm dreptul ca atunci cînd vom discuta articol cu articol, această lege, să propunem unele modificări pentru a îngredi partea de arbitrar, lăsată cu prea multă generozitate la discreția guvernului. Pînă atunci, să-mi dați voie să fac unele considerațiuni de ordin general.

Prin acest proiect de lege ați adus în dezbatere publică, întreaga problemă a ordinii de stat, problemă pe care o lege, cît de bună ar fi, nu o poate dezlega decît în foarte mică parte. Partea cea mai însemnată cade nu în sarcina legiuitorului, ci a cîrmuitorului. Păstrarea ordinii depinde înaintea de toate, de iscusința, de conștiința, de arta de a governa. Și în aceste frămîntări sufletești și politice în care trăim, arta de a governa nu înseamnă numaidecît graba de a aplica măsuri de represiune și de autoritate, ci, capacitatea de a pricepe, de a potoli și de a însănătoși. Frămîntările de astăzi sînt mult mai mult decît frămîntările politice și sociale, frămîntări sufletești. De aceea, pătura cea mai atinsă de aceste frămîntări la noi, ca și pretutindeni, este tinerimea.

Să băgăm de seamă, domnilor, ca sub cuvîntul de a apăra ordinea, să nu provocăm reacțiuni și să mărim dezordinea.

Neliniștea sufletească a generațiilor, la primul contact cu stările sociale și economice de astăzi, se resfrînge, firește, și în domeniul politic și provoacă acolo neastîmpăr, dor de primenire, citeodată chiar dor de răsturnare. Acesta este efectul; cauzele trebuie căutate aiurea. Și aceste cauze domnilor, nu pot fi căutate cu poliția, fiindcă poliția, care găsește atît de greu pe răufăcătorii de drept comun, nu are nici căderea, nici puțința de a da de urma unor factori psihologici, care scapă chiar de sub supravegherea atît de iscusită a celor mai mulți bărbați politici ai noștri, de ordine, și de legalitate. Sîntem, domnilor senatori, aici într-un domeniu de fenomene sufletești. Din neastîmpărul generațiilor tinere, după felul cum vor statornici echilibrul sau dezechilibrul lor sufletesc, după felul cum își vor întări voința și își vor stăpîni patimile, sau vor lăsa în voia soartei poftele și slăbiciunile lor, se pregătește viitorul nostru al tuturor. Intervențiile brutale, nesocotite, din partea noastră, sînt citeodată mai păgubitoare, decît atitudinea de supraveghere, de îndrumare și de așteptare.

Îmi dau seama că atunci cînd cercetăm această problemă, atît de delicată, nu se cuvine să stabilim, nu putem să stabilim norme de cîrmuire de o valoare absolută, în numele cărora să ne putem judeca și condamna unii pe alții. La lumina faptelor, însă, și la lumina experienței pe care am făcut-o și noi și d-v. în vremea din urmă, se desprind unele învățăminte, de o valoare relativă, dacă vreți, de care totuși trebuie să ținem seama.

Știm că ne-ați învinuit și că ne mai învinuiți și astăzi că am fi fost prea toleranți cu mișcărilor extremiste.

D. Ed. Racoviță: Sigur.

D. Gr. Gafencu: Nu ne sfiim să aducem aceste învinuiri aici, în dezbatere publică, fiindcă vor contribui să lămurim împreună o problemă care ne interesează pe toți deopotrivă.

Am fost în măsură, d-lor, să știu cât a preocupat această problemă pe fostul prim-ministru, d. Alexandru Vaida-Voievod.

S-au răspândit împotriva acestei serioase și conștiincioase preocupări, fel de fel de versiuni nedrepte.

Este drept că d. Vaida a urmărit totdeauna de aproape, cu tot interesul, cu tot temperamentul său generos și încă atât de tânăr, tot ce frământă mintea și viața tineretului nostru, fiindcă își dădea seama că în aceste frământări tineresti sînt energii și avînturi, care, îndrumate pe cale normală, pot contribui să întărească puterea de rezistență și de viață a neamului nostru, după cum, dacă apucă pe căi greșite, pot pune în primejdie întreaga noastră organizație de stat.

D. Alexandru Vaida-Voievod, cu nota de umor care caracterizează gândirea sa, își dădea seama și de altă latură a mișcărilor extremiste.

Cine nu-și amintește, d-lor senatori, de Coriolan Drăgănescu, eroul neuitatului nostru Caragiale, de ilustrul Coriolan, idolul studențimii generoase și răzvrătite, care călare pe calul lui Mihai Viteazu și strîngînd la piept statuia de bronz a voievodului; ca să nu fie dat jos de agenții poliției, care-l trăgeau de picioare, jură că nu va înceta lupta pînă cînd nu se vor prăbuși toți zbirii și toți călăii guvernamentali.

Un an mai tîrziu, același Coriolan Drăgănescu, după ce-și trecuse, cu greu, examenele și intrase în lupta prozaică a vieții, a ajuns agent electoral al istoricului d-v. partid național-liberal, și comisar de poliție, zbirul cel mai crunt, al studențimii generoase și răzvrătite.

Departa de mine gîndul că toate mișcările studențești au același substrat și aceeași încheiere. Am însă convingerea fermă că în toate frământările tineresti, în care pulsează un ritm viu și cald, sînt amestecate, între ele, elemente de epopee, elemente de satiră și elemente de tragedie. Depinde în bună parte, de iscusința cîrmuitorului, de liniștea sa sufletească, de stăpînirea sa de sine și de mîna sa ușoară, ca toate aceste frământări să se scurgă, potolite, pe căile normale ale vieții și să nu ispăvească în sînge.

Puteți crede ce vreți de acțiunea d-lui Vaida. Eu am convingerea că dacă această acțiune înțeleasă n-ar fi fost oprită brusc de la o zi la alta, n-am avea astăzi de plîns, și d-v. și noi, moartea unui prim-ministru și multe suferințe despre care nu se vorbește, dureri și lacrimi inutile.

Și, ați venit d-v. la putere. Ați venit ca să stabiliți ordinea; — ați declarat-o în țară, ați declarat-o cu stăruință în străinătate. Această motivare a fost o greșeală. Aveți motive destule ca să veniți la putere, — dacă nu era decît legitima d-v. nerăbdare de a mai sta în opoziție.

Aveați o mie și unul de pretexte pentru a veni, după cum aveți astăzi o mie și unul de motive pentru a pleca. Să nu vă supărați. În zilele noastre, domnilor senatori, cîrmuirea este atît de grea, soluțiunile cele mai bune sînt atît de necompletate și nemulțumiri se stîrnesc atît de ușor și atît de repede, încît dacă este ceva care nu lipsește în viața noastră politică — pentru cine, firește, n-are grija continuității, a statorniciei autorității de stat, — sînt motivele pentru schimbarea guvernului. Puteați să veniți, de pildă, pentru refacerea finanțelor țării, fiindcă bugetul — nu din vina noastră, era deficitar.

D. Eduard Racoviță: Aceasta o admiteți!

D. Gr. Gafencu: Admit cu toată sinceritatea, cum veți admite și d-v., d-le senator, cînd astăzi, după patru luni de zile, n-ați putut și nu puteți face

bugetul, că puteți pleca pentru a lăsa altora — poate nouă — sarcina de a reface finanțele țării.

D. Eduard Racoviță: Aceasta e arguție!

D. Leonte Moldovanu, președinte: E o glumă.

D. Gr. Gafencu: Să lăsăm deoparte, d-lor senatori, ceea ce, d-lui președinte îi pare o glumă.

D. Leonte Moldovanu, președinte: Regulamentul mă împiedică să vă întreprup.

D. Tony Iliescu, raportor: N-ați pierdut nimic, d-le președinte, pentru că nu vom rămâne datori cu nimic în răspunsul pe care trebuie să-l dăm. Vă rog să credeți, d-le Gafencu, că nu vă vom rămâne datori. Luați act.

D. Gr. Gafencu: Iau act și vă mulțumesc pentru cavalerismul d-v. că nu m-ați întrerupt.

D. Tony Iliescu, raportor: Era o datorie elementară de politete.

D. Gr. Gafencu: D-lor senatori, odată veniți la putere, odată consolidați la guvern, puteați să deschideți problema ordinii de Stat și să căutați să-i dați o dezlegare potrivită cu ideile d-v. Nu trebuie, însă, să veniți cu angajamente față de țară și cu angajamente față de străinătate, să vă aruncați numaidecât într-o luptă de suprimare și reprimare, într-o chestiune, pe care n-ați adâncit-o cu destulă seriozitate de mai înainte.

Ați aruncat mânușa unor oameni îndrăzneți, cărora nu puteați să le dați o satisfacție mai mare decât dându-le prilejul de a o ridica. După ce i-ați alarmat după ce i-ați provocat, i-ați împiedicat să lupte pe căi normale. Le-ați închis ușa Parlamentului, în preajma alegerilor. În loc să-i siliți să vină aici să se explice în fața noastră și în fața țării, să iasă din domeniul propagandei mistice, să arate ce știu și ce nu știu despre nevoile reale, despre problemele adevărate ale țării, să vină să lupte la această tribună, unde se consacră talentele adevărate, dar unde se prăbușesc toți idoli și se dezumflă toate pretențiunile deșarte, d-v. i-ați împins spre codru, spre viața aventuroasă pe care o visează, spre viața de haiduci și conspiratori!

Și a urmat atunci d-lor senatori, drama de la Sinaia, care pe toți ne-a înfiorat. Au urmat sute de mii de arestări. A urmat starea de asediu și cenzura, nervozitatea sus și neliniște jos. Urmează astăzi procesul în fața Curții Marțiale, mijloc de propagandă nu totdeauna, pentru ideea de ordine cum o apreciați d-v., acest proces despre care cei mai cuminți dintr-o d-v., acei care văd departe, se întreabă cu îngrijorare; ce este mai bine, achitări, care să transforme pe inculpați în eroi sau condamnări, care să-i transforme în martiri?! Iată dilema, la care am ajuns și în care se rezumă toată politica d-v. de ordine!

Și acum, domnilor senatori, veniți cu legi de ordine, legi pline de bune intenții — o recunosc, — dar legi pentru viitor, fără efect retroactiv, ceea ce dealtfel este foarte cuminte.

Ceea ce ne tulbură însă și ne frământă, nu este cum vom apăra ordinea miine ci cum vom restabili ordinea azi? Și atîta vreme cît nu vom dezlega această problemă a prezentului, problemă politică de gîndire și de acțiune, toate legile de ordine nu ne vor sluji la nimic.

Să vedem de ce este vorba.

Garda de Fier. Nu mă interesează organizațiunea de luptă a acestei mișcări extremiste, fiindcă această organizație azi nu mai este de domeniul politic, este în cercetarea justiției. Să așteptăm ca justiția să-și facă datoria.

D. Mihail Mora: Nu este aici procesul Gărzii de Fier.

D. Gr. Gafencu: Mă interesează însă, fiindcă a rămas în domeniul politic, ideologia acestei mișcări naționaliste, ideologie care s-a răspândit la sate și la orașe, și a format curente de care nu ne putem dezinteresa, nici d-v. de la guvern, nici noi din opoziție, și de care nu ne putem dezinteresa mai ales atunci când discutăm, d-le senator Mora, o problemă de ordine: problema ordinii de stat.

S-a zis de cei care cunosc stările de la noi, că acest curent n-a pătruns atât de adânc în mase ca de pildă curentul generalului Averescu pe vremea lui sau acum în urmă curentul național-tărănist.

Se poate. Se zice că ar fi numai un freamăt de suprafață. Se poate. Oricît de rătăcit ar fi acest freamăt, trebuie să ne aplecăm urechea spre el, fiindcă prin el răsună, în parte numai, poate, dar totuși răsună, glasul tinerețului nostru. Și de acest element de viață, un popor care vrea să trăiască nu se poate dezinteresa.

În coloana de marș a mișcării naționaliste înaintează studenți și profesori, intelectuali de toate profesiile: avocați, ingineri, medici, slujitori ai bisericii și slujitori ai învățămîntului. O trăsătură de unire îi leagă mai mult decît orice cruce încîrligată: tinerețea.

Este o generație întreagă care se ridică, care înaintează și care vrea să treacă cu de-a sila, dacă nu poate altfel, peste noi. . .

D. Tony Iliescu, raportor: Dar nu cu violență.

D. dr. Eduard Racoviță: Mijloacele interesează.

D. Gr. Gafencu: Problema este mult mai simplă, dar poate fi dacă nu voim s-o pricepem, mult mai grea decît are aerul să fie.

Problema e mai simplă, fiindcă tinerețea e un val, și ca valul trece. Totul este să nu te așezi pe linia lui de spargere. Dar cine poate judeca, cu o mai senină înțelegere, cit de trecătoare este primejdia tinereții decît noi, d-lor senatori, care prin lege și prin definiție am trecut pragul bătrîneții?

Problema poate să fie și mult mai serioasă, fiindcă în acest război dintre generații, trebuie să fie una din părți, cea mai cuminte, care să evite lupta. Ne putem închipui o luptă pe viață și pe moarte cu un dușman din afară, ne putem închipui o luptă de distrugere între două clase sociale, nu ne putem gîndi însă la o luptă pe viață și pe moarte cu o parte din viitorul nostru, cu ce este mai bun și mai puternic în noi înșine.

Firește, represiune legală pentru acei care, cu arma în mînă vor să-și croiască un drum printre înaintași. Doresc însă țării mele din toată inima, ca în calea celorlalți, grăbiți, neastîmpărați și tineri, să ridice ca un răgaz împăciuitor, nu numai barierele de măsuri excepționale, ci și o înțelegere caldă, o sfortare sinceră de a îndrepta împreună greșeli, care, nu toate sînt de partea celor care vin.

Acei care vin, sînt grăbiți și neastîmpărați, astăzi mai mult ca niciodată, și la noi ca pretutindeni. Un profesor de la Sorbona se plîngea, nu de mult, într-un mare ziar parisian, că nu i-a fost dat niciodată să înlînească o generație mai egoistă, mai grăbită, mai îndepărtată de știință și mai frămîntată de patimi și ambiții, ca generația care iese astăzi din școlile secundare și superioare ale Franței. Lipsa de cultură și pofta de putere o aruncă nepregătită, în Franța ca și la noi, în luptele politice și o înecă în acele curente extremiste unde o disciplină exterioară, materială, militară, caută zadarnic să înlocuiască lipsa de echilibru sufletesc și de disciplină interioară.

Citiți și urmăriți, d-lor senatori, broșurile care cuprind în fraze lapidare, ca cele zece porunci, credința aceasta nouă care se răspîndește în Europa centrală. Cultul forței răstoarnă totuși în calea lui. Exagerarea în vorbe și în acte, excesul, extremul, iată porunca zilelor de astăzi.

Cunoscusem nu de mult cultura social-democrată și cultura social-economică. Cunoaștem astăzi ultima cucerire a sociologiei, cultura social-naționalistă cu toate anexele ei politice și economice.

Cît de departe sîntem, d-lor senatori, de cultura adevărată, care de mai bine de două mii de ani ne învață cum să cugetăm și cum să trăim păstrînd în toate, drept cel mai prețios dar al înțelepciunii divine, armonia și dreapta măsură. Dreapta măsură în gîndire și dreapta măsură în acțiune. Dar a cui e vina dacă generațiunile noastre tineré nu găsesc în calea răzvrătirii lor, pînă în clipa cînd se ciocnesc de cordoanele de poliție, nici un zăgaz de ordin intelectual sau moral? Ce am făcut de la război încoace pentru aceste generațiuni? Prin ce mijloace am căutat să întărim în aceste generații dragostea de știință și respectul pentru așezămintele de Stat, pentru organizația noastră politică?

D. Ed. Racoviță: Nimic, nimic n-am făcut.

D. Gr. Gafencu: intențiunea mea, cînd m-am ridicat la această tribună n-a fost să fac un proces meschin unui partid politic. Problema care mă interesează este mult mai adîncă și mult mai serioasă ca să mă lovesc numai de un partid. Să cercetăm împreună, cu toată cunoștința, ceea ce am făcut noi cu toții, toate partidele, în chestiunea tinerească. Și d-lor, fruntași și ai d-v., profesori universitari, au venit la această tribună și au vorbit de marea mizerie a învățămîntului nostru. Nu vreau să repet aici cuvintele lor, care se rezumă în două fraze: titluri din ce în ce mai multe și învățămînt din ce în ce mai puțin. Și nenorocirea a vrut, d-lor ca pe măsură ce atîtea generații de titrați, nepregătiți, intrau în lupta vieții, mijloacele de viață și de cîștig, din cauza crizei economice s-au micșorat. Și s-au creat atunci acele pături întregi de șomeri, cărora li s-a zis, desigur ca o mîngiere, șomeri intelectuali, — pătură nefericită, între toate, fiindcă crescută în dezordine culturală și aruncată apoi în plină dezordine economică, cu poftă neîngrădite, ambițiuni nejustificate, dar cu un drept netăgăduit la o viață mai bună, care de la început s-a închis în fața lor. Și atunci, toate aceste poftă, toate aceste ambițiuni s-au îndreptat împotriva statului și au găsit în fața lor un stat, moralmente cu desăvîrșire dezarmat.

Aici este gravitatea problemei de astăzi. Putem întări statul cu măsuri excepționale și cu legi de ordine; atîta vreme cît printr-o sfortare comună nu vom reuși să însănătoșim și să întărim autoritatea morală a Statului, nu vom zădărnici agitațiunile extremiste. Ceea ce este mai primejdios pentru vechile formule ideologice de guvernare nu sînt atacurile și învinuirile ce se aduc de către polemisti. Oricînd asemenea atacuri s-au adus, de cîte ori o organizațiune de stat a dăinuit de mai multă vreme, fiindcă pe acea organizațiune sînt chemați să reprezinte Statul față de mulțime.

O doctrină nouă, domnilor senatori, o formă de guvernămînt nouă, despre care se discută numai, care nu este încă materializată, nepătată încă prin aportul slăbiciunilor și păcatelor omenești, are totdeauna de partea ei pe poeți și pe pamfletari. Dar mai primejdioasă ca antipatia poeților și ca fiera pamfletelor, este lipsa de convingere a celor mai mulți dintre noi, care avem de apărut forma noastră de guvernămînt.

Unii dintre noi se încurcă în chestiuni de doctrină, se leapădă de credințe și de principii care stau la baza unei democrații parlamentare. Alții falsifică, din sistem, normele elementare ale vieții publice: siluiesc alegerile, suspendă libertățile publice. Cei mai mulți nu îndrăznesc în lupta de interese și de persoane care este viața noastră politică, să afirme o credință care depășind obișnuitele formule de uz electoral, să cuprindă o doctrină politică și o atitudine morală. Și atunci, față de un asemenea regim sleit și lipsit de vlagă, cum vreți ca tinerele generațiuni să nu caute, citeodată și pe alte căi, idealuri noi?

Să nu ne facem nici o iluzie în ceea ce privește stîrpirea desăvirșită și imediată a agitațiilor extremiste. Stăm cu toții în fața unor îndatoriri grave care nu sînt de ordin polițienesc. Sînt probleme grave de stat pe care cu toții trebuie să le dezlegăm cu cea mai mare seriozitate, fiindcă de aceste probleme e legată liniștea și propășirea țării noastre.

E mai întii problema învățămîntului. S-a vorbit de ea. Nu vom reveni. Școala este o binetacere cînd stă în slujba științei cu mijloace materiale suficiente și cu profesori bine pregătiți. Cînd școala nu poate da nici creștere, nici învățămînt, departe de a fi un bine, poate să fie o primejdie socială.

Să îngrădim domnilor, și să organizăm învățămîntul nostru în măsura mijloacelor noastre reale, materiale și intelectuale. Învățămînt primar pentru toată lumea. De aici în sus selecțiune: selecțiune printre elevi, selecțiune severă printre profesori. Să închidem acele fabrici de diplome, de unde profesori semidocti aruncă pe piață generații întregi de neisprăviți. Și să ne dăm seama de un adevăr pe care nici o declamație demagogică nu-l poate întuneca: elitele intelectuale sînt absolut necesare democrației fiindcă prin ele un popor cîrmuiește. O democrație degenerază în demagogie, cînd dau năvală la poftele neînfrinate ale unei mulțimi de titrați, fără creștere însă și fără carte.

Și, în al doilea rînd, e problema politică, prolema așezămîntului nostru de stat. În fața noastră sînt reformatori și revoluționari. Unii au principii, doctrine; alții au avînturi și entuziasm. Mulți dintre reformatori și dintre revoluționari, nu au nimic: un simplu neastîmpăr doar. Întrebarea este ce avem noi? Care sînt convingerile noastre? Fiindcă între ei și noi nu este numai o chestiune de forță, este o chestiune de convingere. Vor învinge pînă la capăt, convingerile cele mai puternice? Desprind, din noianul formulelor de guvernămînt principiul de viață al cîrmuirilor libere. Democrația urmărește interesul celor mulți. În democrație cîrmuiesc oameni liberi între aceste două principii, principii vechi de două mii de ani — sînt ale lui Aristot — se încadrează toată problema noastră de stat.

Unul dintre aceste principii urmărește un interes colectiv; celălalt exprimă o superioritate de ordin individual și moral. Să punem în slujba convingerii noastre de dreptate colectivă și de mîndrie individuală, virtuțile care cinstesc viața publică. Și desprind, printre aceste virtuți, două, care îmi par astăzi deosebit de însemnate: seriozitatea și bărbăția. Seriozitatea, în cercetarea problemelor financiare, economice și de învățămînt, pe care le avem în fața noastră, și pe care nu le mai putem ocoli și escamota. Seriozitatea, înseamnă să ne dăm seama că elementul principal în toate aceste trei probleme este problema ordinii. Cînd vom ști să ne impunem nouă, care avem de judecat, de cercetat și de dezlegat aceste probleme, ordine intelectuală și ordine morală, vom apărea cu toții mult mai ușor ordinea publică, fără legi de excepțiune și fără măsuri excepționale.

Bărbăție! Pentru a ține în friu porniri dinăuntru; nu numai pornirile extremiste, pornirile partidelor și așa zice mai ales, a partidelor mari de guvernământ. Trebuie să ne obișnuim, domnilor senatori, cu gândul că, pentru a face față astăzi îndatoririlor sale, statul nostru de drept și de libertate, cum ar trebui să fie, mai trebuie să fie și un stat eroic. Cuvântul nu este prea mare. Eroismul este astăzi în aer. Nu este vorba de surle, de trîmbițe, de uniforme multicolore și de toată deșertăciunea partidelor extremiste. Este nevoie însă de eroism, pentru a așeza printr-o economie absolut necesară, statul nostru pe o temelie financiară sănătoasă pe care trebuie să stea. Este nevoie de eroism, pentru împăcarea atmosferei noastre politice, atât de grea și atât de înăbușitoare. Este nevoie de eroism, pentru a înălța gândurile noastre, spre acele culmi de mîndrie națională, unde se pot întîlni, împăcate între ele, năzuințele noastre, ale tuturor.

ARMATA ȘI RĂSPUNDERILE ÎN STAT

Interpelare adresată d-lui prim ministru despre consecințele politice ale sentinței Curții Marțiale, în procesul Gărzii de Fier

Această interpelare se datorește unui sentiment de sinceră și adîncă îngrijorare.

Ziarul guvernului ne asigură că d. președinte al consiliului e stăpîn pe situație, ca niciodată guvernul nu a fost mai tare și mai sănătos.

Forse che si — cum zic italienii — forse che no.

Dar nu e vorba aici de soarta guvernului. Dacă nu ar fi în joc decît guvernul, oricît de bune ar fi sentimentele noastre pentru el, nu am fi intervenit. Lucrurile merg destul de repede și fără intervenția noastră. Opoziția vremilor e azi, pentru orice guvern, mai amarică și mai necruțătoare ca opoziția partidelor politice. Văzînd cum își urmează cursul întîmplările politice ca atîtea lovituri ale destinului îndreptate împotriva cîrmuirii, am putea sta liniștiți pe băncile noastre, cu brațele încrucișate, ca simpli spectatori. Am putea... Dacă n-ar fi în joc grija de țară, grija, care în virtejul frămîntărilor de azi, ne leagă pe toți laolaltă, oricît am dori să ne războim între noi, și ne dezvăluie unele primejdii, care ne amenință pe toți deopotrivă și unele greșeli, de pe urma cărora suferim toți în aceeași măsură.

Despre trei dintre aceste greșeli vreau să vorbesc în această interpelare.

Nu învinuiesc guvernul — cine l-ar putea învinui? — de starea de nervozitate și dezechilibru sufletesc, din zilele noastre, care pregătește atmosfera pentru cele mai uimitoare atentate împotriva ordinii și a bunelor moravuri. Răspunderea pentru stările de azi, dacă de răspundere poate, fi vorba pentru felul cum țara noastră a fost înriurită de consecințele materiale și morale ale marelui război și ale prefacerilor adînci care i-au urmat în lumea întregă, această răspundere ne privește pe toți, deopotrivă, care avem de vegheat la sănătatea și la propășirea țării. Nu e o problemă, însă, pe care, după convingerea mea, am putea-o dezlega pe cale politică. Învinuiri îndreptate de la această tribună spre banca ministerială, polemici de partid sau argumentări politice sînt tot atît de neputincioase să lecuiască criza morală, în care ne zbatem, ca cea mai bine intenționată operă legislativă.

Sintem în fața unor probleme de conștiință, pe care le avem de dezlegat fiecare în parte și toți laolaltă. De felul cum le vom dezlega, de ordinea desăvârșită pe care vom ști să ne-o impunem nouă și neamului nostru, depinde soarta țării.

Învinuiesc guvernul, însă, că a tulburat un proces de conștiință, necesar, printr-o agitație polițienească, inutilă.

Problema ordinii l-a interesat chiar din clipa venirii lui la putere. A venit ca „să restabilească ordinea”. În lipsa, însă, a unei vădite superiorități morale, sau cel puțin, a unei autorități cumpătate și liniștite, care prin însăși ființa lor, potolesc neastâmpărul pornirilor răzvrătite și anarhice, guvernul s-a străduit să aperse o ordine de suprafață, ordinea proprii lui situații politice, prin măsuri excepționale, care au agitat și mai mult spiritele, au împiedicat reacțiunile sufletești sănătoase și au mărit dezordinea.

Prima acțiune de ordine, îndreptată împotriva Gărzii de Fier, acțiune începută câteva săptămîni înainte de Crăciun s-a încheiat câteva zile înainte de Paști. Am expus cu alt prilej părerea mea cu privire la această acțiune. Nu voi reveni.

Nu voi stăruî nici asupra sentinței de achitare a Gărzii de Fier de către tribunalele militare. Nu e nevoie. Ne dăm destul de bine seama — nu e așa? — în ce măsură această sentință a întărit prestigiul politic și autoritatea acțiunii de ordine a guvernului.

Nu. Ceea ce vreau, e ca la lumina celor întimplute, să verific unele din ideile, pe care am avut cîntea să le apăr cu toată hotărîrea, în Senat.

Ați vrut cenzura. Ne-ați impus-o. O cenzură fantazistă, tiranică și absurdă.

Am trăit luni de zile în șoapte. Șoapte de stradă, șoapte de cluburi, șoapte de cafenele. Viața noastră politică s-a desfășurat ca un joc de umbre chinezești.

Comploturile nasc în întuneric. Guvernul a făcut întuneric. Și am pornit cu toții, cu strada, cu cafenelele, cu cluburile și, firește, cu guvernul în cap, la vînătoare de umbre. Atmosfera e atît de supraîncărcată de spirit conspirator încît s-ar cuveni, ca sub directoriul francez, să impunem printr-o nouă măsură excepțională tuturor complotiștilor o uniformă: perucă blondă. Și guler negru.

Și cînd am dat, în sfîrșit, peste un complot — un complot militar — cum l-am cocloșit și cum l-am exploatat?

Mai întîi tăcere. Nici un rînd în ziare. Nici o lămurire și nici o precizare. În schimb zvonuri nebane ce zbor din om în om, din grup în grup și împrăstie groază și tulburare.

Apoi un comunicat oficial. Un comunicat „liniștitor”, care polemizează cu țara și cu străinătatea și caută să reducă „incidentul” la „justele lui proporții”. Intenția guvernului de a liniști, cu toate că știe „atîtea”, ce nu poate spune, rejeșe încă, atît de vădit printre rîndurile comunicatului, încît nimeni nu se liniștește.

Și apoi vin amănunte. Toate amănuntele deodată. Pagini întregi de literatură de judecător de instrucție, cu toate amănuntele instrucției și a punerii sub acuzare. După prea multă tăcere, prea multă vorbărie.

Toată această toaletă a complotului, în umbră și la adăpostul cenzurii, ferită de controlul opiniei publice și al bunului simț, are cele mai grave neajunsuri. În primul rînd, zăpăcește lumea. Împiedică reacțiunile sănătoase ale publicului, care fie prin rîs, fie prin indignare, fie printr-o îndreptățită revoltă.

zădărnicește cele mai multe ori de mai înainte, răzvrătirile ridicole, absurde sau odioase. Cenzura, înseamnă, renunțarea, în frământările prin care trecem, la sprijinul pe care poate da ideii de ordine, spiritul atît de cumpătat, atît de îndepărtat de curente extremiste, ale poporului nostru. Înseamnă, înlocuirea acestui sprijin puternic și sănătos — singura chează adevărată de echilibru moral și politic în stat — prin deșertăciunea unei agitații polițienești. Înseamnă taină în loc de lumină și în loc de pavăză masivă a bunului simț popular, o atmosferă înfrigurată de bănuieli și de închipuiri, prielnică tuturor nebulilor.

În al doilea rînd, cenzura, care dezarmează țara față de comploturile interne, o dezarmează de asemeni, față de propaganda dușmană din afară. Cu prilejul celui din urmă complot, pe cînd în țară circulau doar zvonuri necontrolate, iar ziarele erau silite să păstreze cea mai desăvîrșită tăcere, agențiile și presa din străinătate nu încetau să anunțe, cu cele mai uimitoare amănunte și cele mai dureroase comentarii, „revoluția din România”. În cîteva zile propaganda dușmană a distrus, pe temeiul unor fapte pe care nimeni dintre noi nu le putea controla, aceea splendidă impresie de unitate și de putere, pe care a dat-o mare manifestație parlamentară împotriva revizuirii.

E drept că s-au telegrafiat comunicate telegrafice și peste hotare. Aceste comunicate au, însă aceeași autoritate în afară, ca și înăuntru. Nimeni, dar nimeni, nu crede în ele.

Guvernul a dat lupta cu propaganda străină și a pierdut bătălia. Fiindcă în afară de trupele sale de acoperire: un birou de presă și o agenție telegrafică, nu s-a rezemat, nu s-a putut rezema, pe armata puternică a cuminenției și a dreptei judecări naționale.

Cînd s-a făcut lumină, cînd a știut și țara de ce e vorba, toate ziarele au găsit cuvintele potrivite pentru a înfiera uneltirile absurde și odioase împotriva ordinii publice și pentru a exprima încrederea generală în trăinicia și în tăria așezămintelor noastre de stat. A cui e vina dacă glasul cuminenției a răsunat, într-o chestiune în care era în joc prestigiul statului nostru înăuntru și în afară, cu o săptămînă prea tîrziu?

Desființați cenzura, domnule prim-ministru! Nu puteți apăra ordinea singur, în taină și în întuneric. Veți fi înfrînt împreună cu toate bunele d-v. intenții. Lăsați țara să se apere și ea. Să știe din vreme de unde vine primejdia, care e primejdia și cum poate fi înlăturată. Țara va găsi totdeauna — cine dintre noi nu împărtășește această credință? — puterea și mijloacele de a rezista și de a birui.

Ați vrut și stare de asediu. Stare de asediu cu poliție militară, siguranță militară, și justiție militară. Avem toate acestea. Și am avut și un proces răsunător, purtat în fața instanțelor militare, un proces politic care a interesat țara întregă și care a fost încheiat printr-o sentință de o deosebită însemnătate.

Ce-ați urmărit purtînd procesul Gărzii de Fier în fața instanțelor militare? Desigur nu o simplă operă de justiție. Nu ați fi avut de ce în acest caz să vă îndepărtați de la calea normală a justiției civile. Nu. Ați vrut în acțiunea d-vs. politică pentru apărarea ordinii — acțiune care v-a purtat de o însemnătate hotărîtoare pentru ființa și trăinicia statului — să aveți concursul unei instanțe judiciare, care să imprime acțiunii justiției acest caracter politic de apărare și întărire a ordinii. V-ați așteptat ca sentința să fie expresiunea unei atitudini de autoritate — atitudine politică, în cel mai înalt înțeles al cuvîntului.

Sentiința a avut în adevăr un caracter politic. Nu putea să nu-l aibă deoarece ați ales calea excepțională a unei justiții speciale. Așezată în fața unui proces politic care răscolea atâtea patimi și atâtea îngrijorări, cea mai înaltă instituție a justiției militare, compusă din ofițeri generali și strâns legată de spiritul și de autoritatea armatei, a fost silită să ia parte în proces. Dar, nu a luat partea d-vs. Sentiința a fost expresiunea punctului ei de vedere politic.

Aceste constatări ne îndreptățesc să tragem două concluzii.

Întii: Justiția militară nu e un instrument orb în mîna puterii executive. Guvernul e guvern. Atmata e armată. Justiția e justiție. Această deosebire, firească în împrejurări normale și într-un stat bine organizat, nu ar avea de ce să ne îngrijoreze. Dimpotrivă. După ce ați apelat, însă, pe calea excepțională la instanțele militare, ca să vă ajute să apărați ordinea și să întăriți autoritatea statului, deosebirea de vederi între d-vs. și curtea marțială pare, de o deosebită gravitate. Justiția rămîne justiție, armata rămîne armată, dar guvernul, reprezentat suprem al autorității politice, cum rămîne?

În al doilea rînd, starea de asediu dă prilej armatei să facă politică. În fața tribunalelor militare, a judecătorilor militari, a comisarilor regali și a tuturor militarilor mici și mari care se perindă pe la aceste instanțe excepționale, defilează întregul personal politic al țării. Pe banca acuzaților stau împetricinați, urmăriți pentru metodele și convingerile lor politice. Pe banca avocaților stau reprezentanții cei mai bătaioși ai vieții noastre publice, oratori care nu se sfiesc să cerceteze toate dedesubturile politice ale cauzei pe care o apără. La bară, în fața crucii, trec martori de vază: parlamentari, directori de ziare, foști miniștri, foști prim-miniștri. Răspunzînd la întrebările președintelui, ale comisarului regal, ale avocaților, sînt siliți să-și spovedească amintirile, să-și aperse credințele, să dezvolte programele politice...

Și militarii ascultă, comentează și judecă. Ascultă, adică se familiarizează cu toate scăderile și slăbiciunile vieții politice. Comentează, adică discută și răspîndesc în mediul lor, printre camarazii de cazarmă și de viață militară, toate amănuntele mai mult sau mai puțin interesante, aflate în sala de ședință. Și judecă, ceea ce într-un proces politic, unde clocotesc patimi și se încruciează argumentele politice, înseamnă că iau parte în proces.

Cine a urmărit, de aproape, un proces politic, purtat în fața instanțelor militare, fie acum șase ani procesul Manoilescu, fie procesul de azi, își dă seama de adevărul spuselor mele. Rezultatul unor asemenea judecăți, cînd conștiința militară ia parte pentru sau împotriva curentelor de idei care frămîntă țara, poate fi uneori din cele mai fericite. Ne-am dat seama de aceasta cu toții, și d-vs. și noi — noi poate mai mult ca d-vs. — cu prilejul procesului Manoilescu.

Am convingerea, însă, că nu e bine să întreținem la militari gustul de a face politică. Fiindcă e firesc să nască pofa de a trece în chestii politice, de la judecată la acțiune. În această privință, starea de asediu e o veșnică tentație pentru militarii cu imaginație și ambiție. De ce n-ar încerca și ei să pună rînduială într-un domeniu, unde cele auzite și constatate în cursul proceselor politice e atîta frămîntare?

Pentru militari, — e firesc să fie așa, e un punct de vedere profesional — frămîntare înseamnă dezordine, iar rînduială înseamnă impunere, prin forță, a unui principiu de autoritate. Autoritatea care naște din frămîntări, ordinea care țîșnește ca un principiu de viață, din jocul patimilor omenești, ce dăinuiesc de cînd e lumea la temelii vieții publice, aceasta e o concepție politică.

Nu e o concepție militară. Altfel sînt obișnuiți militarii să impună ordinea și autoritatea. De ce ne-am mira deci, că în aceste vremi de curte marțială, cînd noi înșine silim pe militari să facă politică, se găsesc unii dintre ei, care vor să aplice vieții de stat metodele militare?

E o stare de spirit îngrijorătoare și pentru stat și pentru armată. Cu atît mai îngrijorătoare cu cît armata nu e mulțumită. O frămîntă nenumărate pricini de nemulțumire în amănuntele cărora nu voi coborî. Mă voi mărgini să semnaliez una singură dintre aceste pricini, cea mai însemnată și care le rezumă pe toate: armata își dă seama de nepregătirea ei materială, tehnică și în bună parte, și morală.

Am ascultat cu emoție, interpelarea d-lui g-ral Văitoianu cu privire la aviație, și cu mîhnire am ascultat răspunsul de o atît de crudă sinceritate a d-lui Subsecretar de Stat al aerului. „Recunosc” — a zis d-Radu Irimescu — „că aviația noastră e dezarmată”. Acest răspuns poate să nu fi fost politic, cu toate că realitatea pe care o dezvăluie e cunoscută de toată lumea. E un apel, însă, de o mișcătoare elocință, la simțul de răspundere al nostru, al tuturor.

Și dacă aviația, arma care în împrejurările de luptă ale zilei de azi, trebuie să fie cea dintîi gata, și gata în orice clipă, sufletește și materialmente, ca să respingă atacurile fulgerătoare ce se dau în aer, dacă aviația e așa cum e, ce să gîndim de celelalte arme, de o mai puțină grabnică întrebuintare?

În fața unor lipsuri atît de îngrijorătoare, care ne amintesc zilele de jalnică pregătire ale marelui război, să veghem ca sufletul ostașilor noștri să nu se îndepărteze de la chemarea lui. Un ostaș trebuie să creadă în menirea, și în puțința de a-și îndeplini această menire, a armatei din care face parte. El e o verigă dintr-un lanț, — cînd lanțul slăbește, veriga se desprinde. Ostașul nu îndeplinește o meserie, el urmărește un ideal care-l ajută să rabde și să înfrunte puținele mărimi și nenumăratele servititudini ale vieții militare. „Tîmp de cincizeci de ani, a zis acum cîteva zile mareșalul Lyoutey în fața unor camarazi de armă, nu am avut alt ideal decît acela de a sluji”. Mareșalul nu a zis: „de a-mi sluji țara”, după cum nu s-a gîndit în desăvîrșirea lui modestie la fraza de efect: „de a-mi salva țara”. Nu, cuvîntul „a sluji”, singur, în toată umilitatea lui sinceră, dar și în toată nespusa lui mîndrie, „A sluji”, cuprinde în mintea sobră a marelui ostaș și patrie și armată și glorie, — cuprinde, însă, mai ales toate aceste noțiuni strînse laolaltă printr-o acțiune de renunțare la sine însuși, acțiune consfințită zi de zi, prin jertfe de ambiție de interese și de sine.

Ce facem noi, pentru a întări în ostașii noștri voința de a sluji? Ce facem pentru a-i crește în credința jertfelor necesare pe care se înalță o carieră de militar? Cum îi îndepărtăm de interesele, de ambițiile, de scăderile de slăbiciunile vieții publice? Cum pregătim sufletește apărarea noastră națională?

Se zice că trebuie să avem o armată demnă de țara noastră. E foarte adevărat. Aș dori, însă, să adaug: trebuie să avem și o țară demnă de o armată bună. O țară care să aibă neconținut grijă materială pentru armament, grijă morală pentru ostași. O țară în care interesele personale să nu înăbușe devotamentul către cauza publică în care avîntul să nu pară nefolositor, entuziasmul inoportun și vitejia demodată.

Am trăit de prea aproape epopeea marelui război ca să mă îndoiesc: o clipă măcar, de însușirile alese, de rarele virtuți ale neamului nostru. Dar se așterne peste aceste virtuți un val de nepăsare, care întunecă strălucirea lor.

Cu toții, simțim că e nevoie de o grabnică și desăvârșită îndreptare.

Să începem, zic unii, prin a stărpi politica din armată. Foarte bine. Politica e o otravă în sufletul ostașilor noștri. Dar și în această atitudine de gravă problemă să nu ne războim cu efectele unui rău, lăsând cauzele în afară de cercetarea și de înțelegerea noastră.

Am auzit că se vor lua măsuri excepționale împotriva ofițerilor care fac politică. Ce înseamnă asta? O nouă eră de agitație, de denunțuri și de măsuri polițienești. O nouă vinătoare după umbrele care se strecoară în întunericul vieții noastre publice.

Nu, alta trebuie să fie efortul nostru de îndreptare.

În primul rând, trebuie să avem grijă de armată. Să facem din nou din ea un instrument viu și real în stare să-și îndeplinească oricând înalta lui menire. Când noi civilii, oamenii politici, vom avea grijă, așa cum e firesc de soarta armatei, se vor găsi mult mai puțini militari, care să se îngrijească, așa cum e firesc, de soarta armatei, se vor găsi mult mai puțini militari, care să se îngrijească, așa cum nu e firesc, de soarta treburilor politice. Fiindcă militarii vor avea din nou un rost și o chemare. În slujba unei armate, armata, principiu sănătos și puternic de eroism, de lupte și de izbniți viitoare vor putea închina viața lor, fără precupețire, idealului de a sluji.

În al doilea rând, dacă vreți să puneți capăt politicii în armată, ridicăți starea de asediu. Atâtea vreme cât guvernul face apel la armată, ca să dezlege, cu ajutorul ei, problemele politice în care s-a încurcat, nu se poate cere ostașilor să-și îngreădească gândurile numai în domeniul profesiei lor.

Nimic mai ciudat, ca dragostea d-vs. pentru tribunalele militare. Ele v-au dat în două rânduri cele mai grave avertismente: acum șase ani și acum câteva zile. De ce mai stăruieți pe căi excepționale? Ce mai vreți? Cine să vă mai salveze de sentințele curții marțiale?

Ați crezut, ce e drept, că puteți găsi o salvare. E a treia greșală, cea din urmă, despre care vreau să vorbesc și care atinge problema răspunderilor în stat.

Mă aflu de Paști la Constanța. Am văzut acolo, printre afișele de revistă și de cinematograf, un afiș ciudat, repetat în sute și mii de exemplare, acoperind toate gardurile și toate zidurile disponibile. Era o ediție specială a ziarului „Viitorul”. De departe se distingeau două fotografii: una sus, a d-lui prim-ministru, alta mai jos și mai mare a M. S. Regelui. Fotografia d-lui prim-ministru era încadrată prin cuvintele sale rostite într-un consiliu de miniștri. Răspunsul Suveranului încadra fotografia M. Sale.

M-am întrebat uimit, și împreună cu mine, se întrebau toți cititorii ciudatei reclame, de ce această neobișnuită și stăruitoare publicitate?

Din textul cuvintelor regale se desprindeau o notă de aprobare pentru legea de conversiune și dacă vreți o încurajare pentru acțiunea guvernului.

Asemenea înalte cuvinte, potrivit deprinderilor și moravurilor vieții noastre publice, nu se lipsesc și nu se răspîdesc pe ziduri. Fiindcă prin o asemenea publicitate guvernul dă de bănuț că vrea să solidarizeze Coroana cu succesele și mai ales cu insuccesele politicii lui.

Am putea crede, la prima vedere, că în joc e numai chestia conversiunii. Și așa nu e bine, să amestecăm augusta persoană a Regelui într-o chestiune, unde s-au ciocnit atâtea interese și de pe urma căreia au rămas atâtea nemulțumiri. O lege de conversiune nesocotește, oricât de bună ar fi, interese și drepturi cîștigate. Ea lovește în orice caz, în creditorii. Pentru debitorii poate

să fie o lege de liberare. La noi, însă după atîția ani de frămîntări și de șovăieli, în care debitorii s-au învățat să nu mai plătească nimic, conversiunea nu mai e o lege de liberare, ci o lege de constrîngere chiar pentru debitori. Efectele unei asemenea legi, nemulțumesc pe toată lumea: creditorii își pierd drepturile, iar debitorii speranțele.

Avem în această privință o pildă ilustră, pilda lui Solon, înțeleptul atenian, care înainte d-vs., înainte noastră și chiar înaintea d-lui Argetoianu a redus datoriile în patria sa. Plutarh ne istorisește că după ce Solon a îndeplinit această mare operă, care a nemulțumit în aceeași măsură pe creditorii și debitori, a găsit de cuviință să se exileze pe zece ani din Atena pentru a lăsa patimile să se potolească și creditul să se refacă.

Iată de ce nu avem dreptul să legăm de o asemenea operă, oricît de necesară și de dreaptă ne-ar părea, răspunderea Suveranului, principiu viu de statornicie și de continuitate, în alcătuirea noastră de stat.

Și avem cu atît mai puțin acest drept, cînd sînt și alte motive care pot deluși neobișnuita publicitate dată cuvintelor regale.

Nimeni dintre noi nu are dreptul să-și întărească situația politică, amenințată sau compromisă, în dauna autorității regale care îndeosebi în vremi de frămîntare, cînd spiritele sînt înfierbîntate și patimile dezlănțuite trebuie ținută în afară și deasupra luptelor noastre politice. Nimeni nu are dreptul să pună răspunderea sa la adăpostul unei răspunderi mai înalte, pentru a fi ferit de lovituri. E o datorie elementară pentru un guvern, să revendice ca un drept și ca un titlu de glorie, și atunci cînd se simte tare, dar mai ales cînd știe că e slab, întreaga răspundere a actelor sale și a situației politice generale. Și această răspundere, el nu are dreptul s-o împartă cu nimeni. Iar dacă se prăbușește sub povara acestei răspunderi, el, guvernul, elementul efemer al puterii executive, datoria și onoarea lui politică cere să lase neștirbit, neatins elementul de statornicie și de continuitate în viața de stat: puterea regală. În afară de această disciplină politică, menită să acopere pe Rege în timp de pace, cum îl acoperă în timp de război piepturile ostașilor săi, totul e confuzie și dezordine.

Să ne dăm seama cu toții de realitate: stîrpirea dezordinii în toate domeniile vieții noastre publice, în finanțe, în armată, în învățămînt, depinde de încrederea generală în ordinea care domnește, care trebuie să domnească sus. Oricе dezordine sus, se răsfrînge dureros în toate ramurile așezămîntului nostru de stat.

Iată cele trei puncte pe care am avrut să le ating în interpelarea mea.

Ce cerem guvernului? Înainte de toate să se liniștească. Va trăi cît i-a fost scris să trăiască. Poate o zi, poate o sută. Dacă va cădea, țara nu va pieri. Dar nu trebuie să piară țara, ca guvernul să nu cadă.

Cerem guvernului cumpătarē. Să nu umble după comploturi, ci să caute să liniștească spiritele. Să nu se sprijine numai pe poliție, ci și pe bunul simț al acestui popor. Să pună capăt măsurilor excepționale, cenzura, starea de asediu, care întretine dezordinea în opinia publică și în armată. Să-și ia întreaga răspundere pentru faptele sale, și s-o păstreze oricînd și oriunde. Într-un cuvînt, într-o țară tulburată de dezordine, să dea, în sfîrșit, de sus o pildă de cumînțenie și de bună rînduială.

Va putea guvernul d-vs., domnule prim-ministru, să mai dea o asemenea pildă? O doresc. Nimeni nu se poate bucura la spectacolul unei desăvîrșite lipse de stabilitate în cîrmuire.

În orice caz, va trebui domnule prim-ministru, să faceți o mare sforțare asupra firii d-vs. Ați făcut o carieră strălucită, desigur meritată, dar care a lăsat în urma ei o diră de dinamită. Tatarbunar, Oradea? Mare, complotul Manolescu, complotul Gărzii de Fier, complotul Precup..

Prea multe comploturi, domnule prim-ministru, — prea multe!

V-am urmărit cu simpatie cariera d-vs., de scriitor. Ați debutat la teatru cu o dramă intitulată: Vine Viforul! Niciodată nu a tunat, nu a bubuit mai mult pe scena și în culisele Teatrului Național.

Țara are nevoie de liniște, de ordine, de cumpătare.

Să treacă viforul, d-le prim-ministru!

Arhivele arădene — izvoare ale cunoașterii istorice

MIRCEA TIMBUS

Deținătoare a unui cuprinzător patrimoniu arhivistic, pe care-l conservă și îmbogățește continuu, Filiala Arhivelor Statului județul Arad, alături de celelalte instituții similare din țară, participă la etalarea izvoarelor probatorii necesare, fără de care cercetarea istoriei medii, moderne și contemporane a poporului român ar fi lipsită de însuși suportul ei științific.

Între arhive și istorie s-a creat în timp o legătură indisolubilă, istoria fiind știința care, pornind de la datele izvoarelor (iar arhivele sînt prin excelență izvoare unanim apreciate pentru veridicitatea lor), reconstituie și explică trecutul. „Arhivele sîntu — după argumentarea lui Grigore Bengescu, un înaintaș al arhivisticii românești — un templu inviolabil unde se păstrează amintirile trecutului și dovezile gloriei străbune, unde se întreține focul sacru și vecinicu al patriotismului”¹.

În depozitele filialei arădene a Arhivelor Statului, aflată în ajunul celui de-al 40-lea an de existență, sînt concentrate 784 fonduri și colecții arhivistice, reprezentînd tot atîtea surse de investigații cu direcții multiple în viața economică, politică, social-culturală a Aradului și zonei învecinate. Filiala din Arad, ca de altfel toate celelalte unități din sistemul Arhivelor Statului, prin funcția de teaurizare a valorilor documentare, parte din patrimoniul cultural al națiunii, se situează nu în rîndul unor amorfe depozite de arhivă, ci în cel al lăcașurilor sacre, care-și asumă rolul adăpostirii, ocrotirii și vegherii însuși a sufletului românesc, cu resorturi atît de adînci și îndepărtate în mărturiile trecutului.

Parcurgînd, de-a lungul anilor, etapele de prelucrare impuse de rigurile operațiunilor de evidență, fondurile și colecțiile respective își dezvăluie acum conținutul, constituindu-se într-o vastă bază documentară, indispensabilă oricăror investigații în trecutul meleagurilor arădene, parte inseparabilă din trupul și istoria patriei.

Ținînd seama de proveniența lor de la instituții de stat, întreprinderi și unități economico-sociale, organizații politice, cooperatiste, de cult sau persoane fizice, documentele filialei sînt grupate în: 1. fonduri administrative; 2. fonduri judecătorești; 3. fonduri politice; 4. fonduri economice; 5. fonduri din ramurile sănătate, ocrotiri sociale, raporturi de muncă; 6. fonduri din ramurile învățămînt și cultură; 7. fonduri din ramura culte; 8. fonduri personale și familiale; 9. colecții.

Fiecare grupă concentrează mai multe fonduri, cantitatea totală a arhivei însumînd astăzi 5500 metri liniari. Spre a ne putea orienta în vastitatea unui asemenea material se cer stabilite măcar cîteva repere care, oricît de bine ar fi alese, vor lăsa, în mod cert, neelucidate destule posibile întrebări.

Pornind de la succesiunea în timp a documentelor amintite, încep prin a observa că cel mai vechi datează din anul 1406. Este o scrisoare de mărturie originală privind vînzarea-cumpărarea localității Tothfalu (azi Tăuții de Sus, județul Maramureș), ce face parte dintr-o colecție².

Atît în respectiva colecție, cît și în general la Arad, secolele XV—XVII sînt atestate doar prin cîteva diplome, scrisori și manuscrise răzlețe. Exis-

¹ Valeria Șindelar, *Grigore Bengescu, în Figuri de arhiviști*, Bacurești, 1971, p.111.

² Arh. St. Arad, colecția Diplome, nr. 50/1406.

tența sporadică a documentelor emise pînă în secolul al XVIII-lea, se explică prin consecințele nefaste ale îndelungii stăpîniri otomane care a durat, cu mici întreruperi, din 1552 pînă în 1695 — pentru partea comitatului situată la nord de Mureș — și pînă în 1718 — pentru partea din sudul Mureșului, pe teritoriile ocupate turcii instalînd sangeacurile de Arad, Lipova și Ineu. Reorganizarea vechii administrații a întîrziat să se producă chiar și după alungarea turcilor, Aradul și împrejurimile sale devenind, la începutul secolului al XVIII-lea, teatru de operațiuni războinice între armatele imperiale și curuții lui Francisc Rákoczi al II-lea, cu urmări din cele mai nedorite pentru oraș, ale cărui clădiri au pierit mistuite de un mare incendiu³. În aceste împrejurări se presupune că au fost distruse și puținele înscrisuri ce puteau supraviețui stăpînirii otomane⁴. Avem temeuri să vorbim așadar de o arhivă compactă la Arad, care răspunde în mare parte cerințelor cercetării istorice, numai cu începere din deceniul al treilea al secolului al XVIII-lea (1725).

Cunoscînd cronologia documentelor arădene, este locul să precizăm că limbile utilizate în administrație, justiție, învățămînt de stăpînirea străină din Transilvania, pînă în anul 1920, erau latina, germana și maghiara. Limba română, deși vorbită de majoritatea locuitorilor, se folosea foarte rar în cancelariile autorității statale. Ea este, în schimb, prezentă în înscrisurile bisericii ortodoxe, ale societăților culturale și altor cîteva instituții românești, precum și în corespondența particulară a românilor.

Odată stabilite aceste repere, să încercăm trecerea în revistă a informațiilor ce se desprind în arhivele deținute:

1. Printre cele mai frecvent investigate de cercetători, dată fiind diversitatea informațiilor pe care le furnizează, ce acoperă practic toate domeniile de interes, sînt *fondurile administrative*. Bine reprezentate, îndeosebi prin Prefectura județului Arad, continuatoarea activității fostului comitat și Primăria municipiului Arad, ambele cu arhive dense, dispuse de-a lungul unei perioade de aproximativ 250 de ani, de la începutul secolului al XVIII-lea și pînă în anul 1975, sînt completate prin aportul arhivelor, mai recent și de mai mică întindere, rezultate din activitatea preturilor de plasă, primăriilor orășenești și comunale din județ. Sondarea conținutului acestora este facilitată de existența fie a vechilor instrumente de evidență, contemporane cu documentele (indexuri alfabetice pe probleme, registre de intrare-ieșire ș.a.), fie a inventarelor întocmite ulterior, care trimit la documente, grăbind deci accesul la ele. Din bogăția resurselor documentare ce formează fondul Prefectura județului Arad, spicuim, pentru exemplificare, doar cîteva:

Deosebit de utile pentru reconstituirea cadrului social-economic propriu secolelor XVIII—XIX, sînt conscripțiile, recensămîntele și statisticile, îndeosebi cele întocmite de autoritatea administrativă de stat în anii 1740—1746, 1773—1776, 1798, 1814, 1829, 1869 ș.a.⁵, cu scopul stabilirii contribuției în bani și natură a populației, precum și calculării impozitelor către stat. Cu un conținut asemănător sînt conscripțiile urbariale, efectuate pentru prima dată în anii 1767—1768, ele ilustrînd raporturile dintre iobagi și stăpînii de pămînt⁶. Despre structura națională a populației comitatului ne vorbesc

³ Sandor Márki, *Arad vármegye es Arad szabad királyi város története* (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad) vol. II, Arad, 1895, p. 292.

⁴ *Îndrumător în Arhivele Statului județul Arad*, vol. I, București, 1974, p. 55.

⁵ Arh. St. Arad, fond Prefectura județului Arad, seria Conscriptiionis.

⁶ *Ibidem*, seria Urbarialia.

recensămintele, toate, inclusiv cele din secolul al XVIII-lea, consemnând superioritatea numerică a românilor. Dacă ne oprim, bunăoară, la recensământul din 1771, aflăm că din cei 100325 locuitori cîți număra comitatul Arad, 82984 (83%) erau români⁷. Statisticile nu omit nici evidențierea resurselor naturale — minereuri feroase și neferoase — concentrate în treapta de altitudine mai înaltă a județului, întregind apoi configurația economică și socială a zonei prin înfățișarea îndeletnicirii locuitorilor⁸.

Documentelor din categoria enunțată li se alătură altele care surprind întregul cortegiu de nemulțumiri ale populației băștinașe, menținută de nobilii unguri în stare de iobăgie, umilință, asupra socială și națională. Ne referim la memoriile, jalbele, investigațiile urbariale, forme mai „cuminți” de exprimare a nemulțumirii și revoltei, dar și la actele care vorbesc, într-un moment sau altul al epocii, chiar de izbucnirea unor mișcări sociale de proporții. Sînt atestate, pe lîngă alte mișcări cu mai mic răsunet, răscoala din 1735 a grănicerilor de sub conducerea lui Pero Seghedinaș⁹, răscoala iobagilor din 1756 de pe domeniul ducelui de Mutina, situat în comitatele Arad, Zărand și Cenad¹⁰, seria mișcărilor țărănești din decembrie 8 și 9 ale secolului XVIII, care au netezit drumul pentru extinderea în 1784, pe teritoriul comitatului Arad, a marii răscoale a țăranilor de sub conducerea lui Horea¹¹. Sfirșitul secolului al XVIII-lea, marcat de petiția „Supplex libellus Valachorum”, aduce în prim plan tot mai hotărîte manifestări naționale ale românilor, cărora le succed apoi, în secolul al XIX-lea, alte convulsii cu suport social și național, culminînd cu revoluția de la 1848/1849, amplu oglindită în documentele arădene. În comitat s-au consumat momente fierbinți ale valului revoluționar, marcate chiar de prăbușirea temporară a asuprairii naționale în unele localități controlate de moșii lui Avram Iancu și populația locală, situate pe văile Crișului Alb și Mureșului¹².

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, românii din comitat își înțeleg demersurile vizînd acceptarea lor ca națiune cu drepturi egale, reprezentarea proporțională și admiterea limbii proprii în administrație¹³. Li se opun autoritățile maghiare și nemeșii locali, instaurarea regimului dualist austro-ungar inaugurînd o perioadă de maximă oprimare națională, dublată de politica fătășă de maghiarizare, ce transpar din suficiente scrieri¹⁴. În replică, avem informații despre participarea arădenilor la acțiunea memorandistă din 1892—1894, ca spre sfirșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, să asistăm la accentuarea presiunii exercitate de români pentru eliberarea lor de sub apăsarea dualismului anacronic și unirea cu Țara. Arhivele administrative înregistrează pașii întreprinși de frunțașii politici români, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Suciu ș.a., pentru pregătirea Marii Adunări Naționale plebiscitare de la 1 Decembrie 1918, precum și în vederea organizării Consiliului Național Român Central din Arad, for politic situat o vreme la cîrma vieții politice a Transilvaniei.

⁷ Ibidem, seria Conscriptioes, dosarele 47—58.

⁸ Ibidem, Actele comitelui, doc. 1714/1859, f. 2—6.

⁹ Ibidem, Acta congregationum, fasc. 1, doc. 14, 35/1737.

¹⁰ Ibidem, fasc. 3, doc. 163/1756.

¹¹ Ibidem, fasc. 9, doc. 627, 692—641, 644/1784.

¹² *Îndrumător în Arhivele Statului județul Arad*, vol. I, p. 32—33.

¹³ Arh. St. Arad, fond Prefectura județului Arad, Acte administrative, doc. 1813, 1968/1861; 1272, 2332/1862.

¹⁴ Ibidem, doc. 3339/1873.

Făcându-se mesagere ale celei mai complexe game de informații cu caracter economic, politic, social-cultural, fondurile administrative, în număr de 193, își dovedesc utilitatea și în cunoașterea perioadei care a urmat unirii din 1918, inclusiv a anilor regimului comunist de dictatură. Evident documentele respective se cer a fi revăzute de pe poziții noi, favorabile evidențierii adevărului, știut fiind că „generații întregi au fost frustrate de cunoașterea adevăratei istorii a neamului nostru”¹⁵. În fața istoricilor, a cercetătorilor se ridică azi mari răspunderi în alcătuirea noilor lucrări de specialitate, de unde și nevoia aplecării lor cu alți ochi asupra izvoarelor.

2. *Fondurile judecătorești*, mai puține la număr (11), s-au constituit ca urmare a preluării unor documente de la Tribunalul județean, Parchetul tribunalului, foste judecătorii și procuraturi. Dintre acestea se recomandă atenției îndeosebi dosarele firmelor industriale și comerciale, ale instituțiilor, asociațiilor culturale și altor persoane juridice din județ, din cadrul fondului Tribunalul județean Arad — Secția a III-a. Conținând statute de organizare și funcționare, dări de seamă și rapoarte anuale ale consiliilor de administrație, bilanțuri etc., oferă informații prețioase privind profilul, activitatea și evoluția unităților respective în perioada dintre cele două războaie mondiale.

3. *Fonduri politice*, intrate de curind în patrimoniul filialei, în temeiul Decretului-Lege nr. 30/1990 privind trecerea bunurilor fostului p.c.r. în proprietatea statului, formează o grupare nouă printre fondurile instituției. Ea cuprinde, pe lângă arhivele fostelor comitete județean, municipal, regional, și raionale ale p.c.r., cu un volum considerabil de documente, și o seamă de arhive mici, provenite de la organizațiile politice care au funcționat pînă în anul 1948, cum sînt de pildă, Partidul Social Democrat, Blocul Partidelor Democratice, Uniunea Patriotică, Frontul Unic Muncitoresc ș.a. Nefiind în întregime inventariate, pot fi deocamdată doar parțial cercetate.

4. *Fondurile economice*, dețin supremația numerică în evidențe prin cele 316 poziții pe care le ocupă, reprezentînd preluări de la tot atîtea întreprinderi industriale, unități agricole, financiare, bancare, de credit, comerciale, de transporturi ș.a. În funcție de perioadele cînd și-au desfășurat activitatea, unele începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și pînă la 1948, altele în anii regimului comunist, înlesnesc posibilitatea cunoașterii comparative a organizării și evoluției ramurilor pe care le reprezintă. În eforturile cerute specialiștilor de a repune istoria pe fundamentul ei firesc, adevărul, fondurile amintite sînt probe grăitoare pentru antiteza dintre industria, agricultura, finanțele, comerțul din cîmpia arădeană înainte și după naționalizare și colectivizare.

5. *Fondurile din ramurile sănătate, ocrotiri sociale, raporturi de muncă*, în număr de 18, acoperă, în parte, nevoile cercetărilor de specialitate, îndeosebi în domeniul raporturilor stabilite în procesul muncii între forța de muncă și patronatul unităților economice. Reprezentativ din acest punct de vedere este fondul Inspectoratului regional al muncii, cu documente cupinse între anii 1923—1948, care reflectă situația din județele Arad, Bihor, și Hunedoara. Înscrisurile, înregistrînd conflictele colective și individuale de muncă mediate de instituție, conferă fondului atributele unui autentic barometru social al epocii. Fondurile provenite de la unități sanitare și de asigurări sociale sînt mai puțin revelatoare. Aducînd în prim plan informații privind

¹⁵ Vezi „Cuvînt înainte” la manualul reeditat al lui P. P. Panaitescu, *Istoria romînilor*, București, 1990.

dotările materiale din domeniul sanitar, posibilitățile de tratament, rezultatele obținute, etc. se recomandă a fi coroborate și eventual completate cu date noi, de același profil, desprinse din fondurile administrative, mult mai dense.

6. *Fondurile din ramurile învățământ și cultură*, provin de la 48 unități școlare și 6 din domeniul culturii. Se situează în timp de la mijlocul secolului al XIX-lea și pînă prin 1975. Ele înlesnesc investigarea problematicii specifice acestor sectoare de activitate, cu accent pe situația învățămîntului românesc și al minorităților naționale, precum și pe îndelungile strădanii ale românilor pentru promovarea culturii lor într-o vreme cînd aceasta contravenea politicii naționale a stăpînirii străine. Referindu-mă la cele mai bogate în conținut amintesc fondurile Directoratul regal al școlilor greco-neumite (1843—1876), Inspectoratul școlar județean (1889—1950, 1968—1975), Comitetul școlar județean (1919—1949), Asociația națională din Arad pentru cultura poporului român (1862—1944), Teatrul de stat (1948—1974), Comitetul de cultură (1968—1975) ș.a.

7. *Fondurile din ramura culte*, grupează documente preluate de la Episcopia ortodoxă-română a Aradului și alte 65 unități de cult, protopopiate, parohii ortodoxe și greco-catolice din județ, datînd din secolele XVIII—XX. Ele completează informațiile din fondurile administrative, privitoare la participarea bisericii ortodoxe-române la viața social-culturală a epocii. Cu ajutorul lor devine posibilă reconstituirea condițiilor și împrejurărilor în care au avut loc edificări, renovări, decorări de biserici, construcții de școli confesionale, înființarea și administrarea fundațiilor bisericești și școlare, a unor societăți culturale și coruri satești, editarea și difuzarea periodicelor cu conținut bisericesc și laic. Sînt demne de atenție statisticile anuale întocmite de parohii, care vorbesc de numărul locuitorilor, confesiunea acestora, numărul copiilor de vîrstă școlară, numărul bisericilor și al școlilor patronate de ele etc. Conținutul scrierilor bisericii ortodoxe române ca și forma în care erau prezentate, caracterizată prin utilizarea grafiei românești, într-o vreme cînd aceasta era interzisă instituțiilor de stat, vădește preocuparea constantă pentru cultivarea limbii române, impunerea ei ca limbă oficială alături de celelalte limbi vorbite în Transilvania, întreținerea flăcării vie a spiritualității românești.

8. *Fondurile personale și familiale*, se cifrează la 52 și provin de la persoane sau familii care, prin activitatea lor economică, politică, social-culturală și-au legat numele de Arad și regiunile învecinate. Conțin în general documente din secolele XIX—XX, doar sporadic mai vechi. Se impun atenției, grație informațiilor ce le furnizează mai ales fondurile Vasile Goldiș (1882—1934), Roman Ciorogariu (1789—1935), Ștefan Cicio-Pop (1880—1948), Bălaș-Lisa (1848—1938), Mocioni Stircea (1682—1948), Traian Mager (1919—1950), Ioan Demetrescu (1922—1948), Ioan Suciu (1889—1946) ș.a. Parcurgînd documentele de o mare diversitate tematică, cercetătorul află nu numai substanța necesară studierii biografiilor creatorilor de fond, direcțiile integrării acestora în epocă prin activitatea prestată, contribuția lor, adesea de excepție, la afirmarea înaltelor idealuri de dreptate socială și unitate națională, ci și amănunte despre desfășurarea și implicațiile evenimentelor istorice pe meleagurile arădene. De o mai complexă reprezentare se bucură ultimele decenii ale veacului al XIX-lea și cele de început ale secolului al XX-lea, care au lăsat urme adinci în viața socială și politică a po-

porului român, marcînd procesul de dezvoltare a națiunii și statului român. Este confirmat rolul Aradului în organizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

9. Amintim, în final, *colecțiile* filialei, ajunse la al 21-lea număr. Ele grupează documentele după criterii tematice, cronologice sau după genuri de acte. Valoarea lor este cu totul remarcabilă atît datorită vechimii actelor conținute, cît și varietății lor tematice. Amintim colecția de diplome, din care fac parte cele mai vechi scrieri originale (la care m-am referit la începutul articolului), colecția de microfilme, conținînd, printre altele reproducerea pe microfilm a Legendei sfîntului Gerard, din anul 1028, care stă la baza atestării documentare a orașului Arad, colecția de manuscrise (1526—1934), colecția de documente (1538—1947), colecția breslelor meșteșugărești (1731—1909), colecția registrelor de stare civilă (1702—1955), colecțiile de hărți, sigilii, fotografii, etc.

Din marea diversitate a documentelor adunate în colecții se remarcă diplomele emise de cancelariile voievozilor și principilor Transilvaniei sau de locuirile de adevărire, de ordinele călugărești sau de breslele meșteșugărești, care oglindesc, de regulă, conferirea de drepturi și privilegii pe seama unor persoane sau locuri. Documentele de acest gen, scrise în limbile latină, germană și maghiară, beneficiază de o grafie îngrijită, sînt prevăzute cu elemente decorative executate cu migală, uneori cu adevărată măiestrie artistică, și conțin însemne de validare de o mare varietate, motive pentru care se recomandă atenției diplomatistului, ca și altor specialiști în vederea studierii caracteristicilor lor externe și interne.

Celelalte colecții contribuie în mare măsură la întregirea informațiilor furnizate de fondurile filialei în domeniile economic, politic și social-cultural. Ele tratează despre înființarea și activitatea breslelor meșteșugărești, mai tîrziu a manufacturilor și fabricilor arădene, despre moșiile și domeniile din județ, cu întinderea și inventarul acestora, despre situația ucenicilor, calfelor, muncitorilor și țăranilor și raporturile de muncă existente.

Cu un conținut aparte, colecția registrelor de stare civilă, înmănușînd peste 2200 matricole de evidență a născuților, căsătoriților și decedaților, din toate localitățile și parohiile județului, stă la baza cercetărilor și studiilor genealogice, onomastice, toponimice și demografice. Ea servește, în același timp, unor nevoi practice privind eliberarea actelor de stare civilă.

Valorosul patrimoniu documentar la care m-am referit, se întregeste mereu prin noi preluări de la unități economico-sociale și prin achiziții sau donații de la persoane fizice, asigurînd cercetării istorice o tot mai complexă sursă de investigații. Prin apreciabila cantitate de documente ce deține, dar mai ales prin conținutul acestora, selecționat cu grijă și competență de arhiviști, Filiala Arhivelor Statului județul Arad a devenit o veritabilă „bancă” de informații, la care sînt chemați să apeleze istoricii, spre a conferi prestației lor infuzia de autenticitate atît de necesară.

Colecția de hărți a filialei arhivelor statului județul Galați

ALEXANDRU DUȚĂ

Un gen aparte de documente îl constituie hărțile — reprezentare grafică, în plan orizontal, a suprafeței terestre, generalizată și micșorată, conform unei anumite scări de proporție (începând cu 1:20000) și întocmită pe baza unei proiecții cartografice.

Apărută din antichitate, ca urmare a unor necesități practice evidente, harta a însoțit permanent civilizația, fiind utilizată într-o multitudinea de activități umane, profesii, științe. Harta este indispensabilă în timp de pace și de război; fără hartă nu pot fi concepute navigația, aviația, arta militară, geologia, geografia, istoria; aduce mari servicii în agronomie, silvicultură, industria minieră; este larg utilizată de meteorologie; există hărți demografice și ale suprafeței Lunii și planetelor.

Arhivele Statului din România dețin — printre alte genuri de documente — și numeroase hărți, unele de o mare valoare sau vechime. Astfel, 27 de filiale ale Arhivelor Statului, din totalul de 41 au colecții de hărți sau care conțin și hărți, pe lângă alte documente înrudite (planuri, hotărnicii, schițe). Cu toate acestea, publicațiile arhivistice sînt sărace în informații despre colecțiile de hărți. Se pot cita numai prezentările din îndrumătoarele filialelor Ialomița, Bistrița-Năsăud, Neamț și Harghita¹. Din păcate, zădărnice am căutat prezentarea vreunei colecții de hărți în paginile Revistei Arhivelor.

Încercînd o deschidere în această direcție, prezentăm colecția de hărți a Filialei Arhivelor Statului județul Galați. Primele preluări de hărți s-au efectuat, probabil, în 1952 sau în anii imediat următori. Multă vreme hărțile au fost înglobate într-o colecție comună cu planurile. În 1976 hărțile au fost, avînd în vedere formatul, separate de planuri, într-o colecție proprie, înscrisă ca atare în Registrul general de arhivă cu numărul de fond 416. În fapt, abia în 1986 hărțile au fost efectiv separate de planuri, inventariate, pregătite pentru microfilmare și, în marea lor majoritate (394 u.a. din totalul de 440), fișate tematic. La ora actuală, Colecția de hărți a Filialei Arhivelor Statului județul Galați cuprinde 440 u.a., cu anii extremi 1691—1980.

Structura colecției și deci și inventarierea, s-a făcut pe trei categorii: 1. *Hărți medievale*, 9 u.a., din care trei sînt datate 1691, 1737 și 1766, iar pe celelalte șase le-am datat aproximativ din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și secolul al XVIII-lea. 2. *Hărți moderne*, 424 u.a. cu anii extremi 1818—1980. 3. *Atlase*, 7 u.a. cu anii extremi 1867—1930.

Hărțile medievale sînt editate la Paris (nr. curent din inventar 1) Nürnberg (nr. 3, 5, 6, 7), Viena (nr. 2) și Amsterdam (nr. 8 și 9) în limbile franceză și latină. Printre autorii care le-au întocmit semnalăm pe cunoscutul cartograf german Iohan Baptist Homann, care a activat la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (nr. 5 și 6).

Dimensiunile variază de la 55/50 cm la 149/46 cm; starea de conservare este acum bună, cele deteriorate fiind restaurate. Scara este dată în

¹ *Îndrumător în Arhivele Statului județul Ialomița*, București, 1985, p. 221—222; *Îndrumător în Arhivele Statului județul Bistrița-Năsăud*, București, 1988, p. 439—444; *Îndrumător în Arhivele Statului județul Neamț*, București, 1985, p. 190—191, *Îndrumător în Arhivele Statului județul Harghita*, București, 1988, p. 178—181.

mile franceze, italiene, ungare, germane, turcești. Ele cuprind, total sau parțial, cursul Dunării și țările și regiunile învecinate. Astfel, cea mai de ansamblu din aceste hărți (nr. 6, anul apariției 1766) înfățișează partea europeană a Imperiului Otoman Țările Române, Ungaria, sudul Germaniei, Austria, Italia, insula Malta porțiuni din Franța și Tunisia. În ceea ce privește țara noastră, pe lângă orașe și târguri, sînt înscrise și unele localități rurale. De exemplu, în harta editată la Viena în 1737 figurează numeroase sate și mănăstiri, în special din Muntenia și Oltenia (nr. 2). În hărțile cu nr. 2 și 9 sînt înscrise și pădurile mai mari. În sfîrșit în harta nr. 4 sînt înscrise unele date, cu caracter istoric, despre bătăliile cu otomanii, purtate de unguri, austrieci, și Iancu de Hunedoara în secolele XV—XVII.

Semnalăm și o serie de curiozități și erori evidente care apar în aceste hărți. Astfel, în cele cu nr. 7 și 9, Prutul apare ca avînd două brațe de vărsare în Dunăre, formînd deci o mică deltă. În schimb, lacul Brateș, atestat în documentele interne încă de la mijlocul secolului 15, nu apare. În harta cu nr. 2, sudul Moldovei, începînd chiar de la Galați, este presărat cu munți, iar Dimbovița curge undeva pe la vest de București. În harta cu nr. 8, Dunărea apare cu cinci brațe de vărsare în mare, din care cel mai sudic (probabil lacul și valea Carasu), imediat la nord de Constanța. O mare varietate prezintă și denumirile localităților. Spre exemplu, Constanța apare sub denumirea de Tomisvar în harta nr. 3 și Chiustange (Constantiana) în cea cu nr. 7.

Aceste hărți au fost preluate, în 1975, de la Administrația Fluvială a Dunării de Jos, care le moștenise, odată cu sediul, biblioteca și arhiva, de la Comisia Europeană a Dunării. Trei dintre ele fuseseră donate Comisiei de Francis Rey, cetățean francez, doctor în drept, secretar general al acesteia, între anii 1911—1935². În scrisoarea sa din 15 noiembrie 1935, prin care anunță donația, Rey menționează „Colecția istorică” a C.E.D.³, ceea ce ne face să credem, deși nu am găsit proba documentară, că C.E.D. achiziționase și alte hărți vechi, din care o parte, dacă nu toate, au ajuns acum în păstrarea Filialei Arhivelor Statului județul Galați.

Hărțile moderne. Principala lor caracteristică este marea varietate, atît din punct de vedere al tematicii, cît și al autorilor, scării, locului întocmirii, dimensiunilor, limbilor. Ca autori apar instituții ale administrației de stat (ministere, prefecturi, servicii agricole, sanitare, veterinare), militare (Marele Stat Major, Institutul geografic militar, Serviciul geografic al armatei), alte instituții de stat cu atribuții specializate (Direcțiunea Dunării maritime, Direcțiunea Serviciului hidraulic, Administrația fluvială a Dunării de Jos). Altă categorie de autori sînt cei particulari: Institutul cartografic „Unirea” Brașov (nr. 23 din inventar), inginer A. Măncilescu (nr. 12), lt. Col. Al. Pastia (nr. 16), conductor arhitect L. Alexandrescu (nr. 20), profesor M. D. Moldoveanu (nr. 262—264), Editura „Socec et Co” (nr. 71) etc.

Alte hărți au autori din străinătate, fie de stat ca Institutul Militar Geografic Austro-Ungar (nr. 98, 103, 125—127, 225—227), fie particulari, ca firma cartografică G. Freytag, Berndt A. G. (nr. 318) sau Editura Mittelbach (nr. 408). O categorie aparte de autori o constituie instituțiile inter-

² Arh. St. Galați, fond Comisia Europeană a Dunării, Secretariatul General (Dosare personale), dosar 1148/1911—1938 f. 60.

³ Ibidem, f. 52.

naționale: Comisia Europeană a Dunării (nr. 403, 420—422) și Comisia Dunării (nr. 360—363).

Ca locuri de întocmire (tipărire) din țară sînt de menționat, pe lângă București (majoritatea hărților), și alte orașe ca Galați, Focșani, Tecuci, Huși, Brașov, Rîmnicu-Sărat, Buzău, Brăila, Bîrlad, Tulcea. Din străinătate se pot menționa Viena (nr. 98, 103, 125—127, 225—227), Londra (nr. 370), Leipzig (nr. 401, 403, 520—422) și Petersburg (nr. 223—224).

Scările variază de la 1: 20000 la 1: 1000000 (nr. 407), cele mai utilizate fiind 1: 50000, 1: 100000, 1: 200000. Dimensiunile au ca limită minimă 20/29 cm și maximă 760/28 cm (nr. 360). Această varietate a dimensiunilor a impus păstrarea hărților fie pliate în cutii de protecție, fie în suluri. Pe lângă limba română, unele hărți moderne (relativ puține) sînt și în germană, franceză și engleză. Marea majoritate sînt originale.

După conținut, hărțile moderne din colecție se pot clasifica în speciale, militare, turistice și generale, cu mențiunea că socotim ca harta specială pe aceea destinată de autor evidențierii unui aspect sau unei probleme precis delimitate. O astfel de hartă este cea întocmită de Inspectoratul școlar regional Galați în deceniul 4 al secolului nostru, pe care figurează județul Govurlui, cu numărul de elevi înscriși în învățămîntul primar pe comune, frecvența acestora, numărul sălilor de clasă și posturilor de învățători (nr. 41), sau seriile de hărți ale cursului Dunării, întocmite de Comisia Europeană a Dunării, Comisia Dunării sau Direcțiunea serviciului hidraulic, destinate uzului exclusiv al navigatorilor.

Multitudinea informațiilor de ordin istoric și altor științe, care se pot obține din studii atent al acestor hărți este aproape copleșitoare. Fără a avea pretenția și posibilitatea de a le expune exhaustiv, vom încerca să argumentăm, pe baza citorva:exemple, că afirmația de mai sus nu este exagerată.

Harta întocmită de Serviciul agricol al județului Govurlui în deceniul 4 al secolului al XX-lea (inventariată la nr. 44), se constituie într-o adevărată monografie agricolă a acestui județ, indicînd instituțiile, asociațiile și întreprinderile agricole, târgurile de cereale și vite, pepinierele silvice și de pomi fructiferi, pădurile proprietate de stat și menționînd cifric suprafețele terenurilor arabile, islazurilor, livezilor, viilor.

O altă hartă specială, întocmită în 1938 de Camera de comerț și industrie Tecuci (nr. 56) indică, pe județ, întreprinderile din ramurile industriilor alimentară și pielăriei, fabricile de cărămidă și cherestea, menționînd cifric capacitățile de producție, personalul (muncitori și funcționari) și salariile acestora. Pentru județul Fălciu avem, tot din 1938, hărți speciale privind agricultura (nr. 62), silvicultura (nr. 63), industria (nr. 64), situația și asistența sanitară (nr. 65), rețeaua telefonică (nr. 66), organizarea jandarmeriei (nr. 67).

Importantă pentru specialiști ar putea fi și harta viticolă a României, editată, în 1891, de Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, indicînd suprafețele de vii atăcate și neatacate de filoxeră, pe județe, în anii 1884—1891, amplasarea în teritoriu a pepiniereleor de viță americană și indigenă (nr. 69).

O altă hartă specială, de o anumită valoare istorico-documentară, datorită complexității ei, este cea editată în 1906 de Direcțiunea serviciului hidraulic, cuprinzînd Dunărea, de la Baziaș la vărsarea în Marea Neagră; în

plus, pe hartă figurează planurile a 23 de porturi românești — de la Vir-ciorova la Sulina — și diagrame ale cotelor apelor pe anii 1879—1905 și înghețului Dunării pe 1900—1906 (nr. 407).

Hărțile speciale pot cuprinde, pe lângă informații în domeniul pentru care au fost întocmite, și unele date, uneori neașteptate, în cu totul alte direcții. De exemplu, harta Dunării editată în 1934 de Direcțiunea serviciului hidraulic pentru uzul navigatorilor cuprinde — pe sectorul Brațului Măcin — amplasarea drumurilor, podurilor, carierelor de piatră, pădurilor, digurilor și chiar a monumentelor arheologice (nr. 359), iar cea pentru Brațul Chilia și amplasarea bisericilor, pichetelor, de grăniceri și morilor de vânt (nr. 356). Toate acestea constituiau, pentru navigatorii epocii, puncte de reper și orientare, dar, după curgerea a aproape 60 de ani, cu transformările inerente ale respectivelor zone, capătă și un cert interes istoric.

Hărțile militare, masiv reprezentate în colecție (nr. 81—261) pot fi, la rândul lor, clasificate în două mari categorii; a. hărți de istorie militară; b. hărți militare propriu-zise. Din prima categorie fac parte cele referitoare la diferitele faze ale bătăliei de la Plevna din Războiul de Independență (nr. 81—85) și cele editate în 1936—1937 de Institutul geografic al armatei, care înfățișează, pe zile, desfășurarea operațiunilor militare ale armatei române pe fronturile din Dobrogea și Transilvania, în lunile august—septembrie 1916 (nr. 128—200).

Hărțile militare uzuale (nr. 86—127, 201—261), întocmite în perioada cuprinsă între deceniul 7 al secolului al XIX-lea și anul 1934, de Institutul geografic militar, Serviciul geografic al armatei, ca și de Institutul Geografic Militar Austro-Ungar, înfățișează diferite zone din România (inclusiv Transilvania); cu elementele necesare unor eventuale operațiuni militare, dar care au acum și caracter de geografie istorică: amplasarea în teren a drumurilor, oăilor ferate, pădurilor, pășunilor, viilor, uneori a liniilor telefonice și telegrafice, a unor fabrici și mănăstiri.

Din categoria hărților turistice, merită evidențiată cea editată la București în 1928—1929 de prof. M. D. Moldoveanu și Institutul geografic militar al României Mari, pe sectoare (nr. 262—309), și care indică împărțirea administrativă, drumurile, căile ferate, podurile, gările, pădurile, minele, traseul frontierelor.

Dintre hărțile generale menționăm, pentru România, pe cea editată de generalul Constantin Teodorescu la Brașov, în 1939, o hartă cu adevărat exhaustivă, indicând căile navigabile, farurile, fabricile, monumentele arheologice și istorice, podurile, drumurile, căile ferate, tunelele, gările, stațiunile balneare, minele de sare, aur, fier, sondele și înglobând hărțile celor mai importante 16 orașe ale țării (nr. 404).

Atlasele, provenite în totalitate din biblioteca Comisiiei Europene a Dunării, se pot împărți în două categorii: a. atlase generale; b. atlase editate de Comisia Europeană a Dunării.

Atlasele generale sînt următoarele: *The Royal Atlas of Modern Geography*, întocmit de Alexander Keith Johnston și actualizat de T. B. Johnston, tipărit la Londra și Edinburgh în 1895, cuprinzînd 56 de hărți. Fiecare hartă este însoțită de un indice alfabetic. România figurează pe harta nr. 22, intitulată *Turcia europeană, cu România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria*, întocmită la scara 1:2533000.

Atlas universel de géographie, autori Vivien de Saint — Martin și F. Schrader, publicat la Paris în 1923 de Editură Hachette, cuprinzând 80 de hărți și un indice alfabetic amănunțit. România figurează pe harta nr. 32, intitulată *Statele dunărene, Iugoslavia, Ungaria, România, Bulgaria*, harta avînd scara de 1 : 2500000.

Atlas général Vidal — Lablanche. Histoire et géographie, autori profesorii universitari Vidal și Lablanche, publicată în 1930 la Paris în Editura Armand Colin. Acest atlas cuprinde un număr de 420 hărți istorice și geografice și un indice alfabetic cu 49 500 denumiri. România apare în mai multe hărți istorice, în hărțile geologice și fizice ale Europei Centrale, în hărțile fizice și politice ale Peninsulei Balcanice; în plus, atlasul cuprinde și harta fizică a României, la scara 1 : 2500000 (p. 97 a — b).

Atlante internazionale de Touring Club Italiano, coordonatori L. V. Bertarelli, O. Marinelli, P. Corbelini, editat la Milano în 1929, avînd 280 hărți. Harta României figurează la paginile 79—80, la scara 1 : 1500000, avînd alăturată și harta Bucureștilor la scara 1 : 250000. Această hartă este însoțită de bibliografia hărților și lucrărilor științifice românești și străine utilizate la întocmirea ei și de un mic dicționar româno-italian al unor termeni larg răspîndiți în toponomia românească.

Comisia Europeană a Dunării a întocmit și editat trei atlase, în anii 1867, 1874 și 1887, cuprinzînd hărți și planuri ale Dunării de Jos și Deltei Dunării, cu importante informații, la data întocmirii lor, de ordin geografic și hidrologic, iar acum și istoric. Aceste atlase au fost concepute ca anexe ale unor memorii tehnice, editate de C.E.D., referitoare la lucrările de îmbunătățire ale condițiilor de navigație pe Dunăre, efectuate de Comisie. De altfel, iată cum definea procesul-verbal al ședinței plenare a Comisiei din 24 aprilie 1867 scopul acestei lucrări: „... pentru a asigura conservarea datelor tehnice culese de Comisie și în scopul de a facilita utilizarea acestora de către inginerii care vor fi însărcinați în anul tirziu cu întreținerea sau dezvoltarea lucrărilor sale s-a hotărît să se reunească într-un atlas planurile ridicate succesiv la gura brațului Șulina și în diversele secțiuni fluviale în care s-au executat lucrări; s-a pregătit, în același timp, un memoriu despre activitatea tehnică a Comisiei în timpul perioadei scurte de la constituirea sa pînă la 31 decembrie 1865”.

Arhiva C.E.D. conține și alte informații despre editarea și utilizarea acestor atlase. Astfel, în aceeași ședință, constatîndu-se că imprimarea (efectuată la faimoasa editură Brockhans din Leipzig) era terminată, s-a hotărît distribuția unei părți din cele 200 de exemplare „mai ales persoanelor care au concurat la efectuarea lucrărilor Comisiei”. În același timp, cite un exemplar al memoriului și atlasului au fost trimise spre prezentare în cadrul Expoziției Universale de la Paris, „luîndu-se în considerare faptul că aceste lucrări ar putea contribui, dacă ar fi mai bine cunoscute, la soluționarea unei probleme tehnice interesante, aceea a modului de ameliorare cel mai eficace, aplicabil gurilor fluviilor care se varsă în mările fără mare”⁴.

Doi ani mai tirziu, la 26 aprilie 1869, C.E.D. decide să ofere lui Ferdinand de Lesseps constructorul canalului Suez, un exemplar al atlasului „ca mărturie a viului interes cu care Comisia urmărește progresul mării întreprinderi, căreia dl. de Lesseps îi este promotor”⁵.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, volum 14/1869—1870, f. 44.

Hărțile și planurile aparținând acestui atlas au fost expuse, împreună cu unele planuri în relief, confecționate special, „care să permită publicului larg să-și dea seama cu ușurință de rezultatele obținute de Comisie” și la Expoziția Universală din 1873 de la Viena, fiind ulterior donate Muzeului Oriental din capitala Austriei⁶. Acest atlas, redactat, ca și celelalte două ulterioare, în limba oficială a Comisiei, franceza, cuprindea, în cadrul a 40 de planșe, harta Dunării, diagrame ale nivelului apelor și planuri hidrografice.

Al doilea atlas a fost încredințat spre imprimare aceleiași edituri, la 17 martie 1870 și a apărut în 1874, în 250 de exemplare⁷. El cuprinde, în cadrul a 49 de planșe, două hărți ale Dunării (sectorul Brăila — Marea Neagră), o diagramă, planuri ale orașelor Brăila, Galați, Reni, Isaccea și Tulcea și planuri hidrografice.

Cel de-al treilea atlas, imprimat în 1887, tot la editura Brockhans din Leipzig, în 100 de exemplare⁸, cuprinde, în cadrul a 78 planșe, o hartă a Dunării pe sectorul Brăila — Marea Neagră, o diagramă și 76 planuri hidrografice.

La toate cele trei atlase, scările nu sînt în sistemul metric, ci în cel englez. Ar mai trebui subliniat faptul că, dacă primele două atlase au fost mai larg distribuite, circulația celui de-al treilea a fost restrînsă, din moment ce, din cele 100 de exemplare, 23 se află acum în depozitele Filialei Arhivelor Statului județul Galați, constituind astfel o raritate în bibliotecile sau arhivele românești și străine.

Încheiem cu speranța că datele, în mod inevitabil parțiale, prezentate aici despre Colecția de hărți a Filialei Arhivelor Statului județul Galați vor constitui un imbold pentru cei interesați spre mai frecventă cercetare a acesteia.

⁶ Ibidem, volum 17/1872, f. 5, 37; volum 18/1873—1875, f. 51.

⁷ Ibidem, volum 18/1873—1874, f.

⁸ Ibidem, Secretariatul General, dosar 30/1886—1980, f. 1—20.

Utilizarea mertiolatului în dezinfecția materialelor de arhivă

FLOREA OPREA

Substanța cunoscută sub numele de mertiolat sau merthiolat¹ este o sare de sodiu a acidului etil-mercuri-tiosalicilic conținând 49% mercur. Ca preparat comercial are și alte denumiri: tiomersolat, thiomersosal, merfen sau mercasept.

Formula chimică este următoarea: $C_2H_5HgSC_6H_4COONa$. Are greutatea moleculară 404, 29 și se obține sintetic din clorură etilmercurică și acid tiosalicilic în prezența hidroxidului de sodiu în alcool.

Substanța se prezintă sub forma unei pulberi cristaline de culoare alb sau crem, cu puternic miros de usturoi și este instabilă la lumină. Este solubilă în apă (1 : 1) și în alcool (1 : 8). Este insolubilă în eter și benzen. Reacția la diluția 1‰ este alcalină (pH = 9,8).

Este ușor solubilă în soluții proteice, nu precipită proteinele și este puțin toxică pentru homeoterme la diluții mici. Este totuși foarte toxică prin inhalare, contact cu pielea al substanței concentrate și prin ingestie, prezentând pericolul unor efecte cumulative datorită prezenței mercurului.

În anul 1939 Jamieson și Powel² au descris proprietățile sale antiseptice fiind recomandate exclusiv pentru uz extern și pentru dezinfecția instrumentelor datorită acțiunii sale rapide și eficiente. Vașkov³ observă că bacilul tific moare în soluții de 1 : 3000, iar stafilococul în soluții de 1 : 4000 în numai 5 minute.

Mertiolatul are coeficientul fenolic 40, dar dacă se prelungește durata expunerii și se ridică temperatura, eficacitatea crește, coeficientul fenolic ajungând la 1400.

La noi în țară a fost sintetizată și studiată prima dată de Wasserman, Angelescu și Eșanu, iar în anul 1955 Constantinescu, Eșanu și Bank⁴, preluând și rezultatele altor cercetări, au pus la punct prepararea de hîrtii bactericide pentru tratarea externă a plăgilor și arsurilor. Autorii amintiți observă că soluții de 1‰ sau hîrtii impregnate cu acestea provoacă pe plăcile de cultură microbiană zone de inhibiție cuprinse între 35—50 mm în cazul stafilococului auriu, colibacilului și eterococului.

Avînd în vedere aceste date, precum și faptul că nu am identificat lucrări de referință privind acțiunea biocidă a mertiolatului față de ciupercile de mucegai, deductibilă însă prin prezența sulfului și a mercurului în compoziția

¹ Gr. Bălănescu, *Dicționar de chimie*, București, 1964, p. 430.

² S. Constantinescu, G. Eșanu, S. Bank, *Pansamente de prim ajutor. Hîrtie bactericidă*, în „Prima sesiune științifică D.D.D., 24—25 martie 1955 (Ministerul Sănătății, Centrul de cercetări științifice D.D.D.)”, [București], [1955], p. 93—97 (text litografiat).

³ V. I. Vașkov, *Dezinsecție, dezinfecție, deratizare*, București, 1955, p. 85.

⁴ S. Constantinescu, G. Eșanu, S. Bank, *op. cit.*, p. 93—97.

substanței, am abordat experimentarea eficienței acestei substanțe în dezinfectia hîrtiei, textilelor, pergamentului și a altor materiale care intră în alcătuirea unor documente de arhivă.

În acest scop au fost preparate șase soluții apoase de mertiolat în concentrații cuprinse între 1% și 1: 4000, în care au fost imersate timp de un minut seturi de cîte 5 probe de hîrtie de filtru, pînză albă și pergament nou pentru fiecare concentrație. După uscare, probele au fost contaminate printr-o imersie rapidă în suspensii sporale conținînd germeni din genurile *Penicillium*, *Paccilomyces* și *Stachibotrys*. În paralel, au fost pregătite probe martor netratate cu mertiolat, dar contaminate cu aceiași germeni.

Probele în stare umedă fără exces de apă au fost apoi introduse individual în plicuri de polietilenă sigilate care au jucat rolul de camere umede ce favorizează germinarea și evoluția creșterilor fungice. Probleme au fost ținute sub observație timp de 45 de zile, într-un termostat, la temperatura camerei.

După două săptămîni, pe probele martor și pe cele tratate cu diluții mai mici de 1: 3000 au apărut evoluții miceliene destul de viguroase, în vreme ce probele tratate cu mertiolat în concentrații mai mari de 1:2000 și-au păstrat aspectul inițial, nefiind identificată nici o colonie fungică. Pe probele tratate cu diluții de 1: 3000 au apărut colonii miceliene sporadice și cu o evoluție lentă.

Rezultatele experimentului permit concluzia că soluțiile de mertiolat în concentrații de 1: 2000 sau mai mari sînt active pentru dezinfectia materialelor folosite ca suport grafic. Ținînd cont de diluția atît de mică, respectiv de faptul că o concentrație de 1: 2000 reprezintă 0,05%, se poate trage concluzia că soluția de lucru nu realizează nivele toxice pentru om, fiind chiar recomandată în medicină pentru uz extern.

Totodată, avantajul pe care substanța îl are de a fi ușor solubilă în soluții proteice și de a nu precipita proteinele o face potrivită în special pentru protecția și dezinfectia pergamentelor, pieilor de legătură, fotografiilor și filmelor gelatino-argenteice, pentru care alte substanțe sînt mai greu de folosit.

Ținînd seama de aceste rezultate, recomandăm folosirea mertiolatului de sodiu în soluții apoase sau alcoolice de 1: 2000 pentru dezinfectia materialelor arhivistice.

Drapelul armoriat al orașului Craiova datînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

DAN CERNOVODEANU

La începutul perioadei regulamentare în Principatele Române, ca o consecință a reorganizării centrelor urbane prin reînființarea organelor municipale de conducere proprii, se va produce — după cum se știe — și un reviriment al heraldicii noastre orașenești. Reaparitia în primul rînd a sigiliilor autorităților de conducere ale diferitelor orașe din Țara Românească și Moldova va pune firește problema elementelor simbolice-emblematiche sau heraldice, — ce urmează să figureze pe respectivele însemne municipale. Într-o fază inițială, așezările urbane din cele două principate vor adopta pe sigiliile lor fie chiar stema țării, fie doar pe cea a districtului în raza căruia erau plasate, pentru ca, ulterior, aceste centre să-și creeze steme proprii care să servească ca armerii orașenești în mod exclusiv¹.

Odată cu reaparitia însemnelor armoriata municipale, folosirea lor nu s-a limitat doar la gravarea respectivelor steme pe sigiliile autorităților urbane de resort; ci, pe la mijlocul secolului trecut, au mai fost folosite și pe anteturii, ștampile, timbre — seci ale acelorași autorități, precum și pe drapelele gărzilor civice, formațiuni de miliție orașenească înființate pe tot cuprinsul României în martie 1866, funcționînd efectiv pînă la 1882. Pe flamura (vertical) tricoloră a acestor drapele, stemele diferitelor centre urbane — plasate în pal pe banda centrală de culoare galbenă a steagului — vor fi incluse, în genere, în scuturi de formatul așa numit francez modern, timbrate de o coroană murală cu cinci tunuri și înconjurată la bază de o eșarfă cu deviza în majoritatea cazurilor „Patria și dreptul meu”. Cîmpul scutului conținînd stemele municipale era tripartit în fascie, de asemenea în culorile naționale, adică azur, galben (aur) și roșu (formînd însă un tricolor orizontal), peste care broșau simbolurile armoriata orașenești respective². În cele patru colțuri ale flamurii drapelelor de acest tip, se afla brodat numărul legiunii gării civice căreia îi aparținea steagul.

Aspectul acestor însemne vexilare se afla indicat expres (în modul arătat mai sus) și în articolul 7 din „Legea pentru fixarea și stabilirea armelor României”, promulgată în aprilie 1867 de ambele corpuri legislative ale țării³. Aceiași lege prevedea, conform articolului 8, și dispoziții privind alcătuirea drapelelor autorităților civile care urmau să aibă flamura tot vertical tricoloră

¹ Dan Cernovodeanu, I. N. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din ... România*, în „Revista Arhivelor”, LI (1974), vol. XXXVI, nr. 1-2, p. 18, 64.

² *Ibidem*, p. 19.

³ Ștefan D. Grecianu, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale, cu planșe și vocabular*, București, 1900, p. 13, 15, 16, 45, 47, precum și planșa anexă la p. 55, fig. 10.

(cu dunga albastră la hampă), dar fără nici un însemn broșind peste banda galbenă.⁴

Cît timp au funcționat gărzile civice, drapelele cu armele municipale au fost folosite de aceste formațiuni de miliție urbană; după desființarea lor la 1882, organele de conducere ale unor orașe n-au renunțat totuși la folosirea steagurilor pe flamura cărora era reprezentată stema orașenească proprie, deși, după cum am văzut, legea nu prevedea și pentru autoritățile civile atari însemne. În cazul Craiovei, armele sale municipale, datînd din anul 1867 și prezentînd nu numai un interes heraldic, ci și unul legat de tradiția istorică a întemeierii acestui oraș, au fost de asemenea folosite și ulterior datei de 1882 pe drapelul său comunal.

Aspectul iconografic al stemei municipale craiovene ne-a fost perpetuat prin steagul numitei așezări urbane care se păstrează astăzi la Muzeul Olteniei din Craiova⁵. Flamura acestui steag armorizat se prezintă de asemenea vertical tricoloră, pe dunga centrală galbenă aflîndu-se stema orașului, alcătuită dintr-un scut de tip francez modern, dotat cu o dublă bordură în interiorul căreia cîmpul se prezintă tripartit în fascie (tot în culorile drapelului național dar cu tricolorul orizontal, adică azur, galben și roșu), peste care broșează simbolul municipal craiovean și anume împăratul româno-bulgar Ioniță Asan (Caloian), pretinsul întemeietor al orașului. Respectivul personaj este figurat purtînd pe cap o coroană de factură imperială bizantină, pe umeri o hlamidă de purpură cu guler de hermină cî care cade în falduri pînă în terasă, trupul fiindu-i înveșmîntat într-o tunică lungă încinsă pe mijloc cu o centură lată. În mîini împăratul Ioniță ține două atribute religioase și anume în dextra o sabie de arhanghel (cu lama ondulată în formă de limbă de foc), iar în senestra o cruce latină (adică cu brațul vertical mai lung decît cel orizontal). Personajul e reprezentat bătrîn, cu plete, barbă și mustați albe.

Scutul stemei orașului Craiova de pe drapelul său municipal este timbrat de o coroană murală cu cinci turnuri și înconjurat pe flancuri și la bază de o eșarfă ondulată purtînd înscrisă în caractere latine majuscule deviza „Patria și Libertatea”. Această deviză este interesantă, fiind alături de cea a Focșanilor („Unirea face puterea”), singurele care fac excepție de la textul invariabil al devizei tuturor celorlalte orașe din cele două principate: „Patria și dreptul meu”. Deasupra coroanei murale și dedesubtul eșarfei cu deviza municipală se află alte două eșarfe ondulate mai scurte, cuprinzînd, în același gen de caractere, prima cuvîntul „Comuna”, secunda, numele de „Craiova”, pentru a indica fără echivoc posibil apartenența respectivei steme vexilare. Întreaga compoziție heraldică este înconjurată pe flancuri și la bază de o cunună alcătuită din frunze și fructe de laur. Cele patru colțuri ale drapelului sînt împodobite cu cite un motiv ornamental vegetal stilizat, iar marginile sale poartă franjuri scurte.

Steagul municipal al capitalei Olteniei, pe faldurile căruia e figurată stema orașului descrisă mai sus, constituie un însemn vexilar heraldic folosit — după opinia noastră — în epoca ulterioară anului 1882. Stema orașului Craiova, cu aspectul cu care figurează reprezentată pe flamura drapelului studiat mai sus, a fost însă oficial instituită prin decretul domnesc nr. 1467 din 13

⁴ *Ibidem.*

⁵ Fotografia cu imaginea drapelului armorizat al orașului Craiova a fost semnalată atenției noastre datorită bunăvoinței I.P.S. Nestor Vornicescu, mitropolitul Olteniei, pentru care îi exprimăm viile noastre mulțumiri.

octombrie 1867, publicat în „Monitorul oficial” nr. 232 din 14/26 octombrie al aceluiași an. Conform acestui decret, armele orașenești craiovene urmau să fie alcătuite dintr-un scut de format francez modern, avînd cîmpul tripartit în fascie (azur, aur, roșu), peste care broșa, reprezentat în picioare, împăratul româno-bulgar Ioniță Asan (Caloian), pe care tradiția — după cum menționează decretul — „il arată ca fondator al Craiovei”. Scutul, timbrat de o coroană murală cu cinci turnuri, urma să fie însoțit la baza lui de o eșarfă de azur purtînd înscrisă deviza orașului: „Patria și Libertatea”.⁶

În reprezentarea stemei de pe flamura drapelului studiat mai sus, realizatorul ei respectă scrupulos descrierea heraldică aflată în decretul menționat, interpretînd numai acolo unde respectivul decret nu preciza detaliile de alcătuire ale unor mobile, în speță în redarea iconografică a împăratului româno-bulgar Ioniță. Artistul anonim înfățișează pe numitul personaj într-o costumație amintind pe cea a împăraților bizantini, fapt ce denotă o bună informare a sa. Într-adevăr, împrejurarea se explică nu numai prin vecinătatea geografică directă a statului Asaneștilor cu Imperiul de Răsărit, dar și prin influențele politice și culturale exercitate de Bizanț asupra numitului stat, întrucît — după cum se știe — monarhii româno-bulgari primiseră în calitate lor de despoți (calitate recunoscută de bazileii constantinopolitani în mod expres) și însemnele aferente acestei demnități, adică coroana de aur și hlamida de purpură.

Tradiția întemeierii orașului Craiova de către împăratul Ioniță Asan (1197—1207) constituie însă o legendă romantică a veacului al XIX-lea, nefondată pe nici o atestare documentară reală. Că această legendă, puternic acreditată, exista anterior anului de instituire a stemei municipale craiovene, în speță 1867, este un fapt cert, bazat mai întîi și pe argumentul logic că înaltele autorități de stat n-ar fi întocmit și supus spre aprobare domnitorului țării un decret în care se menționa expres că împărațul Ioniță a fost, conform tradiției, fondatorul numitului oraș, dacă acestei tradiții nu i s-ar fi acordat, la acea epocă un credit maxim, fiind considerată ca un adevăr istoric urmînd într-o zi a fi dovedit în mod incontestabil. Pe lîngă argumentul de mai sus, mai putem însă aminti și o atestare documentară certă datînd din 1832, în care se făcea mențiune, printre altele, și despre originea asănească a orașului Craiova. Este vorba de descrierea alcătuită în iunie 1832 de către un aghiotant din suita generalului Kiselev⁷ asupra călătoriei de informare întreprinsă de numitul Președinte al Divanului Țării Românești și Moldovei în mai multe județe din

⁶ „Monitorul oficial”, nr. 232 din 14/26 octombrie 1867, p. 1175 (Decretul domnesc din 13 octombrie 1867), unde se spune: „Avînd în vedere deliberarea Consiliului comunei Craiova în privința fixării stemei aceluia oraș”, se decretează: „Stema comunei Craiova, se fixează în felul următor: Un scut de formă pătrată cu colțurile de jos rotunde, împărțită în trei secțiuni de culorile naționale, avînd albastru sus. În mijlocul scutului va fi reprezentat în picioare, împăratul româno-bulgar Ioniță Asan (Asan n.n.) pe care tradițiunea l-arată ca fondator al Craiovei. Sub scut va fi o cordea de culoare albastră, pe care va fi scrisă deviza orașului „Patria și Libertatea”. D-asupra scutului coroana murală”. Vezi și George Alexianu, *Repertoriul general alfabetic al tuturor codurilor, legilor, decretelor-legi, convențiunii, decrete, regulamente etc. 1 ianuarie 1860 — 1 ianuarie 1940*, vol. II, București, 1944, p. 1664, unde este semnalat acest decret.

⁷ Rămas anonim, dar care ar fi posibil să fi fost generalul de mai tîrziu Mihail Lyovici Fonton de Verrayon (1804—1887), general de stat major, ajuns ulterior și guvernator al Basarabiei (între 1857 și 1862), căsătorit cu o româncă, Cleopatra Filipescu, fiica vel vistierului Constantin Filipescu (1750—1817) și a Zoi Ghica.

Muntenia și Oltenia. ⁸ Această descriere, rămasă anonimă, dă unele detalii și asupra orașului Craiova vizitat de Kiselev, consemnând tradiția care circula intens pe atunci printre localnici, tradiție conform căreia biserica-catedrală a numitului oraș, cu hramul Sf. Dumitru, ar fi fost construită în anul 1205 de „craiu bulgaro-valah Ioan”, de la care respectiva capitală a Olteniei și-ar fi luat și numele. ⁹

După cum am arătat, această legendă nu are nici un temei istoric, cum tot fără temei mai erau și alte două tradiții, difuzate la aceeași epocă, ce atribuiău succesiv întemeierea numitului lăcaș fie la 1185 de către frații Petru și Asan, fie la 1230 de către Ioan, un pretins crai al Cumanilor. În realitate, biserica Sf. Dumitru din Craiova a fost ctitoria boierilor Craiovești, fiind construită pe la sfârșitul veacului al XV-lea și începutul celui următor de către unii membri ai acestei familii de mari dregători olteni. ¹⁰

Că tradiția fondării orașului Craiova de împăratul Ioniță Asan s-a dovedit a nu fi fost bazată pe nici un izvor istoric autentic mai rezultă și din faptul că reputata Comisie Consultativă Heraldică, creată la 1921 pentru a alcătui stemele județelor, municipiilor și orașelor României după 1918, n-a mai menținut armele municipale craiovene de la 1867 cu imaginea amintitului împărat româno-bulgar, înlocuindu-le printr-un alt simbol. Astfel, în darea de seamă asupra activității Comisiei Consultative Heraldice între 1921—1938, președintele de la acea epocă al respectivei comisii, Ioan C. Filitti, afirmă că membrii acestui for au conservat aspectul stemelor municipale doar ale localităților București, Focșani, Botoșani, Pitești, Tecuci și Tg. Ocna, pentru restul așezărilor urbane ale țării, Comisia fiind nevoită „să creeze steme noi, călăuzindu-se de trecutul istoric sau de caracteristicile economice”. ¹¹

Printre aceste steme noi trebuie plasate și armele municipale ale Craiovei alcătuite de comisie în 1930 și aprobate prin Decretul regal publicat în „Monitorul oficial” nr. 171 din 2 august 1930; conform menționatului decret, stemei orașului băniei i s-a atribuit un alt simbol care să reprezinte această urbe și anume pe Sf. Dumitru Tesalonicianul (hramul bisericii metropolitane craiovene), care devenea astfel patron al întregului oraș. Descrierea respectivelor arme municipale era următoarea: „pe scut albastru Sf. Dumitru (conturat, n.n.), îmbrăcat în roșu, cu mantia fluturîndă de argint, nimbat de aur, călare pe un cal de argint, ridicat spre stînga, străpungînd cu o lance, tot de argint, un rege păgîn, de aur, căzut la picioarele calului. Scutul timbrat de o coroană murală cu 7 turnuri (de municipiu, n.n.) din care iese (avînd rolul de cimier, n.n.) o acvilă cruciată neagră” ¹². Mențiunea finală preciza că „este o vechie stemă heraldizată a orașului” (vezi „Monitorul oficial”, loc. cit.),

⁸ Paul Cernovodeanu, Alvina Lazea, *Monumente istorice din Oltenia și Muntenia vizitate de generalul Kiselev la 1832*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria Artă plastică, XX (1973), nr. 1, p. 169—178 și nr. 2, p. 337—347. („Descrierea diferitelor locuri remarcabile făcute în timpul călătoriei domnului președinte plenipotențiar al Divanurilor prin județele Valahiei Mari și Mici, în luna iunie a anului 1832”).

⁹ *Ibidem*, nr. 2, p. 340.

¹⁰ *Ibidem*. Vezi și I. Popescu-Cilieni, *Biserica Sf. Dumitru, catedrala metropolitană din Craiova*, Craiova, 1941, p. 3—6; Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, vol. I, Țara Românească, partea I, Craiova, 1970, p. 224.

¹¹ Biblioteca Academiei Române, Arhiva I. C. Filitti, colecția manuscrise, nr. 354, A. 2026: „Dare de seamă asupra activității Comisiei Heraldice care a lucrat în 1921—1938 la întocmirea stemelor județelor și orașelor țării”, București, 1938, p. 16—17.

¹² „Monitorul oficial”, nr. 171 din 2 august 1930, p. 6286—6287. Vezi și *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 612 (cu două mici modificări în text).

mențiune modificată ulterior în forma „este o veche stemă a orașului rectificată”¹³, fapt ce ar lăsa să se presupună fie că imaginea împăratului Ioniță Asan ar fi fost transformată în cea a Sfântului Dumitru, fie că acest sfânt ar fi constituit anterior anului 1867 simbolul heraldic al Craiovei. Nici una dintre aceste presupuneri nu ne pare justă, întrucît în primul caz suveranul româno-bulgar era reprezentat pedestru, în timp ce sfîntul militar în cauză este redat călare, iar în al doilea caz, toate emblemele sau însemnele heraldice municipale craiovene din veacul al XIX-lea ce cunoaștem (pe silingii, anteturi, ștampile, timbre -seci etc.) reproduc ca elemente simbolice fie acvila Țării Românești, fie peștele județului Dolj. Hramul bisericii catedrale a Craiovei a fost desigur Sf. Dumitru cel puțin din anul 1651, dată la care vechea ctitorie a Craioveștilor a fost renovată de Matei Basarab¹⁴, dar faptul nu implică în mod obligatoriu ca numitul sfînt să fi constituit și simbolul heraldic al orașului băniei oltene.

Totuși, expresia menționată mai sus „veche stemă a orașului rectificată”, folosită de președintele Comisiei Consultative Heraldice din 1938 o mai putem interpreta și în alt mod. Întrucît, conform unei legende bizantine apărută la Salonic în secolul al XIII-lea, acest oraș ar fi fost salvat de asediul la care îl supusese împăratul româno-bulgar Ioniță (Coloian), prin uciderea miraculoasă a acestui monarh, străpuns de lancea purtată de Sf. Dumitru patronul numitului centru urban, tradiția hagiografică, transpusă firește și în iconografia greacă și apoi balcanică ortodoxă în general, a reprezentat de atunci încolo pe respectivul sfînt militar pe icoane, fresce de biserică, chivoturi, etc. țintuind cu sulița un personaj încoronat căzut la picioarele calului, personaj, înfățișînd așadar anume pe împăratul Ioniță Asan.¹⁵ De aceea, este posibil ca I.C. Filitti să se fi referit la faptul că în stema orașului Craiova alcătuită în 1930, monarhul româno-bulgar continua totuși să figureze, dar nu ca mobilă principală a scutului noilor arme municipale create de comisie, ci ca un element anex, alături de celelalte simboluri specifice în iconografia creștin-ortodoxă, Sfîntului Dumitru Tesalonicianul. Rectificarea stemei craiovene ar fi constatată așadar în modificarea rolului prioritar al lui Ioniță Coloian din vechile arme orașenești, într-unul secundar, de mobilă anexă celei principale constituită de numitul sfînt militar, devenit hram al bisericii catedrale din cetatea băniei oltene încă din secolul al XVI-lea.

Arta românească a blazonului a mai cunoscut armerii municipale cu reprezentări de sfinți patroni ai diverselor centre urbane, dar aceste steme au fost create fie în secolul al XIX-lea, fie în al patrulea deceniu al veacului nostru de către Comisia Consultativă Heraldică. Respectivii sfinți au constituit chiar cu mai multe secole în urmă, hramul bisericii celei mai însemnate din orașele în cauză, dar folosiți ca simboluri heraldice municipale ei n-au fost înfilniți în armorialul nostru orașenesc decît în secolul al XIX-lea în cazul capitalei București (Sf. Dumitru Basarabov, conform decretului domnesc nr. 1740 din 7 decembrie 1864) sau în secolul actual în cazul orașelor Bacău

¹³ *Enciclopedia României*, vol. II, p. 612.

¹⁴ I. Popescu-Cilienii, *op. cit.*, p. 7; Paul Cernovodeanu, Alvina Lazea, *op. cit.*, p. 340, nota 106.

¹⁵ Maria Golescu, *Autour d'une représentation de Saint Démétrius*, în „Revue historique du sud-est européen” XIV (1937), nr. 1-3, p. 30-35. Acest studiu ne-a fost semnalat de către cercetătorul Andrei Pippidi de la Institutul de studii sud-est europene, căruia îi mulțumim pe această cale.

(Maica Domnului cu pruncul Isus, conform decretului regal publicat în „Monitorul oficial” nr. 171 din 2 august 1930), Botoșani (Sf. Gheorghe, conform decretului regal publicat în „Monitorul oficial” nr. 186 din 21 august 1930), Dorohoi (Sf. Nicolae, conform decretului regal publicat în „Monitorul oficial” cu același număr și dată), Giurgiu (Sf. Gheorghe, conform decretului regal publicat în „Monitorul oficial” nr. 182 din 2 august 1931), Piatra Neamț (Sf. Ioan Botezătorul, conform decretului regal publicat în „Monitorul oficial” nr. 186 din 21 august 1930), Suceava (Sf. Gheorghe, conform decretului regal publicat în „Monitorul oficial” cu același număr și dată) etc. etc.

Ca și Bucureștii, Craiova a adoptat ca arme municipale pe Sf. Dumitru, cu diferența — sensibilă totuși — că orașul capitală a țării a avut ca simbol heraldic pe Sf. Dumitru Basarabov, iar capitala Olteniei pe Sf. Dumitru Tesalonicianul. De remarcat însă că în afara unor foarte rare cazuri, imaginea patronului Bucureștilor de pe feluritele variante ale stemei municipale ale celui mai însemnat centru urban al țării a fost reprezentată aproape constant cu aspectul sfântului militar omonim și nu cu cel al cuviosului monah beatificat în mănăstirea Basarabov din Bulgaria.¹⁶ De asemenea, într-o fază inițială (situată între 1864—1867), același sfânt apărea în stema Bucureștilor înarmat și în postură ecvestră¹⁷, tot ca și Sfântul Dumitru Tesalonicianul din stema din 1930 a orașului Craiova, cu deosebirea totuși că în armele municipale bucureștene, regele păgîn de la picioarele calului sfântului militar craiovean nu era reprezentat.

În încheiere, constatăm că stema proprie a capitalei Olteniei, creată oficial — după cum am văzut — în octombrie 1867, a simbolizat o tradiție municipală apocrifă, iar momentul când s-a constatat precis că ea nu reprezenta o realitate istorică s-a renunțat definitiv la folosirea sa, fiind înlocuită cu formula heraldico-hagiografică, care a suplinit absența altor elemente simbolice specific craiovene.

¹⁶ Dan Cernovodeanu, *Contribuții la studiul stemei municipiului București în secolele XIX și XX*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, VIII, 1971, p. 172.

¹⁷ Idem, *Noi contribuții la studiul stemei municipiului București în secolele XIX și XX*, în „Revista muzeelor și monumentelor”, XII (1975), nr. 4, p. 74—75.

CERCETĂRI PESTE HOTARE

Cercetări la Nürnberg

Unul din centrele principale ale Germaniei medievale a fost Nürnberg, avînd statut de oraş imperial. Relaţiile sale cu Ţările Române, în deosebi economice, au fost puţin cercetate. În realitate, în secolele XVI — XVIII şi Ţările Române au fost dintre principalii furnizori ai importului de bovine, care se concentrau în acest oraş. Pînă astăzi se păstrează „casa cărnii” şi monumentul care a marcat oficiul de vamă şi triere a animalelor. Multe calfe tinere din Transilvania au venit aici special pentru a se perfecţiona în meseria respectivă. În vechea cetate păşim pe urmele lui Vlad Dracul, primit de împăratul Sigismund de Luxemburg în rîndul cavalerilor din Ordinul dragonilor, ceea ce constituia o cinste deosebită. Este important de remarcat că, în anul 1937, faimosul teoretician antisemit Julius Streicher a declanşat la Nürnberg boicotel magazinelor evreieşti, invocînd, printre altele, criticile antinaziste provenite din Bucureşti.

În oraşul Nürnberg se găsesc mai multe arhive şi biblioteci care reclamă interesul cercetătorilor din România. În primul rînd, amintim arhiva oraşului Nürnberg (Egidien Platz), care îşi sărbătoreşte cea de a 125-a aniversare, editînd şi un frumos catalog. De fapt materialele, care însumează aproximativ 4 000 metri liniari, se împart în şase grupe marcate de la A la F. Cele mai importante pentru istoria oraşului sînt cele 16.000 de diplome, dintre care cea mai veche datează din anul 1050. Cercetătorul din România poate fi interesat în special în privinţa grupei B. Aici, fondul nr. 9 cuprinde actele oficiului de vămuire şi triere a animalelor (sec. XVIII — XIX). Un alt fond de mare importanţă este arhiva întîistătătorului comercial, care începe din anul 1560 şi care conţine 5 300 unităţi arhivistice. Date noi privind pe Vlad Dracul nu am putut găsi.

Staatsarchiv din Nürnberg a fost creată în 1806, odată cu încorporarea oraşului la regatul Bavariei (Archivstrasse 17). Actualmente arhiva dispune de fonduri care însumează aproximativ 18.000 metri liniari. Materialul arhivei se compune din nouă părţi principale, dintre care, pentru cercetătorul din România prezintă interes

fondul principatului Brandenburg — Ansbach, precum şi cel al cavalerilor. Primul este cunoscut cercetătorilor din ţara noastră de pe urma copiilor făcute încă la München, de unde fondul a fost transferat la Nürnberg în 1938, şi care se găsesc acum la Arhivele Statului, filiala Arad. Alte acte au fost folosite de istoricii D. Prodan şi I. Pataki. În realitate, fondul nu a fost epuizat, nici măcar grupa „Akten über Besitzungen und Pferdschaften in Schlesien und Ungarn” (sec. XVI). Este de menţionat că o mare parte din actele Huniazilor, intrate în posesia lui Georg Hohenzollern de Brandenburg ulterior, au ajuns în alte depozite arhivistice din Viena, Budapesta, Zagreb şi Merseburg. (Vezi „Archivistische Zeitschrift”, 1966, p. 144 — 168). Nu au fost urmărite pînă acum relaţiile Brandenburgului cu Transilvania în secolele următoare.

În ceea ce priveşte actele cavalerilor germani provenite din „Kommende” lor din teritoriul franc, ele pot conţine date despre participarea cavalerilor la luptele antiotomane (sec. XVI — XVII), unele cazuri fiind cunoscute din alte surse privind perioada 1550 — 1579, 1561 — 1605, 1683 — 1699.

Tot în Nürnberg funcţionează Arhiva bisericii evanghelice — luterane din Bavaria (Veilhofstrasse 28) înfiinţată în anul 1931 şi care dispune de materiale însumînd 5420 metri liniari. Un fond preţios îl constituie cele 1098 de diplome. Cea mai mare parte a arhivei este de importanţă locală şi bisericească. În schimb, biblioteca dispune de ziare. Astfel, amintim gazeta „Friedens und Kriegs Courier”, care în anii 1784 — 1785 a publicat ample relatări despre răzcoala populară condusă de Horea, Cloşca şi Crişan.

O arhivă preţioasă se găseşte în cadrul Muzeului Naţional German. Prin bunăvoinţa doamnei dr. I. V. Andrian am aflat că arhiva cuprinde 17.500 diplome şi 16.000 de alte acte, provenind în special din Germania, Austria şi Elveţia. Din păcate, arhiva, în timpul celui de al doilea război mondial, a suferit pierderi grave, printre care şi o serie de acte importante referitoare la ţara noastră. Ele ne sînt cunoscute azi doar prin intermediul fişelor vechi de evidenţă.

Cele mai multe documente oglindesc comerțul cu animale. Asemenea acte găsim din anii 1392, 1520, 1624, 1628 etc. Acesta din urmă — și care există — provin din 20 aprilie anul amintit și este semnat în limba germană de Ioan din Transilvania.

Menționăm și conscripția bunurilor principelui Mihai Apafi, întocmită în anul 1676 și care se referă la Maramureș. Alte acte privesc moartea soției sale, probabil din cauza succesiunii. În arhivă se găsește o descriere a războiului început de principele Gheorghe Rákoczi al II-lea în Polonia, urmat de intervenția tătară, care a pustiit apoi toate cele trei țări române (1657).

Ajutorul doamnei Elisabeta Beare ne-a facilitat o cercetare mai amplă la Biblioteca orașului Nürnberg (Egidien Platz), care are o vechime de 600 de ani. Biblioteca cuprinde mai multe compartimente. Desigur, pentru cultura germană contează în primul rând marile corpuri de bibliotecă 6, inclusiv manuscrise care aparțin unor oameni de seamă. Dintre acestea remarcăm Biblioteca Melanchtoniana. Un compartiment de interes pentru noi îl constituie secția de presă. Trebuie să menționăm că la Nürnberg presa apăruse chiar la sfârșitul secolului al XVI-lea, urmînd apoi organe cu o apariție mai îndelungată.

Atenția noastră a fost atrasă de gazeta „Der Korrespondent von und für Deutschland”, în care au apărut ample relatări privind evenimentele din Moldova și Țara Românească de la 1821. Ca și, în general, în vestul Europei, ridicărea pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu a fost sesizată relativ tîrziu, abia în numărul din 19 martie 1821 al gazetei, arătîndu-se că dispunea de 8 000 de oameni, o forță însemnată. La 25 aprilie 1821, redactorul constată că „se vede că Tudor merge înainte după planul său bine precizat”. Se adaugă că efectivele sale s-au ridicat la 8—10.000 de oameni. În numărul din 2 mai se aduce vestea sosirii lui Tudor la București, care se baza pe o mișcare populară generală, cuprinzînd pe toți „cu mici cu mari, și toată lumea din țară i se supune”. La 7 mai, cititorii ziarului au fost informați despre evenimentele petrecute în primele luni ale anului, care multă vreme au scăpat redactorilor. O gamă de informații se referă la acțiunea lui Ipsilanti. La 16 mai s-a răspîndit vestea că Tudor s-ar fi unit cu Ipsilanti împotriva turcilor, ceea ce ulterior se dezmințe. În a doua jumătate a lunii apar și relatări despre intervenția otomană. La 22 mai 1821 se publică și declarația Sfintei Alianțe de la Laibach, care de fapt a dat sultanului mîna liberă împotriva mișcărilor de eliberare națională din sud-estul Europei.

Un amplu reportaj tipărit la 10 iunie, analizează situația lui Tudor Vladimirescu, susținînd că și acum „este domn în țară”. Cu nouă zile mai tîrziu se relatează că Tudor a fost prins de eteriști și decapitat; ceea ce se repetă la 2 iulie, cu ample amănunte despre eteriști, fără să debeatze și calomniile acestora. În sfîrșit, se arată dezastrul eteriștilor, precum și fuga lui Ipsilanti în Transilvania.

Relatări mult mai ample pot fi citite în „Fränkischen Kurier” și „Nürnberg Kurier” privind formarea statului național român, mai ales în primele trei luni ale anului 1859. Astfel, al doilea ziar, la 13 ianuarie 1859, relatează amănunțit despre diferențele iscate la București și Iași în legătură cu interpretarea legii electorale, la Iași, ieșind învingători unioniștii, iar la București momentan potrivnicii unirii. La 19 iunie, cititorii aceiași foi au aflat despre alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei. „Fränkischen Kurier”, de orientare pronunțat liberală, a subliniat, la 25 ianuarie, caracterul unanimității alegerii și a menționat că și la Paris și la Petersburg ea este bine primită. La 30 ianuarie apare relatarea că alegerea unanimită a pus în perplexitate Poarta.

Ambele gazete au menționat frămîntările care au premers alegerea de domn la București și activitatea febrilă a unioniștilor în Adunare. La 8 februarie 1859, comentînd dubla alegere a lui Cuza „Nürnberg Kurier” preciza că „populația a primit cu simpatie hotărîrea”. Spre a prezenta personalitatea lui Cuza cititorilor săi, „Fränkischer Kurier”, la 8 februarie, menționa că în Moldova se declarase gata să domnească „pe baza legilor fundamentale ale libertății, egalității și fraternității”.

Desigur, în atmosfera încărcată internațională, în pragul conflictului franco-italo-austriac, atenția presei germane în mare măsură s-a îndreptat spre implicațiile internaționale ale dublei alegeri, amenințînd cu un nou focar de război. În acest sens, numeroase relatări enumeră acțiunile Porții, precum și reacțiile Angliei, Rusiei, Franței și Austriei. „Nürnberg Kurier” în același timp, la 19 februarie, preciza că „amenințările Porții nu au oprit pe români să ia o poziție revoluționară de a respinge vetoul otoman”. La 23 februarie, tot „Nürnberg Kurier” sublinia că, în caz că Poarta nu va recunoaște dubla alegere, în Principatele Unite va fi răscoală. Cu patru zile mai tîrziu, la 27 februarie, „Fränkischer Kurier” relatează că domnitorul Cuza, sosind la București, a fost primit cu mare entuziasm. Din articolele următoare aflăm apoi că s-a consolidat și domnia.

Nu mai puțin a urmărit presa din Nürnberg aportul României la evenimentele din 1877. În pragul proclamării independenței, ziarele au evaluat hotărârea și forțele României. Astfel „Fränkischer Korrespondent” la 2 mai 1877, deschide o rubrică dedicată României, arătând, printre altele, pregătirile militare și dislocarea trupelor la Calafat, ca și începutul ostilităților pe Dunăre. La 3 mai, cititorii sînt informați despre ratificarea tratatului româno-rus ca și despre respingerea de către Camera Deputaților a manifestului Porții, care pretindea că România este parte integrantă a Imperiului otoman.

La 11 mai, corespondentul ziarului avertiza cititorii că declarația de independență a României este iminentă. În zilele următoare atenția redactorului a fost reținută de agresiunile otomane de la Dunăre, precum și de succesele artileriei române în zona Vidin—Calafat. La 13 mai, se reproduce răspunsul reprezentanților guvernului, care subliniau, în urma interpelării deputatului Stolojan, că, prin bombardarea malului românesc al Dunării însuși Imperiul otoman a declarat război. În sfîrșit, la 23 mai, ziarul „Fränkischer Korrespondent” aducea vestea că independența a fost declarată explicit. În ziua următoare, se semnalcază marile manifestații populare de bucurie de la Craiova, Ploiești, Galați, Iași și, firește, București.

Participarea nemijlocită a armatei românești la luptele din Bulgaria, este relatată amănunțit. La 4 septembrie 1877, gazeta prezenta un reportaj despre garnizoana română instalată la Nicopole. La 6 septembrie se reproducea proclamația domnitorului Carol, în care preciza țelurile de război ale României, și, în primul rînd, ale trupelor româno-ruse de sub comanda sa.

O serie de relatări se referă la bătălia de la începutul lunii septembrie. La 11 septembrie, menționează cifre forțele românești și atacul de la Grivița este caracterizat ca un atac „demonstrativ”. La 18 septembrie, analizînd desfășurările, corespondentul gazetei considera că „românii dau dovadă nu numai de vitejie, ci au dat un caracter istoric operațiunilor”. O atenție serioasă s-a acordat eforturilor economice ale românilor în vederea susținerii războiului. Operațiunile românești au fost urmărite și în alte sectoare. Astfel „Fränkischen Kurier”, la 26 noiembrie, arăta mișcările de trupe românești în sectorul Vidin.

Interesul cel mai mare apare în legătură cu începutul fazei decisive a asediului Plevnei. La 2 decembrie, „Fränkischen Kurier”

pomeneste de victoria românească de la Lom Palanca și retragerea trupelor spre Vidin. După publicarea unui număr de știri care precizau iminenta capitulare, la 12 decembrie apare comunicatul român în problemă. Se precizează că „primele trupe care au pătruns în Plevna au fost din Divizia a II-a românească, după cum tot românii au fost cei care au oprit primul val al atacului turcesc”. După mai multe relatări privind reacțiile presei europene asupra capitulării Plevnei, „Fränkischen Kurier”, la 24 decembrie, preciza că trupele române nu vor participa la luptele următoare în Balcani, ci vor acționa în zona Vidin și poate Ruscuc.

Biblioteca orașului Nürnberg dispune de o importantă colecție de hărți, din secolele XVI—XVIII, numărînd 289 de piese. Din secolul al XVI-lea numărul hărților existente este relativ mic. Se află, printre altele, harta Transilvaniei de Sambucus (1566) la scară 1: 480.000, precum și Atlasul Europei al lui Ortelius (1574, 1585), ca și cel editat de Philippe Galle în 1585 la Anvers. Din secolul al XVII-lea Transilvania, Moldova și Țara Românească apar pe hărțile lui Mercator (1607), Iansonius (1651, 1647, 1666), Hondius (1613, 1628, 1630) etc. O atenție deosebită merită o hartă tipărită la Nürnberg în 1613.

Din produsele secolului al XVIII-lea rețin atenția hărțile care au oglindit conflagrațiile epocii, cu implicații referitoare la Țările Române. Dintre ele anuntim două ediții ale lui I. B. Homan din 1716 și 1718, oglindind războiul austro-turc, care a cuprins Banatul Timișoarei, ele fiind tipărite chiar la Nürnberg. O hartă multiplicată în 1732, tot în același oraș, familiariza pe cei interesați cu războiul contemporan, prezentînd operațiunile din Țara Românească și Moldova. La fel găsim în colecție o hartă despre războiul austro-ruso-turc, harta fiind editată la Viena, în 1789, pentru ilustrarea situației contemporane. Nu putem ignora nici hărțile editate la Nürnberg, ca cea semnată de I. B. Homan (1707), intitulată „Fluviorum în Europa...”, care în principal prezintă spațiul Dunării, urmată de lucrarea aceluiași cartograf, din 1716, privind zona Mării Negre. În 1769 a fost pusă la dispoziția publicului o hartă care cuprindea Țările Române.

În tot cazul, fondurile arhivistice și bibliografice existente la Nürnberg merită toată atenția istoriografiei românești.

Îmbogățirea fondului documentar la Direcția Generală a Arhivelor Statului

An de an, Arhivele Statului și-au îmbogățit zestrea documentară fie prin preluări de la instituțiile de stat, fie prin achiziții de documente de la diferite persoane. Achizițiile anului 1990, deși reduse cantitativ, prin complexitatea și valoarea lor, aduc un plus de informații necesare cercetării științifice.

Demnă de semnalat este oferta cetățeanului Ion Popescu, conținând 30 de documente din anii 1746—1921. O parte din documente se referă la moșia Călinești, județul Prahova, proprietatea lui Iancu Filipescu mare logofăt. Oferta cuprinde originale și copii, iar ca gen de documente, cărți domnești, hotărnicii, jâlbi, adeverițe, tacrir, scrisori, referitoare la danii făcute din această moșie, pricini de judecată, alegerea hotarelor.

Menționăm cartea lui Constantin Alexandru, domnul Țării Românești, din 1807, prin care îi întărește lui Constantin al treilea logofăt cumpărarea slujbei cerăritului, cartea lui Constantin Nicolae Mavrocordat (1746 august 26) de întărire a hotărniciei moșiei Călinești, precum și hotărnicia acestei proprietăți, întocmită de Constantin Cantacuzino (1794 octombrie 30). Documentele servesc ca surse de istorie social-economică, oglindind circulația pământului, prețul de cumpărare, instanțele și procedura juridică a vremii, relațiile sociale.

O altă parte din documentele acestei oferte, sînt acte personale aparținînd lui Constantin Dumitrescu Parepa, farmacist: diploma de licențiat în farmacie, diplome ale regelui Carol I (1912—1913), prin care-i conferă ordinul „Coroana României” și medalia „Răsplata muncii pentru învățămînt”, brevete ale Ministerului de Război de înaintare în grad și altele.

O altă ofertă receptată în cursul anului 1990, este aceea a cetățeanului Nicolae Crețoiu, conținînd două piese: un document și o lucrare. Documentul este din anul 1838 noiembrie 25 și provine din cancelaria lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei, și se referă la o pricină de judecată a beizadelei Alexandru Calimah, proprietar al unor părți din moșia Săcueni, ținutul Suceava,

cu răzeșii de pe această moșie. Actul este scris pe pergament și întărit cu sigiliu mare în chinovar.

Lucrarea, al cărui autor este însuși arhitectul Nicolae Crețoiu, se intitulează „Bogata — Olteană” și cuprinde descrierea realizării în piatră a bisericii din acest sat, din județul Brașov, putînd sluji în viitor celor ce vor cerceta aspecte ale vieții românești din anii 1945—1989. Autorul menționează faptul că după 1946 pînă în 1956, aceasta este singura biserică nouă ridicată în România, activitate opusă vederilor oficiale ale timpului. Este relevantă importanța construcției acestui monument de artă bisericească, înălțat din piatră și marmură într-un sat de 65 de case românești, precum și istoricul așezării, cu oamenii ei, datînd din secolul al XV-lea. Lucrarea este însoțită și de desene executate de arhitectul Nicolae Crețoiu, precum și de numeroase fotografii înfățișînd satul Bogata — Olteană și oamenii lui, interioare din case țărănești, biserica și detalii arhitectonice ale acesteia, icoane pe sticlă, obiecte de cult, imagini din alte sate ale Țării Oltului, precum și ctitorii voievodale din țară. De asemenea, unele dintre ele înfățișează picturi murale din interiorul acestei biserici precum și aspecte de la ceremonia de sfințire.

Deosebit de valoroasă este și oferta cetățeanului Valentin Faur, conținînd 35 de dosare din anii 1883—1969, referitoare la activitatea sculptorului Ioan Schimdt Faur (1883—1934). Actele, originale, copii concepute, oferă posibilitatea completării cunoașterii evoluției anilor de muncă pentru realizarea de numeroase monumente de for public din localități ca: Iași, Caracal, București, Tg. Mureș, Ocnele Mari, Slănic Prahova, Tg. Jiu ș.a., precum și din colecțiile unor prestigioase muzee de artă din București, Craiova, Tg. Jiu ș.a.

Informațiile relevă și prezența sa în activitatea didactică de la Tg. Jiu, Odorhei, Oltenița și București, între anii 1901—1934, evidențînd contribuția la pregătirea și formarea a numeroase generații de creatori

în cadrul școlilor de ceramică sau de artă și meserii de grad inferior ori superior.

Astfel, menționăm acte de studii, autobiografii, precum și documentația (corespondență, schițe, cupuri din ziare) privind realizarea unor opere: monumente al eroilor din orașele Buhuși (jud. Bacău), Ocnele Mari (jud. Vâlcea), Caracal, Slănic (jud. Prahova), Predeal, bustul lui Alexandru Papiu Ilarian pentru liceul din Tg. Mureș, monumentul lui Mihai Eminescu din Iași, ale lui Gheorghe Șincai și Spiru Haret din București ș.a. De asemenea; documentele oglindesc participarea artistului la expozițiile organizate de Sindicatul

Artelor Frumoase, realizarea graficii unor publicații, prezența sa la diferite concursuri etc.

O altă categorie de acte cuprinse în ofertă o constituie notele lui Ioan Schimdt Faur referitoare la tehnica aviației. Un conștient pasionat, preocupat de evoluția zborului, a siguranței de zbor, a conceput o serie de îmbunătățiri tehnice care, la timpul respectiv, au fost considerate ca valoroase contribuții.

Toate aceste documente au fost integrate în fondurile și colecțiile păstrate în depozitele Direcției Generale a Arhivelor Statului.

SILVIA VATAFU GAITAN

A XXVII-a Conferință Internațională a Mesei Rotunde a Arhivelor

Între 25 și 28 septembrie 1990 a avut loc la Dresda, Germania cea de-a XXVII-a Conferință Internațională a Mesei Rotunde a Arhivelor (CITRA) pe tema: „Arhivele și arhiviștii în serviciul protejării moștenirii culturale și naturale”. Au fost prezenți delegații ai instituțiilor arhivistice din 54 de țări, între care și România, membri ai Comitetului Executiv al Consiliului Internațional al Arhivelor (ICA), experți, observatori, în total 119 participanți, care au realizat un fructuos schimb de informații și de experiență.

Prima ședință de lucru a fost consacrată misiunii arhiviștilor de a proteja moștenirea arhivistică, componentă importantă a moștenirii culturale. Întrucât păstrarea documentelor de arhivă, în sens tehnic, a constituit subiectul celei de-a XXV-a sesiuni a CITRA (1987, Gardone Riviera), la Dresda s-a acordat atenție factorilor politic, cultural, economic, juridic ș.a. — care au un rol determinat în protejarea patrimoniului arhivistic. În raportul general despre situația din America Latină și în unele intervenții s-a apreciat că multe instituții arhivistice și-au adaptat programele pentru a satisface necesitățile administrației de stat, care s-au amplificat an de an, diminuându-se rolul lor ca instituții de cultură.

Celelalte ședințe de lucru au dezbătut contribuția specifică a arhivelor și arhiviștilor la protejarea moștenirii culturale și naturale, reliefându-se potențialul important al arhivelor în acest sens, prin bogăția de informații pe care le dețin pentru cercetarea științifică din toate domeniile. Au fost prezentate referate pe teme interesante de actualitate, cum sînt: „Arhivele și meteorologia”, „Arhivele în sprijinul recuperării moștenirii naturale aflate în zona depozitelor cu muniție chimică din Germania, după 1945”, „Identificarea poluării solului de către fabricile producătoare de clorură de plumb”, „Arhivele și protejarea monumentelor și siturilor istorice”, „Arhivele și protejarea obiectelor de artă”.

În scopul creșterii contribuției arhivelor și arhiviștilor la protejarea moștenirii Culturale și naturale, Conferința Internațională a Mesei Rotunde a Arhivelor de la Dresda a adoptat o serie de recomandări. Astfel, considerînd că arhiviștii sînt servesc protecția acestei moșteniri, făcînd disponibilă bogăția de informații cuprinsă în documentele pe care le au în păstrare, CITRA recomandă instituțiilor arhivistice să aplice asemenea politici care să faciliteze accesul la informația necesară, cooperînd cu alte instituții publice și particulare interesate, pe plan local, regional, național și internațional. Trebuie să se acorde o atenție deosebită responsabilității arhiviștilor, a tuturor celor angajați în protejarea acestui patrimoniu.

Avînd în vedere că sursele de informare necesare protecției moștenirii culturale și naturale sînt dispersate în mai multe țări, Conferința recomandă Consiliului Internațional al Arhivelor ca, în colaborare cu UNESCO, să studieze posibilitatea elaborării unui ghid internațional pentru sursele relevante.

CITRA, luînd notă cu interes despre preocuparea unor instituții de arhivă din Europa de a elabora o lucrare cu sursele existente pentru o istorie a ~~climei~~ — proiect lansat de ICA, UNESCO, ICSU și Organizația Meteorologică Mondială, recomandă realizarea acestei lucrări de cercetare în toate țările.

Data fiind importanța documentelor de arhitectură, științifice și tehnologice pentru protecția moștenirii culturale și naturale, Conferința cere grupurilor de lucru ale Consiliului Internațional al Arhivelor să pregătească proiecte de principii și norme pentru evaluarea, administrarea și folosirea acestor documente. Se recomandă ICA să studieze, în cooperare cu alte organisme internaționale, posibilitatea aplicării în comun a unor politici de folosire eficace a documentelor arhivistice pentru ocrotirea monumentelor, siturilor istorice și obiectelor de artă.

Așa cum au reliefat dezbaterile și comunicările prezentate, contribuția pe care Arhivele pot să o aducă la protejarea moștenirii culturale și naturale este determinată de o serie de factori, între care: evaluarea și accesibilitatea documentelor, ordonarea

și descrierea lor, accesul la informația de referință. Fiecare factor este influențat de calitatea — mai mult decât cantitatea — personalului și condițiilor materiale.

MARIN MORARIU

Seminarul internațional pe tema: „Ordonarea și Descrierea Arhivelor”

Consiliul Internațional al Arhivelor, în colaborare cu UNESCO, a organizat, în perioada 29 septembrie — 2 octombrie 1990, la Vallendar, Germania, un seminar cu participare internațională, în care s-au analizat metodele și procedeele practice de lucru în ordonarea și descrierea documentelor, dosarelor, seriilor și grupurilor de documente.

Au fost dezbătute probleme de mare interes și actualitate pentru activitatea din arhive: principiile ordonării documentelor; metode, criterii și tehnici de ordonare arhivistică; metode și tehnici pentru descrierea documentelor; necesitatea separării fizice a documentelor tradiționale pe hîrtie și cele contemporane care au alți suportați

(benzi și discuri magnetice, peliculă etc.) și posibilitatea intelectuală de legătură între ele; ordonarea și descrierea în condițiile creșterii rapide a volumului documentelor produse de guvernare și administrație în prezent; ordonarea și descrierea materialelor dezorganizate.

În cadrul seminarului un loc important l-a ocupat problematica folosirii pe scară largă a tehnicilor noi, automatizate în operațiunile arhivistice, reliefindu-se că în condițiile volumului tot mai mare de documente, ordonarea și descrierea lor, regăsirea rapidă a informației arhivistice nu se pot concepe fără utilizarea informației în arhive.

MARIN MORARIU

Expoziția „Izvoarele heraldice reflectînd pacea, prietenia, unitatea națională și independența” (Chișinău, 26 octombrie—30 noiembrie 1990)

În toamna trecută, în vechiul și frumosul oraș Chișinău, frații noștri de dincolo de Prut au putut viziona o expoziție originală, găzduită de Muzeul de istorie a Moldovei, „Izvoarele heraldice reflectînd pacea, prietenia, unitatea națională și independența”. Avînd la bază surse istorice încadrate normelor științei și artei heraldice, expoziția la care ne referim a fost prilejuită de concursul organizat în Republica Moldova, în vederea adoptării noii steme a țării. Iubitori ai istoriei, vrednici păstrători ai civilizației străbune, locuitorii Basarabiei au dorit să transpună noile împliniri (introducerea alfabetului latin, recunoașterea

limbii române ca limbă oficială, proclamarea independenței etc.), ca și aspirațiile de viitor, în herbul ce trebuia să-i desemneze. Pentru a se alcătui o compoziție adecvată multiplelor cerințe (de ordin istoric, heraldic, estetic etc.), autoritatea care urma să se preocupe de concretizarea acestui obiectiv (Subiectul republicii) a hotărît ca proiectele să fie expuse, marelui public fiind invitat să-și exprime opiniile prin scrisori și materiale publicate în presă. Întrucît analiza compozițiilor, aprecierea semnificației fiecărui element ce urma a fi inclus în noua stemă trebuia să se facă în contextul evoluției simbolurilor româ-

nești, s-a vîniat organizarea expoziției heraldice sub genericul menționat mai sus. Din punct de vedere tematic, materialele expuse, răspunzînd unei problematici largi, au fost structurate astfel încît să reflecte: 1) fenomenul heraldic mondial; 2) evoluția simbolurilor românești și rolul lor¹ în formarea ideii de unire; 3) însemnele heraldice basarabene.

Din punct de vedere al genului, expoziția a cuprins: izvoare sigilare provenind de la diferite categorii de posesori, avînd în cîmp reprezentări heraldice de o mare diversitate, steme oficiale, ca și blazoane de familie, însemne ale unor comunități sociale ori organisme de diferite profile, facsimile și cutii metalice destinate conservării sigiliilor, documente de cancelarie avînd în frontispiciu reprezentări ce se cer descifrate în conformitate cu normele științei și artei heraldice, monede, medalii, insigne, toate acestea acoperind cronologic istoria lumii și a neamului românesc din antichitate și pînă în neuitatul an 1918, cînd, prin vrerea întregului popor, s-a înfăptuit visul nutrit cu ardoare secole de-a rîndul de băstinași acestor locuri.

Prima grupă tematică și-a propus să releve, prin mijlocirea codurilor plastice, faptul că heraldica în strînsă interdependență cu evoluția societății omenești, dă glas celor mîi profunde aspirații nutrite de generațiile ce s-au scurs. În epocile trecute, ca și în vremurile mai noi, diferite persoane sau instituții s-au individualizat în fața contemporanilor prin coduri plastice menite a transmite totodată vibrante mesaje urmașilor. Mulajele și facsimilele sigilare (unele aparținînd veacurilor XII — XIV provenind din cancelariile apusene), stemele diferitelor țări, emblemele individualizînd anumite societăți naționale și internaționale, însemnele amintînd pe demnitarilor laici ori eclesiastici ca și reprezentările purtate în sigilii ca semn distinctiv de oameni de rînd aduc sub ochii noștri preocupările cotidiene ale celor de altădată, ele ne vorbesc de ceea ce a fost de esență și durabil în derularea proceselor sociale. Cercetarea acestor vestigii dovedește faptul că, în practica gravării sigiliilor și a alcătuirii blazvanelor, anumite tipuri de reprezentare (iconografic, arhitectural, naval, ecvestru etc.) s-au impus în aproape toate cancelariile. Analizînd aceste izvoare în paralel, constatăm că ele ilustrează pe de o parte ceea ce era general în acest domeniu, relevă, pe de o altă, modul original în care diferitele curente culturale au fost recepționate într-o țară ori alta.

În grupa a doua s-au expus documente ce vorbesc codificat despre faptul că țările române, deși au constituit în evul mediu

și epoca modernă, chiar și în momentul de restrîns, permanente legături, iar românii indiferent de locul unde trăiau au nutrit neîncetat dorința de unitate națională de acest deziderat fiind legată de împlinirea marilor lor aspirații. Au reținut atenția în această categorie reprezentările în care s-a evocat plastic originea comună a tuturor românilor (acvila cruciată, lupoaca capitolină, columna lui Traian, soldatul român purtînd scutul cu deviza „VIRTUS ROMANA REDIVIVA” etc.), stemele ce îngenănuau herburile Moldovei și Țării Românești, izvoarele sfragistice ce reflectau unitatea dinastică a voievozilor din cele trei principate românești.

Numărul mare al izvoarelor ce răspund acestei teme, diversitatea reprezentărilor de acest fel, au demonstrat convingător faptul că visul de unitate s-a reflectat de la o epocă la alta într-o gamă tot mai variată de creații spirituale, un rol major avîndu-l izvoarele heraldice și sigilare, care prin puterea de expresivitate s-au însumat în ansamblul mijloacelor de luptă pentru împlinirea marilor deziderate ale neamului.

Un interes deosebit a acordat publicul vizitator exponatelor cuprinse în cea de a treia categorie. S-au regăsit aici documente de cancelarie împodobite cu steme viu colorate ori validate cu sigiliu aparținînd cancelariei Moldovei, documente emise în perioada în care iluștrii săi voievozi înălțau pe Nistru cetățile de apărare. S-au putut de asemenea admira simbolurile județelor dintre Prut și Nistru, ca și stemele ce și le-au instituit diferitele instituții administrative din această parte a țării în a doua jumătate a veacului trecut și primele două decenii ale secolului nostru. Se detașează prin importanță actul prin care, la 27 martie 1918, Sfatul Țării a hotărît unirea Basarabiei cu patria mamă, act ornamental în frontispiciu cu tradiționala stemă a Moldovei; scut încărcat cu capul de bour, avînd o stea între coarne. Redate în culori vii, în conformitate cu legile heraldicii, stemele atribuite diferitelor unități administrative din Basarabia de către membrii Comisiei Consultative Heraldice au însemnat privirea și au încetat spiritul, întrucît prin cromatică și figurile heraldice incluse, acestea transpuneau în limbaj propriu științei heraldice, aspirațiile din totdeauna ale acestui popor.

Organizată în cadrul preocupărilor menite a intensifica legăturile dintre România și Basarabia, această manifestare a marcat o primă formă de colaborare dintre Direcția Generală a Arhivelor Statului și instituțiile culturale din Moldova de peste Prut, colaborare ce își propune să contribuie la creșterea sentimentelor naționale și promo-

varea pe scară largă a culturii românești și evidențierea originalității spirituale a acestui neam. Prezentată publicului larg prin mijloacele de informare în masă (presă, radio, televiziune), expoziția „Izvoarele heraldice reflectând pacea, prietenia, unitatea națională și independența” a trezit un interes deosebit. Tinerii de diferite profesii, dar mai ales elevi și studenți au vizionat-o frecvent, căutând să descifreze din compozițiile respective idealurile înaltașilor, idealuri preluate din generație

în generație. Specialiștii, ca și cei care s-au implicat în activitatea de realizare a noii steme s-au străduit să identifice în imaginile gravate în sigilii, ca și din compozițiile plasate în herburile oficiale ale Țărilor române, neconținută strădanie a oamenilor acestor locuri de a trăi liberi în granițele aceluiași stat național.

MARIA DOGARU

Manifestare științifică

În zilele de 8—9 noiembrie, 1990, la Filiala Arhivelor Statului din Cluj-Napoca s-a desfășurat manifestarea anuală „Arhivele în slujba științei și culturii”, dedicată împlinirii a 70 de ani de la înființarea primei filiale a Arhivelor Statului din cuprinsul Transilvaniei proaspăt reunite cu țara. Au participat cadre didactice universitare, cercetători și arhiviști din localitate, precum și din București, Oradea, Sibiu, Arad, Hunedoara, Tg. Mureș, Zalău, Bistrița, Baia-Mare. Cu acest prilej a fost deschisă expoziția documentară „Arhivele Statului Cluj la 70 de ani”.

Sediința festivă a fost deschisă de către șeful Direcției Generale a Arhivelor Statului, general-maior Ion Munteanu. În continuare s-au prezentat comunicările: „Istoriografia română între 1944—1960, Cîteva repere”, de către prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, șeful Catedrei de istorie medie și istoriografie de la Universitatea din Cluj-Napoca, și „Filiala Arhivelor Statului Cluj la 70 de ani”, de către Ioan Dregan, șeful filialei. În același cadru, acad. Ștefan Pascu a evocat momente din trecutul arhivelor clujene, iar Constantin Dumitrescu, de la Studioul de Radioteleviziune Cluj-Napoca, a prezentat, înregistrat, ultimul interviu acordat de Ștefan Metes, întemeietorul arhivelor clujene.

Sesiunea științifică s-a desfășurat în continuare pe două secțiuni. S-au prezentat următoarele comunicări:

I. Secțiunea *Arhivistică*: La tema:

„Ordonarea și inventarierea fondurilor familiale și personale”:

1. LIA DRAGOMIR, F. A. S. Cluj, Aspecte metodologice ale ordonării și inventarierii fondurilor familiale și personale”.

2. IOANMUREȘAN, F. A. S. Bistrița-Năsăud, „Ordonarea și inventarierea fondurilor familiale și personale din Filiala Arhivelor Statului Bistrița-Năsăud.”

3. DORIN GOTIA, F. A. S. Sibiu, „Din experiența muncii la evidența unor fonduri personale”.

4. MARIANA MARIAN, F. A. S. Cluj, „Probleme de genealogie în activitatea de ordonare-inventariere a fondurilor familiale”.

5. IOANA BOTEZAN, Biblioteca Academiei Cluj-Napoca, „Catalogul arhivei personalei Ioan Micu Moldovan”.

6. LUCIA-AUGUSTA ȘERDAN, F. A. S. Cluj, „Aspecte ale ordonării fondului familial Mikó-Rhèdei”.

7. LAURENȚIU MERA, F. A. S. Cluj, „Viața și activitatea arhivistului Ioan Mărcuș, 1911—1977”.

8. ALEXANDRU NEAMȚU, F. A. S. Cluj, „Nicolae Iorga — editor de documente”.

9. VIOREL GRAMĂ, F. A. S. Mureș, „Constantin Moșil (1876—1958) și acțiunea sa de înființare a unei subdirecții a Arhivelor Statului de la Tg. Mureș (1926)”.

10. IONEL PENEA, F. A. S. Sălaj, „Direcția Arhivelor Statului și Arhivele sălăjene în perioada interbelică”.

11. MIRCEA TIMBUS, F. A. S. Arad, „Arhivele arădene — izvoare ale cunoașterii istorice”.

II. Secțiunea *Istorie*:

1. IOAN AUREL POP, Facultatea de istorie Cluj-Napoca, „Mărturii documentare privind structura socială a Țării Hațegului, la sfârșitul secolului al XV-lea”.

2. ANĂ ÎLEA, F. A. S. Bihor, „Documente referitoare la voievozii români din Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea”.

3. VASILE LECHINȚAN, F. A. S. Cluj, „Date inedite despre românii din scaunele secuiești în secolele XVI—XVII”.

4. ANTON DÖRNER, Institutul de istorie Cluj-Napoca, „Contribuții arhivistice clujene la Dieta din 1790—1791”.

5. IOAN POPOVICI, F.A.S. Arad, „Viticultura din podgoria Aradului reflectată în sigiliu rural de secolele XVIII—XIX”.

6. ERNEST WAGNER, F.A.S. Sălaj, „Raporturi sociale și economice în ținuturi sălăjene la sfârșitul secolului al XVIII-lea”.

7. IOAN FRĂȚILĂ, F.A.S. Hunedoara, „Din cronică luptei românilor hunedoreni pentru apărarea drepturilor și libertăților naționale sub regimul dualist austro-ungar”.

8. STELIAN MÂNDRUȚ, Institutul de istorie Cluj-Napoca, „Em. Ungureanu. Un manuscris inedit din 1872”.

9. PETRU POGĂNCEANU, Universitatea din Cluj-Napoca, „Seminarul universitar Cluj în perioada 1922—1948”.

10. RĂDU ARDEVAN, Muzeul de istorie Cluj-Napoca, „Iataganul lui Ștefan Bezdăchi”.

11. CORNEL CRĂCIUN, Institutul de Istorie Cluj-Napoca, „Ilustrație grafică și conținut în revista „Societatea de mîine”.

Manifestarea s-a încheiat cu masa rotundă desfășurată sub genericul: „Relația: arhive-învățămînt-cercetare. Realități și perspective”. Au participat: conducerea D.G.A.S., reprezentanții din filiale, cadre didactice din cadrul Facultății de istorie, cercetători de la Institutul de istorie, Biblioteca Filialei Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară, Muzeul de istorie a Transilvaniei. În deschiderea discuțiilor s-au prezentat referatele: „Arhivistica și cercetarea științifică”, de către general-maior Ion Munteanu, șeful Direcției Generale a Arhivelor Statului și „Modalități de realizare a relației „Învățămînt-Arhive-Cercetare”, de către Corneliu Lungu, șeful Direcției Arhivelor Centrale.

Gen. mr. ION MUNTEANU, șeful Direcției Generale a Arhivelor Statului:

Deschizînd consfătuirea, a salutat pe cei de față, subliniînd faptul că această întîlnire dorește să marcheze un început de dialog și colaborare a Direcției Generale cu celelalte instituții colaboratoare și beneficiare din Cluj-Napoca și din țară. Ea constituie o expresie a redeschiderii realizate de Arhivele Statului după revoluția din decembrie 1989 către societatea și, în particular, către istoriografia româ-

nească, în al căror serviciu se află. Dorim ca întîlnirea noastră să se finalizeze prin propuneri concrete, care, după ce au fost acceptate reciproc, să intre în programele noastre de activitate.

În continuare, șeful D.G.A.S. a prezentat comunicarea: „Arhivistica și cercetarea științifică”. Lucrarea enumeră, la început, implicațiile erei „informației” asupra arhivisticii, prin noile categorii de documente apărute și prin introducerea tehnologiei moderne în munca arhivistică. Cercetarea științifică în Arhivele Statului a urmărit, în ultimul deceniu, două direcții: 1) probleme prioritare ale istoriografiei naționale (continuitatea și permanența românilor în Dobrogea; lupta pentru reafirmare, legăturile între teritoriile românești; demografie istorică; revoluția de la 1848; Marea Unire din 1918 etc.), și 2) perfecționarea activității de conservare și restaurare a documentelor. Sub egida D.G.A.S. au fost publicate în acest interval 51 volume de documente din surse interne și externe, covârșitor inedite. Au apărut, de asemenea, numeroase instrumente arhivistice, deosebit de utile cercetării: cataloage de documente, cataloage tematice, inventare, îndrumătoare, ajunse în prezent la al 24-lea volum, albume de documente, bibliografii, dicționare. La acestea se adaugă „Revista Arhivelor” și contribuțiile științifice ale arhiviștilor valorificate în publicații din afara sistemului Arhivelor Statului.

În ceea ce privește cercetarea în domeniul teoriei și practicii arhivistice, activitatea D.G.A.S. a corespuns doar parțial nevoilor activității practice, efortul principal concentrîndu-se pe elaborarea de ediții de documente și instrumente de lucru în beneficiul istoriografiei.

Pentru anii următori se are în vedere cercetarea unor teme de interes ale teoriei și practicii arhivistice românești, precum: valoarea documentelor de arhivă, principiile de clasificare a fondurilor arhivistice, arhivele familiale și personale, locul arhivelor naționale în structura organizatorică a statului etc. În planul editorial se află și ediții de documente de mare interes: *Documente turcești privind istoria românilor (1538—1877)*; *Documente consulare engleze; Lupta pentru eliberarea socială și națională în Transilvania (1885—1895)*; *B. P. Hașdeu—director general al Arhivelor Statului ș.a.* Se continuă, de asemenea, seriile de inventare, îndrumătoare, cataloage și albume de documente.

Desigur, întreaga activitate a Arhivelor Statului servește, în mod direct sau mediat, nevoile cercetării științifice; de aceea,

cei prezenți sînt cei mai îndreptății să facă propuneri care să contribuie la îmbunătățirea activității noastre, să indice preocupările cercetării istorice actuale și să facă propuneri de colaborare concretă, în care sîntem deosebit de interesați.

CORNELIU LUNGU, directorul Arhivelor Centrale:

Prezintă în comunicarea domniei sale tradiția valoroasă a învățămîntului arhivistic românesc în intenția, declarată, de a extrage învățămintele pentru un nou început. Bazat pe documente relevante, în cea mai mare parte inedite, prezintă o veritabilă micromonografie a învățămîntului arhivistic din țara noastră, îndeosebi a perioadei Școlii de Arhivistică, de sub conducerea lui Aurelian Sacerdoțeanu. Datele, concluziile și întreaga experiență ale acestei înalte școli de specialitate se constituie într-un îndreptar prețios, deosebit de folositor în eforturile pentru reînvierea învățămîntului superior arhivistic românesc.

AUREL RĂDUȚIU, directorul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca:

Apreciază întîlnirea ca foarte necesară și salutată interesul D.G.A.S. pentru editarea izvoarelor. Apare absolut necesară o strategie pe plan național de editare a izvoarelor, care rămîne o mare problemă a istoriografiei și a culturii naționale în ansamblu. Această strategie trebuie să fie stabilită de către D.G.A.S. în colaborare cu secția de istorie a Academiei Române și implică precizarea materialului de publicat, ordinea publicării, cine publică și mijloacele materiale adiacente. Scotește că e absolut necesar ca întîlnirea să ducă la rezultate concrete. În acest sens, propune organizarea unei întîlniri de lucru speciale între Institutul de Istorie și F.A.S. Cluj în problema editării documentelor medievale. Relevă necesitatea publicării unor cataloage de documente medievale privitoare la Transilvania.

Prof. univ. dr. POMPILIU TEODOR, șeful catedrei de istorie medie și istoriografie a Universității din Cluj-Napoca.

Relevă momentul de turnură pe care îl parcurge istoriografia românească și necesitatea înnoirilor calitative și metodologice. Arată că, începînd din anul 1991, în cadrul facultății se asigură specializarea și în Arhivistică, prin instruirea teoretică și practică în cadrul Arhivelor. Pentru pregătirea specialiștilor, statul trebuie să-și asume pregătirea în școlile celebre de istoriografie, și arhivele au datoria de a-și orienta

prioritățile în funcție de mișcarea istoriografică pe plan european. Arhivele pöt contribui cu instrumente specifice foarte utile la studierea, spre exemplu, a istoriei regionale și locale. În încheiere, domnia sa a subliniat obligația morală de a se reface integritatea colecțiilor bibliotecii Blajului, destrămate în ultimele decenii — o instituție culturală românească mai mult decît bicentenară, clădită cu trudă în vremuri neplăcute, dovadă peremptorie a capacității de creație spirituală a românilor din Transilvania.

IOAN GABOR, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române:

Referitor la fondul bibliotecii Blajului susține restabilirea unității fondului, arătînd că separarea documentelor și manuscriselor s-a făcut inconsecvent, fără un criteriu științific întemeiat. Sugerează înființarea la Cluj a unui laborator de conservare și restaurare, care să deservească atît Arhivele Statului, cît și bibliotecile. Întrucît publicațiile D.G.A.S. nu figurează în cataloagele de publicații, solicită o informare și difuzare mai eficientă a lor la instituțiile interesate. Salută proiectul de reînființare a Școlii de Arhivistică și propune ca aceasta să pregătească specialiști și pentru bibliotecă, muzee etc. Arată necesitatea înființării la filiala Arhivelor Statului a unui atelier de multiplicare, dotat corespunzător, care să servească atît publicul cercetător, cît și nevoile filialei (instrumente de evidență, publicații proprii etc.).

DORU RADOSAV, directorul Bibliotecii Centrale Universitare Cluj-Napoca:

Își exprimă în termeni categorici dorința ca fondurile arhivistice care au fost preluate după 1974 de la Biblioteca Universitară, conform legii, să fie restituite, apreciînd acel fapt ca o confiscare și o felonie politică.

Prof. univ. dr. POMPILIU TEODOR

Revine asupra ideii refacerii fondului bibliotecii din Blaj, subliniînd importanța excepțională a acestei instituții pentru istoria culturii române. „O cultură se măsoară și prin vechimea și valoarea instituțiilor. Acestea sînt chintesența unei culturi și noi trebuie să arătăm că am fost creatori de cultură în Transilvania” — a conchis domnia-sa.

Conf. univ. dr. NICOLAE BOCȘAN, Facultatea de istorie Cluj-Napoca.

Subliniază colaborarea facultății cu arhivele clujene, solicitîndu-se și profesionalismul personalului acestora, chiar în timpu-

rile cele mai grele. Relevă necesitatea luării în atenție de către D.G.A.S. a unor fonduri răspindite în toată țara pentru reînregirea lor. Plusul de securitate pe care îl oferă Arhivele este necesar în condițiile în care la alte instituții multe piese au dispărut ori s-au distrus. D.G.A.S. a avut realizări importante pe linia informării și documentării.

Gen. mr. ION MUNTEANU, șeful D.G.A.S.:

Intervenind, arată că D.G.A.S. desfășoară operațiunea de microfilmare (circa 4 milioane cadre-film pe an) tocmai pentru protejarea originalelor și asigurarea fondului de aur al arhivelor românești. Relativ la fondurile preluate de la alte instituții, aceasta s-a făcut în temeiul legii și vor rămâne atita vreme cât legea va fi în vigoare. Pentru multe din ele a acționat și motivul garantării siguranței și integrității fondului.

Conf. univ. dr. NICOLAE BOGȘAN:

Referitor la instrumentele elaborate de către D.G.A.S. apreciază că îndrumătoarele sînt prea generale. Mult mai utile cercetării sînt cataloagele, mai elaborate pe criterii tematic și zonal, în funcție de prioritățile cercetării istorice. Spre exemplu, pentru studiul demografic este necesară o evidență centralizată a izvoarelor, în primul rînd registrele parohiale. De interes recent și practic sînt izvoarele de istorie economică. Socotește și domnia sa că se impune o propagandă mai „comercială” pentru publicațiile D.G.A.S. Se interesează de Arhivele Ministerului de Externe.

Gen. mr. ION MUNTEANU:

Nu avem arhivele Ministerului de Externe, Ministerului de Interne, Securității, Comitetului Central.

Prof. univ. dr. POMPILIU TEODOR:

Documentele fundamentale se află în arhiva fostului Institut de istorie a P.C.R. la care aveau acces privilegiații istoriografiei oficiale. Ar trebui ca puterea să fie convinsă să le dea Arhivelor Statului. Fără aceste documente este imposibil de făcut istorie contemporană.

Gen. mr. ION MUNTEANU:

Deocamdată am reușit să recupărăm volumele de documente privind dualismul, care n-au fost publicate.

GHEORGHE IANCU, cercet. șt. pr., Institutul de istorie din Cluj-Napoca:

Subliniază și dinsul interesul pentru accesul la Arhiva fostului Comitet Central și

Institutului de istorie ale P.C.R., unde n-a putut pătrunde pînă acum. Avem documente din străinătate și nu avem acces la cele din țară! Propune o concentrare a eforturilor cercetătorilor și arhiviștilor, o colaborare atît în ceea ce privește depistarea și aducerea documentelor din arhivele străine, cît și în privința unor lucrări științifice comune. Salută practica, recent reluată de conducerea D.G.A.S., de împrumut între filiale, care vine în sprijinul cercetătorului.

CORNELIU LUNGU:

Colaborarea strînsă între cercetători și arhiviști la cercetările din străinătate este o necesitate; ea n-a existat pînă acum. Este nevoie de o colaborare sinceră, de renunțare la monopolul absolut asupra materialului. Se impune favorizarea unui spirit de încredere reciprocă.

LADISLAU GYEMÁNT, șef de sector, Institutul de istorie din Cluj-Napoca:

Nu ne împiedică nimeni să realizăm chiar două lucrări la aceeași temă. Istoriografia are numai de cîștigat.

IOAN GABOR:

Relevă importanța arhivei fostei administrații sovietice în Transilvania de Nord, care se află în arhiva C.C. și necesitatea revizuirii ei la Cluj.

GHEORGHE HRISTODOL, cercet. șt. pr., Institutul de istorie din Cluj-Napoca:

Subliniază necesitatea sporirii eforturilor pentru prelucrarea fondurilor, în primul rînd creșterea numărului de arhiviști.

CORNELIU LUNGU:

Problema ne preocupă în mod special și ea a fost demarată în anii precedenți. Preocuparea principală a D.G.A.S. este punerea la punct a evidenței. În acest scop se impune o colaborare strînsă cu cercetarea pentru stabilirea priorităților.

GHEORGHE HRISTODOL:

Se interesează de accesul în Arhivele Centrale.

Gen. mr. ION MUNTEANU:

Pentru străini aprobă ministerul, pentru români — șeful D.G.A.S. Anul acesta au obținut accesul peste 40 de cercetători străini. Toți solicitanții, români și străini, au fost serviți cu promptitudine. Desigur, în același timp, ne sporim atenția pentru păstrarea și asigurarea documentelor; mai sînt tentative de distrugere/detunare și susținere, intenții ostile.

AUREL RĂDUȚIU:

Găsește justificată și salutară preocuparea D.G.A.S. pentru integritatea documentelor. Nicăieri în lume actele de valoare nu se dan în original, decât în anumite împrejurări. Arhivele trebuie să se ferească de rău voitori și amatori lipsiți de considerație față de document. Este absolut necesară cultivarea unei etici a consultării documentului de arhivă și în acest sens, Facultatea de istorie are un rol important în educarea tineretului studios.

ALEXANDRU NEAMȚU, Cluj-Napoca:

Insistă asupra importanței științifice a Arhivelor exemplificând cu aserțiuni ale lui N. Iorga și C. Moisil. Arhiva nu e un depozit de acte vechi, ci o instituție vie de cercetare științifică. Istoria adevărată se poate scrie numai pe bază de arhive. Promovarea ineditului e absolut necesară. Ceea ce este pentru arheolog șantierul, pentru istoric este șantierul arhivistic. Arhivele dispun de date valoroase referitoare la istoria tuturor științelor: medicinii, biologiei etc. Este necesară cercetarea interdisciplinară. Apare necesară o popularizare mai largă a fondurilor arhivistice în presă, radio-TV. etc. În acest sens ar fi de extremă utilitate o editură proprie a D.G.A.S.: și mijloace de multiplicare la filialele mai importante. În ceea ce privește statutul arhivistului, acesta trebuie să fie considerat și tratat ca personaj de prim-plan în frontal istoric. Trebuie îmbunătățită urgent salarizarea arhiviștilor din teritoriu.

Gen. mr. ION MUNTEANU:

Am făcut deja demersurile în acest sens la forurile competente. Până la rezolvare, am dat aprobare tuturor celor care au solicitat prestarea unor activități didactice în învățământul superior, și licee, pentru completarea veniturilor.

Prof. univ. dr. NICOLAE EDROIU, Facultatea de istorie din Cluj-Napoca:

Se interesează de intențiile D.G.A.S. în legătură cu fondurile din strălăutate. Socotește necesar un program clar, sistematic,

de lungă durată, cu organizarea de misiuni permanente la Budapesta, Viena, Istanbul și temporare la Veneția, Cracovia, Lemberg etc. De asemenea, solicită precizări în privința proiectatei Școli de Arhivistică. Apreciază colaborarea cu colegii de la Filiala Cluj și relevă necesitatea unui personal mai numeros și bine calificat, care să poată face față cantității impresionante de material în diverse limbi și paleografii.

Gen. mr. ION MUNTEANU:

Existau în anii trecuți fonduri valutare la ambasade destinate și procurării de material arhivistic. Au fost tăiate. Le-am prins din nou în planul pe 1991, care s-a aprobat. Rămâne de aplicat în practică. În legătură cu școala, în proiectul de Lege a Arhivelor, înaintat ministerului, e cuprins și Institutul de arhivistică. Apreciază că la această consfățuire s-au primit mai multe idei și sfaturi și că necesare sînt planurile concrete, cum sînt volumele de documente la care s-a convenit zilele acestea, o colaborare cu un colectiv de la Institutul de istorie.

CORNELIU LUNGU:

Colegii de la Cluj să extragă în cel mai scurt timp problemele mari de la această masă rotundă. Să redactăm un plan de perspectivă cu lucrări și întâlniri de lucru. Consideră că acțiunea aceasta a fost deosebit de utilă.

Gen. mr. ION MUNTEANU:

Își exprimă speranța că cercetătorii și cadrele didactice vor frecventa și vor colabora cu Arhivele Statului pe măsura deschiderii pe care acestea au realizat-o în ultimele luni. Mulțumește gazdelor pentru organizarea fără reproș, și tuturor participanților pentru contribuția la reușita întâlnirii.

IOAN DREGAN

50 de ani de la moartea lui Nicolae Iorga

Cu cincizeci de ani în urmă, Aurelian Sacerdoțeanu directorul de atunci al Arhivelor Statului, evoca în singurul necrolog care a avut curajul să vadă lumina tiparu-

lui în acele vremuri tulburi, personalitatea profesorului Nicolae Iorga, imensa pierdere suferită de cultura română. Au trecut ani în care asupra personalității „Profesorului”

au fost aruncate rînd pe rînd vâluri ale uitării, furii iconoclaste sau judecăți pârtnitoare, care n-au reușit să diminueze valoarea operei, dar au deformat imaginea acestuia în ochii tinerelor generații. Din această cauză, prezentarea în întreaga complexitate a personalității lui Nicolae Iorga și a rolului jucat în cultura și societatea românească a vremii este o necesitate, dar mai presus de toate o datorie morală, iar organizarea simpozionului și a expoziției „Nicolae Iorga — O viață de om așa cum a fost” un prilej de a împlini această datorie.

Simpozionul și vernisajul expoziției au avut loc în localul Direcției Generale a Arhivelor Statului pe data de 20 noiembrie 1990, în preajma comemorării semicentenarului tragice dispariții a marelui savant. Lucrările simpozionului s-au bucurat de participarea d-lui g-ral mr. Ion Munteanu, director general al Arhivelor Statului care a prezentat activitatea desfășurată de Nicolae Iorga în domeniul îmbogățirii și valorificării tezaurului arhivistic. A d-nei dr. Maria Dogaru arhivist principal, care a expus o comunicare privind contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea științelor auxiliare ale istoriei, și a profesorului Dan Smîntînescu, unul dintre secretarii lui Nicolae Iorga, care a evocat cu căldură latura umană a personalității marelui dispărut, reușind să creioneze trăsăturile fundamentale ale acesteia: forța de muncă, omenia, probitatea morală.

Numerosul public participant la simpozion a avut prilejul să asiste la vernisajul expoziției fotodocumentare „Nicolae Iorga — O viață de om așa cum a fost”. Reunind materiale diverse, fotografii dintre care multe inedite, documente dintre cele mai felurite, exemplare din presa epocii, expoziția a încercat să comprime într-un spațiu restrîns activitatea multilaterală a celui care a fost Nicolae Iorga. Urmărindu-l îndeaproape în viața de student, apoi în cea de profesor, de academician, ca prețuitor și îndrumător al arhivelor, ca participant activ la direcționarea cercetării istorice românești și păstrarea valorilor trecutului, putem

intui uriașa sa contribuție la edificarea personalității științei istorice românești și universale. În același sens poate fi citată preocuparea constantă a Profesorului în vederea pregătirii noilor generații de cercetători în domeniul istoriei, preocupare ilustrată în expoziție de documentele ce privesc activitatea Școlii române din Franța, a Casei române de la Veneția, a Fundației N. Iorga de la București sau a Institutului de cercetări arheologice de la Santi Quaranta.

La toate acestea se adaugă numeroasele exponate ce ilustrează intensă activitate culturală desfășurată în paralel cu cea științifică în cadrul Universității populare de la Văleni, a Ligii Culturale sau prin intermediul numeroaselor publicații înființate în acest scop.

În cadrul expoziției un loc aparte a fost destinat prezentării îndelungatei și furtunoasei cariere politice a lui Nicolae Iorga, în contextul politic al vremii și urmările tragice ale poziției sale demne.

Ca un corolar al întregii și multilaterale activități, expoziția reunește doar o parte a dovezilor recunoașterii interne și internaționale a meritelor excepționale, a vastelor cunoștințe științifice și a uriașei capacități de muncă, reprezentate de titlurile conferite de academiile întregii Europe. Materialul fotodocumentar este întregit de o parte a celor aproape 2000 de titluri de lucrări publicate, începînd cu teza de doctorat asupra lui Philippe de Mezières și terminînd cu ultimele reeditări.

Atît simpozionul cît și expoziția au căutat ca, pe lîngă modestul omagiu adus Profesorului, să sublinieze încă o dată ceea ce reamărcă cu ani în urmă ca definitoriu pentru personalitatea acestuia, cu puterea de pătrundere a discipolului apropiat, Aurelian Sacerdoțeanu: „înțelegerea omenească a lucrurilor, iubire nesfîrșită a patriei și muncă neostenită de zi și de noapte”. Dacă această dorință a fost atînsă și mai ales dacă s-a reușit transmiterea ei dincolo de cadrul strict al manifestării, putem considera că Iorga a pășit din nou în actualitate, că s-a reînnoțat din nou firele cîndva rupte.

Manifestări omagiale consacrate sărbătoririi zilei naționale a României

Marea Unire înfăptuită în memorabilul an 1918, rod al voinței și acțiunii poporului român, a încununat năzuințele seculare ale

românilor de a trăi uniți în fruntariile aceluiași stat național. Caracterul plebiscitar și cvasiconcomitent al hotărîrilor de unire

cu România — din 27 martie (Basarabia), 28 noiembrie (Bucovina) și 1 Decembrie (Transilvania, Banatul, Crișana și Maramurașul) —, conținutul identic al programelor de unire cu țara, componența forțelor social-politice participante, au evidențiat comunitatea idealului național.

Marele patriot, Nicolae Bălcescu sublinia că: „pentru poporul român unitatea națională este cheazăia libertății lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amorțească, ci din contra să poată crește și să se dezvolte”.

Hotărârile de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia din 1918, reprezintă „lucrarea poporului român asupra lui însuși” în cursul veacurilor, căci în ele se găsește sinteza preferențelor succesive în conștiința și viața poporului român. În ele se oglindesc cum nu se poate mai bine realitățile permanente, naționale și etnice ale românilor din toate provinciile istorice.

Aceste considerente au determinat parlamentul român să voteze, la 30 iulie 1990, legea privind proclamarea zilei de 1 Decembrie ca zi națională a României.

Manifestările organizate de Direcția Generală a Arhivelor Statului s-au constituit, alături de cele organizate în întreaga țară, în momente de profundă venerație față de lupta și jertfa generațiilor de înaintași, pentru realizarea idealului de dreptate istorică — făurirea statului național unitar român.

Simpozionul intitulat „1 Decembrie 1918 — ziua întregirii României, cel mai mare act din istoria poporului nostru”, a fost deschis de către domnul director general Ion Munteanu, care a prezentat comunicarea „1 Decembrie 1918”. Evocând lupta îndelungată purtată de poporul român pentru realizarea dezideratului național, comunicarea a evocat, pe baza documentelor aflate în depozitele Arhivelor Statului, momentul primei uniri politice înfăptuite de Mihai Viteazul, al unirii de la 1859, acțiunile declanșate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Documentele prezentate în comunicare pun în circulație științifică informații în legătură cu poziția unor cercuri politice și ale opiniei publice internaționale față de cauza dreaptă a poporului român. În comunicare se citează, între altele, din raportul consulului general englez la Budapesta din anul 1891, care sublinia „caracterul dintotdeauna majoritar al românilor din Transilvania”, punând în evidență totala lipsă de drepturi a acestora, opririle național-politice exercitate de autoritățile ungare, măsurile și neleguirile contra românilor

„eforturile continue ale ungarilor de a distruge viața națională și de a-i topi cu forța în creuzetul supremației ungare”.

Evocând momentele înfăptuirii „unirii celei mari”, comunicarea consemna opinii ale unor participanți, martori oculari, diplomații străini. „Pentru marea istorică adunare — scria Lucian Blaga — nu a fost nevoie de o deosebită pregătire a opiniei publice. Pregătirea se făcuse de sute de ani”. Iar fruntașul Partidului Național Român, Ștefan Cicio-Pop, arăta că „Alba Iulia nu este numai un fapt istoric, ci un document al Unirii pentru totdeauna cu patria mamă”. Ministrul spaniol la București se exprima la 5 decembrie 1918: „Ceea ce s-a mai petrecut o singură dată și pe o perioadă de mic timp cât a durat domnia principelui român Mihai Viteazul, în anul 1600, anume faptul că neamul românesc s-a aflat unit în hotarele vechii Dacii a lui Traian, pare că se va realiza din nou și nu prin forța armelor, ci prin voința liberă a provinciilor care alcătuiesc această țară”.

„Noi informații documentare privind pregătirea și desfășurarea marii Adunări Naționale din 1 Decembrie 1918” s-a intitulat comunicarea susținută de Ioan Pleșa, șeful filialei Arhivelor Statului județul Alba. Comunicarea a prezentat documentele legate de pregătirea și organizarea Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 contribuția adusă de locuitorii județului Alba, la realizarea actului istoric de la 1 Decembrie 1918. Menționând hotărârile Consiliului Național Român Central din 15 noiembrie 1918 de a convoca Adunarea la Alba Iulia, comunicarea, consemna discursul rostit în adunarea publică de la Blaj de Iuliu Maniu, în care se spunea, între altele „Lucrați din răspuțeri ca Adunarea aceasta să fie vrednică de neamul românesc”.

Consiliul Național Român și Legiunii din Alba Iulia i-au revenit sarcini deosebite în pregătirea și organizarea Marii Adunări Naționale. Comunicarea prezintă numeroase documente care atestă contribuția locuitorilor Albei la buna desfășurare a adunării. „Ei — se arată în comunicare — și-au unit glasurile cu ale tuturor participanților și au proclamat unirea cu România pentru totdeauna”. Comunicarea se încheie cu marcarea istorică a memorabilei zile și prin încoronarea regelui Ferdinand și reginei Maria la 15 octombrie 1922 la Alba Iulia în Sala Unirii.

Comunicarea „Legitimitatea campaniei militare române din Transilvania și Ungaria din perioada decembrie 1918—august 1919”, prezentată de Marin Morariu, director în D.G.A.S., s-a înscris și pe linia prezentării de noi informații și documente pe o temă mai puțin cercetată până-n prezent.

Pornind de la faptul că armata română a fost garantul Marii Uniri, atît prin luptele grele purtate în anii 1916—1917, cit și prin cele de la sfîrșitul anului 1918 și prima jumătate a anului 1919, comunicarea arată necesitatea continuării luptei pentru eliberarea teritoriului național, pentru că „dincolo de demarcație, bandele maghiare organizate în „gărzi de oțel”, „gărzi roșii”, „batalioane de secui” se dedau la numeroase violențe împotriva românilor, execuții în masă, însoțite de maltratări și torturi, prădarea depozitelor de cereale”. Delegația română la Conferința de Pace, condusă de I. C. Brătianu, depune mari eforturi pe lîngă mareșalul Foch ca să permită României luarea sub control a întregului teritoriu la care avea dreptul după tratatul de alianță din 1916, spre a salva populația românească de urgia ungurească.

Concluzionînd datele și faptele prezentate în documente asupra campaniei militare române din perioada menționată, autorul arată că: „Conflictul militar româno-ungar ar fi fost evitat dacă guvernul ungar ar fi recunoscut legitimitatea actului de la Alba Iulia și, în general, imperativul timpului: autodeterminarea națională a popoarelor”. De altfel, Constantin Kirițescu sublinia în monumentală sa lucrare „Războiul pentru întregirea neamului” că „Actul Unirii de la Alba Iulia și Tratatul de pace de la Paris au căpătât putere prin iscălitura pe care a pus-o cu virful baionetei sale soldatul român, același care la Mărășești căpătase dreptul de a pretinde cu voce tare realizarea revendicărilor noastre”.

Documentele prezentate în cadrul simpozionului, au atestat faptul că soarta și hotărârile țării n-au fost legate de litera unui tratat, ci tratatul a trebuit să recunoască ceea ce poporul a înfăptuit. Evidențiind acest fapt, comunicarea intitulată „Confirmarea internațională a Marii Uniri” prezentată de Constantin Botoran, cercetător principal la M.Ap.N., evidențiază manevrele diplomatice discriminatorii ce se încercau în cadrul tratativelor de pace pentru nerespectarea sau nerecunoașterea drepturilor României, consecvența poziției guvernului român a determinat semnarea, la 10 decembrie 1919, a tratatului cu Austria, care legiferă desființarea monarhiei austro-ungare și, conform articolului 59, Austria renunța la toate drepturile și titlurile sale asupra Bucovinei, veche provincie românească anexată cu 144 de ani în urmă. Tratatul de pace cu Bulgaria restabilește granița româno-bulgară, iar prin tratatul de la Trianon s-a recunoscut poporului român „dreptatea is-

torică pe care singur o înfăptuise la 1 Decembrie 1918”. Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920 validă hotărîrea adunării de la Chișinău din 27 martie/8 aprilie 1918. Comunicarea subliniază în încheiere că „deși delegația României la Conferința de pace de la Paris, ca și delegațiile altor state mici și mijlocii, a fost supusă unui regim discriminatoriu de reprezentanța marilor puteri, deși „cei patru mari” (Clemenceau, Wolson, Lloyd George, Orlando) care deliberau în ultima instanță, aveau o pregătire deficitară în ceea ce privește realitățile din centrul de sud-estul Europei, acestea nu pot fi în nici un fel minimalizate de temeinicia majorității soluțiilor adoptate. Această datorită muncii depuse de marele număr de experți care au furnizat Consiliului Suprem informații științifice, date de ordin geografic, etnografic, istoric și economic, strategic și militar, soluții bazate pe principiul conform căruia teritoriul aparține naționalității care-l locuiește.

În încheierea simpozionului s-a prezentat comunicarea „Monumentele Unirii” de către Virgiliu Teodorescu, arhivist principal în D.G.A.S. Comunicarea face o prezentare a monumentelor și condițiilor în care au fost ridicate o serie de monumente dedicate visului de aur al poporului român — unitatea națională. „De la modeste obeliscuri, avînd consemnate numele eroilor, la amplele monumente ce s-au bucurat de contribuțiile salutare ale unor artiști care s-au impus în conștiința urmașilor”, se arată în comunicare. Evidențiind contribuția materială populației, și interesul unor mari artiști, autorul s-a referit pe larg la monumentul ce simbolizează triumful idealului românesc — Arcul de Triumf din București. Conceput de arhitectul Petre Antonescu, terminat în 1936 și suferind importante intervenții după 1948 „prin înlăturarea unor simboluri plastice și a unor inscripții”, monumentul se impune să devină o instituție muzeală, demnă de capitala României, a subliniat în încheiere, autorul comunicării.

Simpozionul a fost urmat de vernisarea expoziției „1 Decembrie 1918”, care a ilustrat, cu ajutorul documentelor și imaginilor, principalele momente din lupta pentru unire: Mihai Viteazul făuritorul primei uniri politice de la cumpăna dintre veacurile al XVI-lea și al XVII-lea. „Am cîrmuit — spunea el mai tîrziu — trei țări românești: Țara Românească, Transilvania și Moldova. În vremea aceasta, oricine poate vedea că n-am cruțat nici chelțuiele, nici oștecele, nici sînge, nici propria-mi viață”. Documente emise la Alba Iulia, Iași, Gura Te-

leajennului, Suceava, Ciocănești, sigiliul și semnătura autografă, precum și memoriile trimise de Mihai împăratul Rudolf al II-lea și ducelui de Toscana întregesc figura marelui voievod. „După 1600 — arată marele N. Iorga — niciun român n-a mai putut gândi unirea fără uriașa lui personalitate, fără paloșul sau securea lui, ridicată spre cerul dreptății”.

Expoziția prezintă foile de titlu ale tipăriturilor în limba română „Carte românească de învățătură”, „Noul testament de la Bălgrad”, „Îndreptarea legii”, în prefețele cărora „răsună noțiunea de unitate a limbii”, cum aprecia G. Călinescu. Pe frontispiciul documentelor emise de ambele cancelarii din Moldova sau Țara Românească apar stele reunite tot mai frecvent. Răscoala condusă de Horea, intitulat „rex Daciae” și stema lui Horea, mișcarea Supplexului, revoluția lui Tudor Vladimirescu, precum și programele revoluției de la 1848 din cele trei țări române au culminat cu Unirea realizată la 24 Ianuarie 1859. Proclamația domnitorului Alexandru Ioan Cuza și Adunarea electivă a Țării Românești arată că unirea constituie „aspirația seculară a românilor, triumf al unui princip mântuitor”. Alături de firmanul de recunoaștere de către sultan a unirii Principatelor expoziția prezintă stema unită realizată în timpul lui Cuza, momente din timpul războiului pentru independență, memoriul lui Gheorghe Barițiu pentru drepturile românilor din Transilvania, precum și frunții mișcării de eliberare a românilor din Transilvania, memorandiștii: Ioan Rațiu, Vasile Lucaciu, Teodor Mihail, procesul intentat memorandiștilor, manifestații organizate în sprijinul memorandiștilor.

Intrarea României în război pentru realizarea marelui ideal al poporului român este ilustrată în expoziție de „Apelul către opinia publică”, telegrama lui Carol I către Wilhelm II, Convenția politică dintre România și Antanta, manifestul regelui Ferdinand către poporul român cu ocazia intrării României în război, rapoarte despre înfăptuirea trupelor române în Transilvania și comportarea lor bună în comparație cu alte trupe de ocupație.

În expoziție sînt prezentate principalele momente ale unirii: 27 martie 1859 — actul unirii votat de Sfatul Țării, prin care Basarabia „se unește cu mama sa România de-a pururi și pentru totdeauna”, extras din publicația „Basarabia Militară”, clădirea Sfatului; rezoluția Blocului Muncitoresc privind unirea cu România; 28 noiembrie 1918 — procesul verbal al Congresului

general al Bucovinei, care a hotărît „Unirea necondiționată și pe veci a Bucovinei cu regatul României”, palatul metropolitan din Cernăuți, hotărîrea Consiliului Național al germanilor din Bucovina de a respecta dorința românilor din Bucovina pentru unirea cu regatul României, numărul din ziarul „Glasul Bucovinei” dedicat realizării unirii cu țara; frunții Partidului Național Român — T. Mihail, George Pop de Bărești, Vasile Lucaciu, Valeriu Brăniște, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod, Vasile Goldiș, Octavian Goga, Ștefan Cicio Pop, formularul adeviziunii comunelor la unire, delegații ale unor localități în drum spre Alba Iulia, manifeste și apeluri ale Consiliului Național Român, proclamarea unirii, în legătură cu pozițiile exprimate de observatorii străini, precum și documentele fundamentale ale Unirii: Declarația de independență (18 octombrie 1918), Proclamația de unire și Rezoluția Marii Adunări Naționale din 1 Decembrie 1918, imagini de la Marea Adunare Națională, legea asupra unirii Transilvaniei cu România. Expoziția se încheie prin prezentarea tratatelor de pace care, au consfințit ceea ce poporul român a înfăptuit: „Unirea cea Mare”.

D.G.A.S. a colaborat cu Ministerul Culturii la realizarea expoziției fotodocumentare „1 Decembrie 1918 — ziua împlinirii destinului istoric românesc”, expoziție ce a fost prezentată în mai multe capitale ale lumii. D.G.A.S. a participat la expoziție prin prezentarea unor documente legate de unirea înfăptuită de Mihai Viteazul, documente ce conțin pe frontispiciul lor, ideea unității (prin prezentarea, stemelor unite ale celor două țări) a tipăriturilor și limba română, a momentelor legate de răscoala lui Horea, — rege al Daciei, a Supplexului, a activității membrilor Școlii ardeleni, apelul lui Tudor Vladimirescu, programele revoluționarilor de la 1848 din cele trei țări române, ilustrații privind aceste momente, relații ale autorităților cezaro-crăiești privind legăturile permanente dintre românii din Transilvania cu cei din Țara Românească și Moldova.

În cadrul expoziției este ilustrat momentul 1859 prin prezentarea jurnalului încheiat de adunarea Divanului ad-hoc al Moldovei, în care sînt formulate dorințele naționale, telegrama și procesul verbal de alegere al lui Alexandru Ioan Cuza, proclamațiile domnitorului din februarie 1859 și decembrie 1861 de recunoaștere a Unirii, firmanul sultanului Abdul Aziz, Stema Româ-

niei din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza după recunoaşterea Unirii de către marile puteri.

Războiul de independenţă este evidenţiat prin telegrama marelui duce Nicolae adresată domnitorului Carol I, prin care solicită insistent sprijinul armatei române la Plevna şi stampana „Căderea Plevnei”, mişcarea memorandistă, proces-verbal al şedinţei Comitetului Central al Partidului Naţional Român din Transilvania, frunţaşii mişcării memorandiste. Intrarea României în război în august 1916 este ilustrată de Convenţia de alianţă politică şi militară, manifestul regelui către popor cu ocazia intrării României în război, înaltul ordin de zi dat de rege armatei române cu ocazia intrării în război, fotografiile ce ilustrează participarea armatei române pe câmpul de luptă etc.

Expoziţia se încheie prin prezentarea documentelor fundamentale ale Unirii: Declaraţia de independenţă, actul unirii votat de Sfatul Ţării şi Rezoluţia Blocului Muncitoresc, moţiunea Congresului general al Bucovinei extras din stenograma şedinţei Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, Rezoluţia Marii Adunări Naţionale, aspecte de la Marea Adunare Naţională, legea asupra unirii Transilvaniei cu România şi tratatele de pace care au ratificat unirea.

Expoziţiile organizate în străinătate au fost însoţite de seturi de mulaje sigilare conţinând din cele mai importante sigilii domneşti — Petru Muşat, Ştefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Constantin Brâncoveanu, Grigore Ghica, Constantin Mavrocordat, Alexandru Ioan Cuza.

În colaborare cu Muzeul Militar Naţional, D.G.A.S. a organizat, la sediul acestuia, în holul central, expoziţia intitulată „1 Decembrie 1918”. Expoziţia a avut în vedere frescele existente în holul central şi ca atare a pornit de la luptele purtate de daci cu romani, prezentând apoi documente care atestă existenţa şi întinderea statelor feudale româneşti, titlul „voievod şi stăpînitor din munte pînă la mare” (1392) Mircea cel Bătrîn şi privilegiile acordate de acesta negustorilor braşoveni (1412), Mihai Viteazul făuritorul primei uniri politice, documente de la Matei Basarab şi Constantin Brâncoveanu, tipărituri în limba română, documente emise de cancelariile Moldovei sau Ţării Româneşti ce au pe frontispiciu stemele unite ale celor donatori.

Aceste documente facsimile manuale sau mecanice, însoţite de mulaje sigilare, au

constituit un punct de atracţie: deosebit în cadrul expoziţiei ce prezintă în continuare momentele importante ale realizării Marii Uniri: 1859, 1877, 1894 (capetele de acuzare în procesul memorandiştilor), manifestul tricolor al „Ţinerimii române”, 1914, 1915 (Congresul românilor de peste hotare), 1916, 1917, 1918. Pe lângă o serie de documente ce ilustrează hotărîrea de unire a poporului român din provinciile istorice, în cadrul expoziţiei D.G.A.S. a prezentat facsimilele unor ziare ale vremii „Unirea”, „Alba Iulia”, „Libertatea”, „Glasul Ardealului”, „Telegraful român”.

Expoziţiile organizate au avut în vedere prezentarea unor documente noi aflate în arhive şi nefolosite pînă-n prezent cum ar fi: actele unirii Basarabiei şi Bucovinei, frunţaşii Partidului Naţional Român, precum şi Comentarii ale observatorilor străini asupra plebiscitului încununat la 1 Decembrie 1918.

D.G.A.S. a fost solicitată de Televiziunea Română să sprijine realizarea emisiunii „Să jurăm credinţă numai naţiunii române”. În cadrul emisiunii au fost prezentate mai multe documente dintre cele citate în cadrul expoziţiilor organizate.

Arhiviştii D.G.A.S. au fost solicitaţi să participe cu comunicări la simpoziioanele organizate de filiale judeţene şi unităţi ale Ministerului de Interne. Comunicările, bazate pe documentele deţinute de Arhivele Statului, originale sau sub formă de microfilm (aduse din arhivele străine) au prezentat interes prin conţinutul informaţiilor oferite. Manifestări asemănătoare au fost organizate şi de către filialele judeţene ale Arhivelor Statului.

Prin expoziţiile organizate, comunicările susţinute, arhiviştii Direcţiei Generale a Arhivelor Statului şi-au făcut o datorie de onoare în sărbătorirea zilei naţionale, ziua realizării idealului istoric al poporului român — unitatea naţională. Documentele prezentate confirmă cu puterea faptelor că ideea unităţii naţionale se regăseşte în mod constant în întreaga dezvoltare economică şi politică a ţării, în întreaga sa dezvoltare culturală, avîndu-şi temelii în conştiinţa unităţii de origine şi neam, de limbă, de cultură şi obiceiuri, de structură şi istorie, în numeroasele legături ce au existat şi s-au dezvoltat între toate provinciile româneşti, în vieţuirea neîntreruptă pe teritoriul naţional.

132 de ani de la Unirea Principatelor Române. Manifestări organizate de Direcția Generală a Arhivelor Statului

O coincidență semnificativă face ca la scurta vreme de la sărbătorirea „Unirii celei Mari”, devenită ziua națională a României, să celebrăm aniversarea Unirii de la 24 ianuarie 1859.

Lupta pentru actul istoric de la 24 Ianuarie 1859, departe de a se concentra exclusiv la această zi memorabilă, s-a desfășurat în cadrul complexului proces ce a durat secole și a culminat cu înfăptuirea în 1918, a idealurilor pentru care au luptat și s-au jertfit generații întregi. Unirea Moldovei cu Muntenia — aprecia M. Kogălniceanu în *Dorințele Partidei Naționale* — reprezintă cheia boltei fără care s-ar prăbuși tot edificiul național”. Impresionant este faptul că în condițiile tehnice relativ precare de la mijlocul secolului trecut, când nu existau mijloace rapide de comunicare între Iași și București, între românii de pretutindeni, s-au realizat uimitoare puneri de acord culminând cu spectaculoasa dublă alegere a lui Alexandru Ioan Cuza.

„Zi de aur a veacului”, cum au numit contemporanii Unirea Principatelor, realizată prin ceea ce M. Kogălniceanu definea drept „actul energetic al națiunii”, a reprezentat încununarea unui proces istoric obiectiv fiind actul de naștere a statului național român modern. Unirea, recunoscută de Europa ca un fapt împlinit de poporul român prin voința sa nestrămutată, a fost consolidată printr-o serie de reforme largi și radicale, cărora le-a dat viață domnitorul Cuza.

Pentru a pune în circulație noi și interesante documente aflate în depozitele sale, Direcția Generală a Arhivelor Statului a organizat simpozionul și expoziția intitulată „Unirea, națiunea a făcut-o”.

Simpozionul a fost deschis de către domnul director general Ion Munteanu care, prefăcînd comunicările, aprecia că „organizarea de manifestări dedicate zilei de 24 Ianuarie constituie un act de cultură, o datorie față de generațiile de înaintași care s-au jertfit pentru realizarea ei”. Amintind generația pașoptistă, evidențiază rolul vizionarilor care au prefigurat evoluția ulterioară a României.

Comunicarea 1859 — *verigă determinantă în procesul unirii tuturor românilor în granițele Daciei tratate* a fost susținută de Corneliu Lungu, șef al Direcției Arhivelor

Centrale. Intervenția a subliniat, de la început, că abordarea temei nu se poate face decât în contextul etapelor ce s-au succedat înainte și după anul 1859. Evocînd documente semnificative ce atestă conștiința originii comune a românilor, comunicarea evidențiază legăturile permanente existente între populația „de dincoace sau de dincolo” de Carpați, cum de altfel remarca și marele Iorga, „Românii nu s-au încurcat niciodată de granița Carpaților”. Comunicarea subliniază faptul că, „paralel cu originea comună daco-romană, a fost avansată și ideea unității teritoriilor ce au aparținut vechii Dacii, aducînd în acest sens argumente istorice (tratatul dintre Gheorghe Ștefan și țarul Alexei Mihailovici, cel dintre Dimitrie Cantemir și Petru I sau lucrări publicate de reprezentanți ai celor ce manifestau pretenții nejustificate Istvan Losontzy în *Tripla oglindă mică*). Menționînd evenimentele ce s-au succedat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, comunicarea aduce în discuție documentele ce pun în valoare amploarea mișcării de unire a tuturor românilor din provinciile vechii Dacii într-un singur stat de drept.

Documentele prezentate, rapoarte diplomatice, note, circulare, scot în evidență caracterul unitar și drept al luptei românilor. Astfel, în raportul consulului general al Prusiei la București se arată că: „Afirmarea românilor din Transilvania ca națiune de sine stătătoare va avea în mod necesar cele mai importante urmări și asupra Principatelor Moldova și Valahia, ca și asupra Bucovinei și poate și asupra Basarabiei”.

Profesorul universitar N. Ceachir și-a propus să analizeze aspectele legate de situația internațională în comunicarea „Unirea Principatelor în context european”.

Comunicarea pornește de la considerentul că națiunea română s-a format și consolidat pe 4 tronsoane: 1) Țara Românească și Moldova, 2) Dobrogea, 3) Basarabia, 4) Transilvania, Banatul și Bucovina și ea a putut fi deplin constituită la 1848, dată după care se înteește lupta pentru unitatea națională.

Cabinetele diplomatice și politice ale continentului, ca și opinia publică, au urmărit cu atenție chestiunea românească din care cauză, aceasta mai ales după 1855, a deve-

nit un element de care depindea, în mare măsură, rezolvarea conflictului european. Întreaga diplomație a Europei, în funcție de interesele pe care fiecare țară le avea în această zonă, a acceptat sau respins ideea Unirii. Comunicarea prezintă din declarația diplomatului austriac Raol Schauenstein, care, la 12 iunie 1857, „a recunoscut că chestiunea Principatelor este de o importanță directă pentru Austria, este pentru ea o afacere de existență”. Franța, pentru care principiul naționalităților constituie o caracteristică a politicii europene, a sprijinit Unirea, iar împăratul Napoleon al III-lea declara în Senatul francez că „acolo unde este o cauză nobilă de apărut este prezentă și Franța”. De asemenea, ambasadorul Franței în Rusia scria, la 6 februarie 1859, în legătură cu dubla alegere a lui Cuza: „ministrul de externe al Rusiei vede în această manifestare neprevăzută tendințele unioniste care domină în Principate”. Prezentând poziția Imperiului otoman, comunicarea citează din raportul ministrului belgian la București „Dubla alegere echivalează cu Unirea Principatelor, iar Unirea reprezintă independența lor, aceasta este ordinea ideilor la Constantinopol și Viena”.

În încheiere, comunicarea evidențiază deschiderea adunărilor celor două Principate la 3/15 decembrie 1861 la care Alexandru Ioan Cuza a anunțat că se realizează deplina lor unificare și că „Înălta Poartă precum și puterile garante au aderat la Unirea Principatelor”. Prin expresia „au aderat”, domnitorul sublinia rolul națiunii în realizarea unirii.

Prezentarea „Unirii Principatelor, în lumina unor noi informații și interpretări” a constituit, tema comunicării susținute de Grigore Chiriță, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”. Comunicarea s-a axat pe ideea că „Unirea Principatelor a fost și va rămâne unul din cele mai importante momente ale istoriei noastre bimilenare, despre care s-a scris mult și de pe poziții diferite și din interese partizane. Prezentând desfășurarea evenimentelor potrivit informațiilor oferite de documentele vremii, comunicarea subliniază rolul hotărâtor al voinței naționale în realizarea Unirii de la 1859: „În ianuarie 1859 românii au pus Europa în fața unui fapt împlinit”. Comunicarea a evidențiat faptele și datele în lumina adevărului istoric, înlăturând schematicismul ideologiei totalitare, care privea relațiile dintre clase și grupări sociale plasate în sloganul „luptei de clasă” al învrăjbirii artificiale dintre oameni.

Minat de dorința de a asigura României un viitor demn de strădaniile strămoșești, Alexandru Ioan Cuza, a pregătit cu insistență țara pentru a-și câștiga independența.

În cazul programului complex de măsur vizind acest obiectiv, domnitorul a acordat o importanță deosebită organizării și creșterii forțelor armate.

Comunicarea Ștefaniei Covîrnache, muzeograf la Muzeul Militar se oprește în acest cadru asupra instituirii primelor decorații românești. Arătînd că distribuirea steagurilor tricolore unităților militare a constituit un moment deosebit în creșterea puterii de apărare a țării, comunicarea a arătat că domnitorul s-a preocupat de instituirea primelor decorații românești, deoarece pînă la unire, Principatele nu au beneficiat de ordine și medalii proprii. „În anul 1860 se arată în comunicare — a fost emisă prima medalie românească menită a răsplăti faptele eroice ale soldaților și ofițerilor din unitatea de pompieri care a înfruntat, la 13 septembrie 1848, oștile turcești venite să reprime revoluția”. Urmează descrierea acestei medalii, precum și a „virtuții militare”. Comunicarea subliniază dorința lui Alexandru Ioan Cuza de a institui „ordinul Unirii”, care, deși confecționat, nu a fost deslușit datorită Porții otomane care interpola aceasta: ca o manifestare evidentă de independență. Comunicarea „se încheie cu prezentarea medaliei bătute cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la înfăptuirea Unirii în 1909.

Tot pe linia preocupărilor domnitorului Cuza de a moderniza și uniformiza organizarea celor două oștiri se încheie și comunicarea muzeografei Doina Toader, de la Muzeul Militar, intitulată „Procesul de unificare și apariția specificului național în uniformele românești la 1859”.

Comunicarea a prezentat caracteristicile mărcilor de armă, existente în timpul lui Cuza: infanterie, pompieri, medicină, statul major, prin uniforme ale acestora, de vară și de iarnă, urmărindu-se uniformizarea „În 1862 — se arată în comunicare — se schimbă tunica pompierilor, care se aseamănă cu cea a infanteriei, dar cu guler roșu; în 1864 se introduce tresa orizontală la baza chipiului la toate armele, afară de lăncieri și pompieri, iar cocarda tricoloră sub chipiul la toate armele”. Subliniind diferențele ce apar între uniformele gradelor inferioare și cele superioare, comunicarea evidențiază ordinul de zi din 11 mai 1864, care stabilește ținutele ofițerilor pentru: ceremonii, solemnități, de serviciu și de campanie, precum și ținutele trupelor de grăniceri ale vinătorilor de munte, ale genului, flotilei, intenđenței și administrației, Comunicarea s-a încheiat prin prezentarea uniforme de lăncier, una din cele mai frumoase uniforme ale armatei române.

Simpozionul a fost urmat de expoziția „24 Ianuarie 1859”. Avînd ca mottou „U-

nirea națiunea a făcut-o", expoziția a prezentat, în panoul de titlu solemnitatea deschiderii Adunării Divanului ad-hoc din Țara Românească din septembrie 1857. Rememorând unirea de la 1600, expoziția evidențiază legăturile dintre provinciile istorice românești, programele de luptă comune, pregătirea unirii de către forțele progresiste românești, documente diplomatice ce exprimă poziția marilor puteri față de revendicările românilor.

Referirile la unirea Moldovei, Țării Românești și Transilvania într-un stat sub numele de Daco-Romania ca „principala năzuință” a poporului român sînt întinse și documentele prezentate în expoziție — raportul subsecretarului de stat al Austriei către ministrul de interne — subliniază că revoluționarii români proclamau „o Românie una și nedespărțită, liberă și independentă, democratică, socială”.

Prezentînd deschiderea divanurilor ad-hoc în cele două Principate, în expoziție înfățișăm: „Actul dezvoltător” al Adunării Ad-hoc a Țării Românești ale cărei hotărîri sînt „rezultatul reflecțiilor și al unei experiențe de mai multe secole de luptă și de suferințe”. De asemenea, găsim în expoziție raportul comisiei însărcinată „să cerceteze” starea din Principate, deschiderea adunărilor efective și dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, comentarii ale diplomaților acreditați la Iași și București ce nu pot să nu descrie „bucuria nemărginită a populației

la aflarea veștii”. Proclamația domnului Alexandru Ioan Cuza referitoare la semnificația actului unirii și lupta diplomatică dusă pentru recunoașterea, precum și consolidarea unirii este ilustrată de expoziție. De asemenea, expoziția evidențiază și unele reforme ale domnitorului: legea rurală și a învățămîntului public, eforturile depuse pentru binele țării pînă la abdicarea sa forțată în februarie 1866. Documentele prezentate sînt însoțite de ilustrații contemporane sau ulterioare evenimentelor.

Expoziția se încheie cu marcarea succintă a celorlalte evenimente: independența, mișcarea memorandistă, intrarea în război și proclamarea unirii „pe veci” cu România a tuturor provinciilor istorice românești la 1 Decembrie 1918.

Expoziția a fost vizionată de personalități ale vieții noastre publice — primul ministru, ministrul culturii, ministrul de interne, reprezentanți ai presei și radioteleviziunii.

Direcția Generală a Arhivelor Statului caută să prezinte, prin intermediul expozițiilor organizate sau a comunicărilor prezentate, cit mai multe și mai diverse documente din bogatul său fond documentar. În acest mod, arhiviștii introduc în circuitul național al informației noi și valoroase documente, mai puțin cercetate pînă-n prezent.

SILVIA POPOVICI

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Nikolaj Todorov, Asparuh Velkov, *Situation démographique de la Péninsule balcanique (fin du XVe s.—début du XVIe s.)*, Sofia, 1988, 312 p. (Académie Bulgare des Sciences. Institut d'études balkaniques).

Este bine cunoscut faptul că publicarea izvoarelor turco-osmane prezintă un interes deosebit nu numai pentru istoria poporului turc, ci și pentru istoria popoarelor ale căror țări au intrat, de-a lungul secolelor, prin cuceriri sau anexiuni, în granițele Imperiului otoman. Unul dintre aceste izvoare stă la baza lucrării celor doi istorici bulgari, prilejuind reconstituirea, în primul rând din punct de vedere demografic, a trecutului Peninsulei Balcanice la cumpăna secolelor al XV-lea și al XVI-lea. Este vorba de un registru pentru înscrierea dării numite *cizye*, percepută de la populația creștină de pe un întins teritoriu în anii 1489—1491, registru aflat la Biblioteca Națională „Chiril și Metodiu” din Sofia, Departamentul oriental, sub cota OAK 214/5.

Acest document face parte dintr-o serie întreagă de registre de *cizye*, aflate, cele mai multe, în arhivele din Turcia și din care unele au fost publicate de cunoscuții istorici turci M. Tayyib Gökbügin, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalçik și Enver Ziya Karal. Registrul similar pentru anul precedent 1488—1489 a fost publicat, în 1964, de reputatul specialist Ö. L. Barkan. Este în afara oricărei îndoielei deosebita utilitate a studierii și publicării în continuare a izvoarelor istorice din această categorie.

După o „Introducere” succintă (p. 5), urmează un amplu studiu introductiv, în care, pe baza datelor furnizate de mai multe izvoare, se prezintă, în șapte tabele, situația demografică a Peninsulei Balcanice la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea (p. 7—36). Majoritatea datelor statistice sînt extrase din registrul care face obiectul lucrării, iar situația este prezentată pe provincii (*vilayet*) și pe subdiviziunile acestora (*sancah*, sandjac). Pentru istoria României de un deosebit interes este estimarea autorilor asupra suprafeței sadjacului Silistra, care se întindea de la Delta Dunării, în nord, pînă la riul Veleka, colinele Dervent și muntele Sakar, în sud, cuprinzînd toată Dobrogea și Bulgaria de nord-est. Într-o notă explicativă se apreciază, pe bună dreptate, că, în secolele următoare, configurația acestui sandjac a suferit unele schimbări.

Partea de bază a lucrării o constituie transcrierea, cu caractere arabe, a textului registrului (p. 37—228), ceea ce a necesitat, desigur un efort deosebit, reprezentînd însă un mare cîștig pentru cercetarea istorică. Traducerea franceză a textului (p. 229—293) face accesibil conținutul acestui document unui cerc larg de istorici, dar și unor specialiști din alte domenii. Datele se referă în principal la *vilâyet*-e, dar și la orașe, comune (*nahiye*) și sate. Sînt înscrise, cu minuțiozitate, numărul caselor, sumele percepute ca *cizye*, numărul văduvelor. Se trece și numele grămăticului care a făcut înregistrarea. Alte date, care apar de asemenea, completează acest amplu tablou demografic și social.

Informațiile pe care le oferă acest registru se referă la un vast teritoriu, reprezentînd, în primul rînd, Peninsula Balcanică, atît cît se afla din ea, la acea dată, în cadrele Imperiului otoman, așadar cea mai mare parte a acestei zone geografice. Erau cuprinse aici, așa cum rezultă din menționarea *vilâyet*-elor, Bulgaria, Grecia și Albania în întregime, teritoriul european al Turciei de azi, o bună parte a Iugoslaviei și Dobrogea românească (actualele județe Constanța și Tulcea). La acestea se adaugă Crimeea (*vilâyet*-ele Kefe, Sugudak, Balkogo și Inkerman) și *vilâyet*-ul Azov (Azak). Nu sînt incluse teritoriile anexate de la Țara Românească și Moldova și trecute sub administrație otomană, așa-numitele „raiale”, respectiv și Turnu (din 1417) și Chilia și Cetatea Albă (din 1484), ale căror date ar fi prezentat un interes deosebit pentru istoria României. Este interesant însă faptul că pentru unii dintre aromâni figurează un *vilâyet* aparte, cel „al valahilor de la Prodolafçe” (p. 260—261).

De o mare utilitate pentru înțelegerea textului este harta Peninsulei Balcanice, întocmită de autori, cu delimitarea *sancah*-urilor și cu menționarea principalelor orașe. Pentru ilustrare sînt reproduse cîteva file, mai semnificative, din registru (p. 297—300). Un indice de nume geografice (p. 301—309) facilitează, în mod deosebit, consultarea întregii lucrări.

Editarea, în condițiile arătate mai sus, a acestui registru, pune în valoare și introduce în circuitul științific un izvor de mare însemnătate pentru istoria popoarelor din sud-estul Europei la sfârșitul secolului al

XV-lea. Este o contribuție meritorie la cunoașterea trecutului unei arii geografice întinse, integrată, sub multiple aspecte, istoriei universale.

TUDOR MATEESCU

„Archeion”, LXXXVIII, Warszawa-Lodz, 1990

Numărul LXXXVIII al revistei „Archeion”, organul Direcției Generale a Arhivelor Statului din Polonia ne-a obișnuit cu articole ce se caracterizează prin rigoare științifică, precum și o densă și documentată informație. Structura rubricăției este cea caracteristică revistei și ea cuprinde următoarele compartimente: studii și materiale, recenzii și note bibliografice; prezentări de reviste și lucrări de specialitate; cronică evenimentelor mai importante legate de viața arhivelor; precum și evocări ale personalităților din domeniul arhivelor trecute în neființă.

În cele ce urmează ne vom strădui să prezentăm în mod special studiile și materialele apărute, ele prezentând, după opinia noastră, un interes sporit pentru specialiștii din țara noastră.

Bogdan Ryszewski publică studiul *Trecerea în revistă și sistematizarea instrumentelor de cercetare poloneze și străine publicate în ultimul sfert de veac*. Autorul tratează problematica, abordată în titlu, oprindu-se cu precădere asupra lucrărilor apărute în U.R.S.S., Statele Unite și Franța. În cadrul sistematizării el enumeră inventarul, catalogul și repertoriul, care constituie un grup de instrumente de cercetare cu conținut diferit de informații (index, repertoriu, sumar), ghidurile, fișierele și fișele situația fondului. Această sistematizare generală poate fi dezvoltată în domeniul formal și funcțional căci, evident, cataloagele pot avea forme diferite care depind de amănunțimea descrierilor și scopul urmărit de cel care-l întocmește. Autorul analizează și inițiativele Consiliului Internațional al Arhivelor de a publica ghidul de arhive pe teme ca de exemplu izvoarele privind istoria Americii Latine, Africii, Asiei etc.

Edward Długajczyk publică studiul *Cancelaria și vestigiile documentare ale politicii Voievodatului Sileria (1922—1939)*. Ajungând la concluzia că actele poliției de stat constituie un izvor foarte important pentru cunoașterea problematicii perioadei interbelice, mai ales a celei politice, autorul con-

sideră că pe arhivist trebuie să-l intereseze în primul rând funcționarea cancelariei ca sistem de evidență și informare, care constituie elementul decisiv al procesului de creare al fondului documentar. Având în vedere faptul că în această materie bibliografia lucrărilor științifice este săracă, autorul și-a propus să suplinească această carență analizând situația la nivel regional, având în vedere și faptul că legislația sileziană avea un caracter autonom. Ceea ce-l frăpează pe autor este minuțiozitatea reglementelor și gradul înalt de birocratizare a activității.

Studiul intitulat *Documentele rămase din fondul Muzeului industriei și agriculturii din Varșovia (1875—1951)* semnat de Andrzej Stawarz analizează conținutul a 0,7 metri lineari cât a mai rămas din fondul care a dispărut ca urmare a bombardării Varșoviei în 1939. În același timp, el pune în evidență importanța a 121 de imprimate care —, potrivit opiniei autorului — trebuie să fi avut ca sorginte documentele originale, după care s-au executat. Plecând de la acest material primar redus A. Stawarz reușește să reconstituie următoarele grupe tematice: documentele privind organizarea instituției, bugetul, reconstrucția clădirii, desființarea muzeului, instituirea agricolă și varia. În concluzie, autorul subliniază serviciile prețioase pe care această instituție le-a adus științei poloneze.

Deosebit de interesant ni s-a părut studiul lui Włodzimierz Bagiński, *Arhivele parohiale și materialele referitoare la problemele ecleziastice din actele orașului Piaseczno pînă în anul 1939*. În acest studiu autorul compară conținutul arhivelor parohiale din Piaseczno, un oraș aflat în apropierea capitalei, cu conținutul documentelor referitoare la problemele ecleziastice care sînt depozitate în arhivele municipale. După ce face o prezentare amănunțită a ținutului diverselor fonduri, autorul relevă faptul că în faza importanței pe care aceste documente le au pentru studierea istoriei locale, ele pot contribui, de asemenea, la adîncirea cunoștințelor legate de istoria-

Varșoviei. Totodată, el demonstrează că, pentru a avea o vedere globală asupra istoriei orașului și a bisericii, este necesară studierea ambelor arhive, această complementaritate fiind un factor pozitiv și care trebuie avut neapărat în vedere de istorici. Pe baza celor arătate mai sus, autorul lucrării arată că scrierea istoriei fără despuierea surselor arhivelor parohiale înseamnă a sărăci această istorie.

Hanna Vrajewska seamănă articolul *Documente ale cancelariei bisericii evanghelice-augsburgice (luterane) din Arhiva principăală a Actelor Vechi din Varșovia*. Articolul informează asupra documentelor din arhiva bisericii luterane din zona Varșoviei (1525—1941) și ale forului superior al acesteia, Consistoriul (1775—1939). Documentele rămase având în vedere că parte din acestea au dispărut în perioada celui de al doilea război mondial — aduc mărturie privind istoria protestantismului în Polonia începând de la mijlocul secolului al XVI-lea, când a fost creată biserica luterană în zona Varșoviei. După înființare, pe măsură dezvoltării, acest cult a desfășurat activități importante și pe o scară mare în domenii ca spitale, școli și altele. După ce analizează modul de arhivare al fondului, autorul arată că documentele consistoriului, care au fost prelucrate de-abia în ultima vreme, oferă cercetătorilor șansa de a studia documente inaccesibile pînă în prezent.

În articolul său intitulat *Importanța documentelor de arhivă pentru protecția și formarea mediului natural*, Zygmunt Szwurlowski abordează o problemă aflată la ordinea zilei nu numai în Polonia. După ce enumeră preocupările și actele normative ce au dat noi dimensiuni acestei preocupări atât de vitale pentru prezentul și viitorul omenirii, autorul arată că documentele de arhivă permit regăsirea datelor, uneori cu o foarte mare vechime, care explică schimbările suferite de mediul ambiant. Articolul prezintă totodată posibilitățile de evitare a economiei de jaf în domeniul resurselor naturale, dînd exemplul concret al măsurilor luate în acest scop în diferite țări. Totodată, este ilustrată utilitatea documentelor de arhivă în privința utilizării resurselor naturale pentru restituirea valorilor pierdute, ca de exemplu împăduriri, ameliorarea condițiilor hidrologice etc. Ceea ce ni se pare important este faptul că autorul, în afara propunerilor privind modernizarea principiilor de selecționare, conservare, și ordonare, pune problema necesității reducerii termenului de accesibilitate la documentele de arhivă din domeniul protecției mediului ambiant. Dată fiind importanța și urgența rezolvării a numeroase probleme

ecologice, afirmăm, este supărător că documentele utile acestui scop să fie inaccesibile cercetării.

În studiul intitulat *Păstrarea și asigurarea documentelor pe pergament*, Maria Brzozowska-Jablonsko face o trecere în revistă a proprietăților elementare ale pergamentului și ale condițiilor optime de conservare și protecție a documentelor scrise pe acest suport. Studiul se bazează pe documentația internațională în materie, ca și pe experiența sectoarelor din rețeaua arhivistică poloneză care se ocupă de această problemă. Totodată, autoarea prezintă principalele concluzii ale întîlnirii specialiștilor pentru dezbaterea acestei probleme organizată în 1985 de Arhiva Principăală a Actelor Vechi.

Wrzysztow Patek, autorul articolului *Protecția microformelor în lumina directivelor Consiliului Internațional al Arhivelor*, prezintă recomandările C.I.A. și în materie de creare, conservare și protecție a microformelor. Articolul se bazează pe studiul lui Michael Roper intitulat *Directive privind protecția microformelor*. Sint expuse măsurile luate pe baza acestor directive de forurile competente din Polonia.

Doi arhiviști polonezi relatează rezultatele depistărilor făcute de ei în arhivele Azerbaidjanului și ale Italiei, precum și unele aspecte legate de modul de organizare și activitate ale acestor instituții.

La rubrica de recenzii și note bibliografice ne atrage atenția lucrarea „Kampania wywieszona 1939 roku, sprawozdania informacyjne oddzioty II Sztabu nocelnego wodza (Dokumenty) (Campania din luna septembrie a anului 1939, rapoarte informative ale Secției a II-a a Statului major al comandantului suprem), apărută la Londra și îngrijită de Andrzej Suchcitz. În afara faptului că ceea ce a rămas din acest

nd a trecut prin teritoriul României pentru a ajunge în Occident, lucrarea conține și date despre coloborarea serviciului de contrainformații din țările aliate și, fără ca acest lucru să fie notat expres, bănuim că și cu serviciul de contrainformații român.

În concluzie, acest număr al revistei „Archeion” este bine încheiat, bogat în informații și denotă încă o dată interesul de care se bucură în Polonia problemele cele mai importante ale arhivisticii contemporane.

„Crisia” XIX, Oradea, 1989 (Complexul muzeal județean Bihor), 892 p.

Apariția volumului XIX (1989) al anuarului Complexului muzeal județean Bihor „Crisia” continuă seria deschisă în 1970, fiind una din puținele publicații apărute la nivel județean care a reușit să păstreze ritmul de apariție și o ținută corespunzătoare. Volumul, structurat pe capitole, tratează probleme de istorie, etnografie, artă, științe ale naturii, muzeografie, bibliografie, precum și o culegere de recenzii, pe parcursul a 892 pagini bogat ilustrate cu planșe, hărți și fotografii.

Secțiunea cea mai întinsă cuprinde problemele de istorie, structurate pe trei subcapitole: studii, documente și articole și note, cu lucrări ce acoperă mai bine de jumătate din volum, abordând o problematică extrem de variată (arheologie, sociologie demografică, memorialistică, istorie a culturii și istorie locală).

Între studiile de arheologie se remarcă lucrările semnate de Doina Ignat, *Metode și tehnici de prelucrare a uneltelor de piatră șlefuită în epoca neolitică* (p. 9—16) și Sever Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în județul Bihor* (p. 119—168), care abordează o problematică rar întâlnită în istoriografia de specialitate.

Deosebit de interesante și relativ numeroase sînt studiile consacrate problemelor de demografie istorică și socială. Lucrările cercetătorilor Liviu Borcea, *Considerații cu privire la satele, cnezii și voievozii din Zaramand și Cîmpia Aradului* (p. 181—204) și *Documente referitoare la voievozii români din Bihor din secolele XV—XVI* (p. 309—316) semnat de Ana Ilea și Vasile Rus, realizează întregindu-se reciproc, o imagine complexă, bazată pe un amănunțit studiu al bibliografiei și documentelor de arhivă a structurilor etnice și sociale din teritoriul de la nord de riul Mureș. Studiul lui Liviu Borcea este întregit cu trei hărți, menite să ofere o imagine sintetică a satelor existente sau dispărute, a reședințelor voievodale și a cetăților din zona cercetată. Considerăm bine venită și lista localităților bihorene anexată la sfîrșitul articolului și, mai ales, informația bibliografică ce o însoțește. Continuînd publicarea unei serii de documente aflate în fondurile filialei locale a Arhivelor Statului, privitoare la relațiile sociale și etnice bihorene, începută în numărul XVII (1987) al anuarului „Crisia”, Ana Ilea și Vasile Rus pun la dispoziția celor interesați, în articolul deja menționat,

un număr de șase documente necunoscute privitoare la voievozii români din Urviș, Suplac și Borod.

În același context al valorificării informațiilor privind structura socială și numerică a populației din zonă se încadrează articolele semnate de Doina Sălăjan, *Contribuții la cunoașterea populației și locuitorilor din Derna (jud. Bihor)* (p. 417—422) și cel al lui Iuliu Zsugán, *Conscrierea urbanială a localității Biharea din 1779* (p. 429—434). Cele două articole conturează imaginea satului bihorean în secolul al XVIII-lea pe multiple planuri, cu precizări privind structura populației, mărirea loturilor cultivate, ocupații etc.

O problematică înrudită are amplul și documentatul studiu al lui Barbu Ștefănescu, *Evoluția agriculturii bihorene în lumina planurilor cadastrale (sec. XVIII—XIX)* (p. 511—620) care, pe baza unei bibliografii stufoase, dar mai ales a informațiilor culese dintr-un impresionant număr de planuri cadastrale provenite cu precădere din satele aflate pe domeniile episcopiiilor romano-catolică și greco-catolică din Oradea, realizează o adevărată panoramă a agriculturii bihorene pe întinsul a două secole. Folosind inteligent informația deținută, autorul reușește prin coroborarea indicațiilor toponimelor, datelor statistice și a raționamentului să determine sensul evoluției agriculturii, prin conturarea modului de amenajare a teritoriului agricol, prin stabilirea modificărilor în gama plantelor cultivate și a tehnicilor de cultură a solului.

Înrudit ca metodă de lucru — analiză statistică — dar aplicată unei alte problematice, studiul Sorinei și al lui Ioan Bolovan, *Evoluția cantitativă și compoziția socio-profesională a membrilor Asociației naționale ardene* (p. 231—246) evidențiază pe de o parte participarea largă a diferitelor categorii sociale la mișcarea națională a românilor, cât și mutațiile ce se produc în sinul societății românești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

O altă serie de studii sînt dedicate frământărilor sociale și naționale din Bihor. Dintre acestea ne simțim obligați să menționăm în primul rînd lucrarea reputatului istoric american, profesor la Universitatea din Illinois, Keith Hitchins, *The romanian idea of autonomy in Transilvania 1867—1906* (p. 247—264), care analizează trăsăturile definitorii ale politicii românilor transilvăneni în perioada Dualismului. Considerăm extrem de utilă pentru cititori notița

inserată de către redacție la sfârșitul articolului, conținând precizări bibliografice privind opera istoricului american.

Articolul *Contribuții documentare despre rapoarturile lui Mihai Popescu cu revoluția lui Horea* (p. 205—210) al cercetătorului Gheorghé Gorun tratează o problemă necălucidată încă de istoriografia anului 1784, aceea a „instigatorilor”, presupușii autori morali ai evenimentelor. Pe baza unor documente inedite cercetătorul reușește să aducă informații noi asupra unuia dintre aceștia — Mihai Popescu —, făcând precizări asupra biografiei sale și activității desfășurate în preajma revoluției. Nu putem să nu subscriem la regretul exprimat de autor în legătură cu faptul de a fi fost împiedicat de autoritățile Episcopiei Reformate din Debrecen, în pofida autorizațiilor avute, de a consulta o serie de scrisori cu referire la evenimentele din 1784 în arhivele episcopiei mai sus menționate.

Cercetările efectuate de Eugen Glück și expuse în articolul *Din răsunele europene ale războaielor din 1733* (p. 423—428) se referă la reflectarea în presa europeană contemporană a războaielor lui Petru Seghedinaț. În acest sens se citează articolele apărute în gazetele „Mercure Historique et Politique”, „Mercure de France”, „Stokholmske Post Tidningar”, „Wienerische Diarius”, „Europäische Fama” sau „Wochentlich Zwiemal Ancomenden — Mercurius” care, deși cu unele inadvertențe, descriu evenimentele ce s-au desfășurat în 1735 în Cîmpia de Vest.

O serie de articole prezintă acțiunile armatei române pe frontul antihitlerist pe baza

unor documente inedite sau cu caracter memorialistic: V. Faur, E. P. Pop, M. Neliu, *Batalionul 1/26 Dorobanți din divizia a 2-a infanterie în luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei* (p. 337—356) și V. Faur, V. A. Giuran, *Mărturie memorialistică despre participarea unor unități române la luptele împotriva Germaniei naziste și Ungariei hitlistice* (p. 357—362).

Numeroase sînt articolele ce tratează probleme de istorie a culturii, activitatea unor personalități marcante ale istoriei transilvane sau probleme de istorie locală. Menționăm dintre acestea: L. și I. Botezan, *Corespondența unor intelectuali bihoreni cu Timotei Cișariu din perioada 1853—1871* (p. 321—330), Gh. Sora, *Două documente privind legăturile lui Vasile Goldiș cu oamenii politici din România* (p. 331—336) sau N. Ţuca, *Contribuții documentare la istoricul școlilor românești din sudul Bihorului* (1870—1918) (p. 455—466).

Prin conținutul bogat ca tematică, prin multitudinea documentelor inedite ce au stat la baza elaborării lucrărilor, numărul XIX al anuarului „Crisia” demonstrează preocuparea cercetătorilor bihoreni de a prezenta în mod științific istoria și cultura județului, varietatea patrimoniului natural al acestuia. Trebuie subliniat efortul colectivului redacțional, căruia nu i se poate reproșa decât cel mult lipsa rezumatelor într-o limbă străină la toate articolele, de a realiza un volum coerent, interesant dar mai ales util, efort ce am dori să-l regăsim revitalizat în toate județele țării.

PAVEL M. FLOREA

„Archivum” vol. XXXVI, München, London—New York—Paris, 1990. (Conseil International des Archives). Bibliographie internationale des Guides et Annuaire relatifs aux Dépôts d'archives

În prefața volumului (p. XIII—XIV) se menționează faptul că lucrarea a fost posibilă datorită unui studiu RAMP, alcătuit de Margarita Vázgnez de Parga, în colaborare cu Solidad Garcia Fernandez și Mercedes Gomez Montejano. Interesul față de un asemenea instrument de cercetare atît pentru istorici cît și pentru arhiviști este de necontestat, deoarece acesta le facilitează accesul la izvoarele istorice care, la rîndul lor, le determină modul de investigare a documentelor.

Apariția în 1988 a unui nou Anuar Internațional „Archivum”, vol. XXXIII, în care se prevedea o reeditare completată pentru Congresul de la Montréal din 1992 a făcut ca, în cursul discuțiilor desfășurate în cadrul unor reuniuni internaționale, consiliul de redacție să decidă ca să reia în întregime problema, cu sprijinul corespondenților revistei „Archivum”. Astfel, la 25 iulie 1988, o scrisoare circulară le-a fost trimisă propunîndu-li-se un plan general de clasare pe țări, care relua subdiviziunile

deja stabilite. Conform definiției date de Dicționarul de terminologie arhivistică, ghidul trebuie să fie considerat ca un instrument de cercetare, cu rolul de a furniza o vedere generală de ansamblu asupra fondurilor și colecțiilor unuia sau a mai multor servicii de arhive.

Anuarul, reia informațiile practice, adresa, numărul de telefon, programul sălilor de studiu, etc. descriindu-se fondurile și colecțiile existente în arhive pe teme, perioade sau spații geografice, cu menționarea particularităților documentelor. Ghidul sau anuarul, după cum menționează Margarita Văzquez de Parga, se dorește a rezolva realitățile diferite existente în cadrul fiecărei țări și arhive, conform opticii autorilor și a nivelului de descriere, cu toate eforturile făcute de arhiviști pentru a propune norme. La circulară au răspuns arhivele din Africa, America, Asia și Europa.

Conform circularei, s-au menționat anuaarele și ghidurile publicate cu privire la fondurile existente în întreaga țară la arhivele de stat sau naționale; arhive ale administrației locale; academii și societăți, universități, biblioteci, muzee, particulari, arhive audio-vizuale, ghiduri tematice (istorie, genealogie, cartografie, literatură, artă, manuscrise, varia). La acestea s-au indicat numele autorilor, titlul publicației, anul de apariție, editura, numărul de pagini.

În acest anuar se regăsesc doar câteva din publicațiile Direcției Generale a Arhivelor Statului din România, și anume îndrumătoarele apărute pentru Direcția Arhivelor Centrale și unele filiale, în perioada 1971—1988.

Volumul este însoțit de un indice de nume și locuri. Interesul față de un asemenea instrument de cercetare, atât pentru istorici cât și pentru arhiviști este de necontestat, deoarece acesta le facilitează accesul la izvoarele istorice.

LIDIA BRÂNCEANU

Abonați-vă la

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile P.T.T.R. din toată țara și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

PREȚUL ABONAMENTELOR ESTE DE 25 LEI PE NUMĂR ȘI 100 LEI PE AN. REVISTA POATE FI CUMPĂRATĂ DE LA SEȚILE DIRECȚIEI GENERALE ȘI ALE FILIALELOR JUDEȚENE ALE ARHIVELOR STATULUI.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materialele în două exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona prin
RODIPET S.A., PO-BOX 33-57, telex 1195 sau
11034, fax 90-18.56.73 - București, Piața Presei
Libere nr. 1, sector 1, România.

R. M. ISSN 0034-7043

Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACT and
AMERICA - HISTORY AND LIFE.

DIN SUMARUL NUMĂRULUI VIITOR :

ȘTEFAN PASCU — Arhivele și scrisul istoric

MARCEL D. CIUCĂ — Arhivele Statului din România la 160 de ani de la întemeiere

DAVID PRODAN — Arhivele Statului din Cluj

NICOLAE ISAR — Iluministul Simeon Marcovici

TUDOR MATEESCU — Începuturile industriei moderne în Dobrogea

SIMONA CEAUȘU, ILEANA BULZ — Documente diplomatice engleze privind cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord

MILIANA ȘERBU — Diplomați români : **GRIGORE GAFENCU (VI)**